

časopis *za* kritiko znanosti

ORIENT >> OCCIDENT

ИСТОК >> ЗАПАД

МЕЂУНАРОДНИ ЧАСОПИС ЗА НОВУ УМЕТНОСТ
REVUE INTERNATIONALE POUR L'ART NOUVEAU

№. 12. COD. II.

ZE

SADRŽAJ

D. ALEKSIC / Lud je čovek
V. POLJANSKI / Laso materi božjo oko vrata / Lepota konja i lice kraljice Zite
P. DERMEE / Passe - Sports
Л. МИШЕВ / Шума на гробљу аутенске четрте
F. R. BEHKENS / Valttiede
S. FELSHIN / The Famine

Makroshop

Ipak se kreće / Die Neue Welt / Bein-Objet-Gegenstand / Goruč Orm / Knjiga večnosti / Iz redakcije / Na omotu: Opet plagijat

Reprodukcije

МД. S. PETROV / Linoleum
LOUIS LOZOWICK / Kompozicija

LJUBOMIR MICIĆ

IVAN GOLL

19 MART 22

LASO MATERI
BOŽJOJ
OKO VRATA

LUD JE ČOVEK

SHIMMY...
N i T

! ZAGREB - YUOGOSLAVIE - STARČEVIĆEV TRG 10

58/59/1983

UDK 3

NAŠE OIŠARNE JE OUI LA SOUARILEM

Kronika študentskega gibanja

Iztok Ilich

Prvo poglavje

Študentsko gibanje po svetu

V deželah, kjer ima denar večjo veljavo in jasnejši pomen kot drugod, slabo prenašajo študentovsko upiranje: kako sme razgrajati tisti, ki živi od tujega denarja? J. M. Domenach («ZDA pod Nixonom»)

1

Levica, nova, stara, humanistična, skrajna levica. Študentsko gibanje, valovanje, študentska revolucija... Izrazi, pojmi, opredelitve, ki jih nekako od pomladanskih mesecev leta 1968 slišimo vedno pogosteje – tudi pri nas.

Kaj pomenijo, kaj skrivajo in od kod prihajajo? Na ta vprašanja ta knjiga ne more dati popolnega, dokončnega odgovora – njen namen je (kot je bilo že omenjeno) podati kolikor mogoče avtentičen prikaz dogodkov v tednu, ko je bila zasedena ljubljanska Filozofska fakulteta, oziroma dogodkov, ki so do te akcije pripeljali. Zato lahko ta knjiga osveži le spomin na najpomembnejše mejnike, na odločilne trenutke, v katerih so se študentje v ZDA, na Japonskem, v Afriki, Južni Ameriki, predvsem pa v nekaterih zahodno- pa tudi vzhodnoevropskih državah povezali v večje skupine in se z bolj ali manj izdelanimi programi lotili kakšne akcije, protesta, demonstracije ali manifestacije. Sicer reakcije študentov oziroma mladih intelektualcev sploh – torej tudi predavateljev, dijakov... – niso nič novega, niso »iznajdba« šestdesetih let tega stoletja. Skoraj praviloma je do različnih manifestacij upora mladih ljudi prihajalo ob vsaki večji krizi sistemov, držav oziroma vrednot.

Če ne sežemo niti predaleč nazaj, se lahko spomnimo revolucionarnih premikov v literaturi in likovni umetnosti ob prelomu minulega stoletja v naše, ali »izgubljene generacije« takoj po prvi svetovni vojni in le nekoliko kasneje spontanah in množičnih manifestacij, ki so bodisi odklonilno bodisi sprejemljivo spremljale porajajoči se fašizem in nacizem.

Dobrih deset let po zadnji svetovni vojni je prišlo do množičnih in krvavih protestnih akcij japonskih študentov, ki so se odločno uprli podpisu obrambnovarnostne pogodbe z ZDA. Nemiri so se nato preselili v Južno Ameriko (zlasti v Argentino), dokler se nekako v začetku šestdesetih let niso razmahnili tudi v deželi, proti kateri so bili dotlej večidel naperjeni – v ZDA.

Nato so nemiri v nekaj letih zajeli tako rekoč ves svet: Indijo, Belgijo, Španijo, Italijo, Grčijo, Portugalsko, Združeno arabsko republiko, Indonezijo, Čile, Zahodno Nemčijo, Poljsko, Čehoslovaško, Francijo in – Jugoslavijo. Prav tako ne smemo pozabiti »krvavih« olimpijskih iger oziroma tednov preden so se začele v Mexico Cityju, niti zelo pomembne vloge mladine v Maovi kulturni revoluciji.

Vsem tem bolj ali manj množičnim, organiziranim ali neorganiziranim, občasnim ali dolgotrajnim javnim nastopom študentov in drugih mladih ljudi pa niso skupne toliko zahteve – v nekaterih primerih so si celo v nasprotju – niso uporabljali vedno enakih metod, reakcija pa tudi uspehi so bili od primera do primera različni..., skupno jim je predvsem to, da so se začeli, čeprav med seboj slabo ali sploh nepovezani, spontano pojavljati zlasti od leta 1968 naprej vedno pogosteje, včasih celo hkrati, sinhronizirano v več zelo oddaljenih delih sveta. Ker teh demonstracij in drugačnih manifestacij nezadovoljstva torej ni mogoče enostavno razložiti zgolj kot rezultat trenja med generacijami, med

očeti in sinovi, ker mladi niso vselej zahtevali le reforme univerze ali svobode tiska in soodločanja, je mogoče predpostavljati, da so odraz nove, globlje in bolj vseplošne kriza meddržavnih, mednarodnih, zlasti pa medčloveških odnosov, kot smo jih poznali doslej. Dokaz za res vsesplošno razširjeno in v nekaterih primerih razmeroma učinkovito nastopanje mlade generacije proti starim razvrednotenim ali lažnim vrednotam, bi utegnil biti v nekem smislu tudi razmah in na posebnih izkušnjah sloneča medsebojna povezanost reakcije, represije, zlasti organov državne varnosti. V zadnjih letih so namreč nekatere države, predvsem ZDA, Zahodna Nemčija, Velika Britanija, Francija, Italija in Japonska svojo policijo in posebne enote (armade, garde itd.) še posebej izurile in oborožile za čim bolj učinkovite nastope proti študentom in drugim demonstrantom. Tako se je arzenal njihove oborožitve, izboljšanih gumijevk, posebnih čelad z vizirji in ostalega običajnega (predvsem strelnega) orožja, povečal še s posebnimi ščiti, koli, solzilnimi in drugimi plinskimi granatami, puškami na gumijeve krogle, avtomatskim orožjem, metalci granat, vodnimi brizgalnami in celo oklepniimi vozili. Najpomembnejše »pridobitev« v tem smislu pa gotovo pomeni vrsta novih kemičnih sredstev od pene, ki lahko zagrne celo povorko, do posebne tekočine, ki naredi tlak ali asfalt tako spolzek, da onemogoči demonstrantom sleherno gibanje.

Pri tem je treba omeniti, da zatirajo nemire v deželah Vzhodne Evrope – bodisi domača policija in druge posebne (varnostne...) enote bodisi kar sovjetske okupacijske čete same – po svoje: enostavno in učinkovito: z avtomatskimi jurišnimi puškami »kalašnikov« ter s težkimi tanki.

2

Dogaja se nekaj na videz nerazumljivega, nerazumnega, nesmiselnega. Vojni, ki je še pred dobrim četrtem stoletjem pobirala svoj krvavi davek tako rekoč po vsem svetu, je sledil mir (beri: mirovne pogodbe), ter nagel, komaj sluten gospodarski vzpon – tako držav zmagovalk kot (predvsem!) poraženek. Del sveta je uklenila sovjetska dogma, drugi, ki ne ve več, kam bi še izvažal svojo svobodo (čeprav bi se prav doma moral zanjo najbolj boriti) pa se je spremenil v poligon intervencij ameriškega kapitala (občasno tudi orožja!). Ena polovica deklarira mir, svobodo in demokracijo, druga pa svobodo, demokracijo in mir. Uspostavljeno je nekako nihajoče ravnovesje, ki se z ogromnimi vloženimi sredstvi, tako na eni kot na drugi strani, spiralasto dviga v nedogled. To, na vedno višji ravni vzpostavljeno ravnovesje, daje vse pogoje za naglo naraščanje življenjskega standarda vse večjega števila prebivalstva vse večjega števila vsaj srednje razvitih dežel (nerazvite so tako in tako brezupno potisnjene ob stran; na svoj trenutek še čakajo, zato jih tudi ne bomo posebej obravnavali).

In prav v teh, večidel najrazvitejših in najbogatejših državah, kjer avto, družinska hiša, morda celo bazen na vrtu, niso niti za navadne delavce zgolj neuresničljive sanje, je začelo najprej in najmočneje vreti. Prav študentje kot najradikalnejši in še neobremenjeni del inteligence, pa so bili tisti, ki so se spodbokopavanja in rušenja prividne uravnovešenosti in blagostanja z največjo vneto lotili.

Zakaj?

Le zakaj, če se proizvodi široke potrošnje vabljivo ponujajo tudi delavcem? S plačevanjem na obroke so dosegljivi tako rekoč vsakomur. Blago se je v veliki meri »zdemokratiziralo«, spustilo se je med množice, reklama pa mu daje magično moč.

Ali se nismo za to borili, ali niso zaradi tega izbruhnile revolucije? Zdaj vse to imamo; čemu torej, se presenečeni sprašujejo nekateri. Seveda so razlike in bodo tudi ostale, pa vendar...

Le več je treba delati, več zaslužiti. Nato imamo lahko

vse to, kar imajo že drugi. Vzpenjamo se po družbeni lestvici. Skoraj vse nam je dovoljeno, vse dosegljivo. Postajamo ugledni...

Saj to vendar hočemo!? Čemu nezadovoljstvo? Morda zato, ker so nekateri mladi ljudje spoznali, da v vsem tem vzpenjanju k uspehu oziroma oprijemljivim dokazom uspeha, postaja človek vse bolj stvar med stvarmi. Samemu sebi postaja bolj sredstvo kot cilj. V vsak račun šteje tudi sebe: toliko in toliko ur dela za televizor, toliko za stanovanje, avtomobil, počitniško hišo.

Nemara tudi zato, kot pravi sociolog Günther Andres, ker so mladi, šele oblikujoči se ljudje »z ilustriranimi revijami, filmi in televizijskimi oddajami povabljeni k zizanju v podobe iz sveta, torej k navidezni udeležbi v dogajanjih po svetu, in sicer toliko bolj velikopotezno, čim manj se jim v resnici omogoči vpogled v povezave na svetu, čim manj so pripuščeni k poglavitnim odločitvam v svetu.«

Ali zato – tako je zapisal marksistični teoretik Karel Kosik – »ker je naša sedanja kriza vseh družbenih slojev i razredov in je hkrati tudi kriza njihovih medsebojnih odnosov.« Ker »mnogokrat ponovljeni stavek o zavezniški zvezi delavcev, kmetov in inteligence ni izgubil vsebine zato, ker se je spremenil v frazo, marveč je zdrknul v frazo zato, ker se je spremenila sama vsebina te zveze.« Ker je »ideal birokracije zaprta družba, ki temelji na položajski omejenosti posameznih slojev in na nadziranju dodeljevanja informacij.«

Da, tudi zato, ker se je pokazalo, da z industrializacijo, s koncentracijo kapitala in oblasti – na kar lahko vpliva le nekaj izbrancev – nastopa birokratizacija. Za birokrata namreč tudi ni človeka ampak so samo stvarni odnosi. Le-te je slikovito popisal avstrijski marksist Ernst Fischer: »Če človek, ki čaka na hodniku, hodi od pisalne mize do pisalne mize, opozori na posebnost svojega primera, si celo upa prositi za hitro in pozitivno rešitev, mu birokrat razloži, da tisti, ki odloča, ni on sam, ampak neka nedoločena višja instanca.«

Morda tudi zato – znova Ernst Fischer –, ker je človek, »ki je v pravadnih časih z delom postal človek, sprevidel, da je v tej sferi odločilne učinkovitosti ogoljufan za svojo človeškost, da je onečaščen in ponižan v vijak nepregledne mašinerije in, hkrati, v košček samega sebe.«

Skoraj gotovo tudi zato, ker so nekateri povzeli tezo sociologa C. Wrighta Millsa, ki je ugotovil: »Če dobe ljudje z belimi ovratniki (nameščenci) kako delo, ne prodajajo le svojega časa in energije, ampak tudi svojo osebnost. Na teden ali na mesec prodajajo svoj nasmeh in prijazno vedenje in se morajo truditi, da nemudoma zatrejo vsak resentment ali agresijo.«

Gre tudi za kolektivno nezaupanje (Norman Mailer) »do besed ljudi, ki imajo preveč denarja in kontrolirajo preveč reči, ki združujejo nezaupanje do monolitnih družbenih idej, monogamije, solidne družine in spodobnega ljubezenskega življenja.«

Tudi zato, kot je pred leti zapisal neki protestantski pastor, ker je danes vse preveč fantov in deklet, »ki imajo povsem sprivatizirano mišljenje. Nočejo nikakor dlje kot preprosto hoditi svojo pot s tihim upanjem, da bodo nekje in nekoč prišli do za silo zagotovljenega malomeščanskega položaja, s katerega bodo potem lahko mirno gledali, kako teče življenje okoli njih...« Svoje je »opravil« tudi Vietnam. Študentje na ameriški univerzi v Berkeleyju so prvi začeli demonstrirati proti tej vojni, kajti vse, kar sta o njej poročala s cinično odkritostjo tisk in televizija, je v njihovih očeh spremenilo celotno politično vodstvo države z vsemi maziljenimi govori v hinavce in lažnivce. Vsaka velika beseda, ki so jo ti voditelji izrekli o svobodi, ljubezni, vse je postalo v njihovih lažnivih jezikihs nesramna laž. Tako je bil od frustracije do odločitve, da je treba začeti revolucionarni boj proti celotnemu sistemu, le en sam korak. Nekateri so prisluhnili protestu Norberta Wienerja, enega od očetov sodobne kibernetike, ko je zapisal: »V

mojih očeh je sleherna uporaba človeka, pri kateri se od njega zahteva več in se mu odmerja manj, kot mu ustreza, poniževanje in zapravljanje. Poniževanje človeka je, če ga privežeš na veslaško klop in ga uporabljaš le kot vir moči; toda skoraj prav tolikšno poniževanje je, če mu v tovarni odkažeš venomer se ponavljajoče delo, ki zahteva manj kot milijoninko njegovih možganov.

Tudi zato, ker so postali nekateri – Daniel Conn-Bendit – prepričani, da je Marxova temeljna razčlenitev kapitalistične družbe sicer pravilna, toda organizacijske oblike, ki si jih je nadelo komunistično gibanje, »niso prinesle nove družbe, ampak samo novo avtoritarno oblast.«

Ker so drugi – Rudi Dutschke – zatrjevali: »Nikar ne imejmo iluzij. Svetovna organizacija urejene represije ni stvar, ki bi se je dalo kar tako odpraviti...«

Tudi zato, ker so se nekateri vračali k Marxovim besedam, da »se človek čuti svobodno dejavnega le še v svojih živalskih funkcijah, pri jedi, pitju in plojenju, kvečjemu še v stanovanju, nakitu itn. in v svojih človeških funkcijah le še kot žival. Živalsko postane človeško in človeško živalsko.«

In, naposled, tudi zato, ker jih veliko čuti s filozofom Marcusejem: »Kultura, politika in ekonomija se v mediju tehnike stapljajo v povsod pričujoč sistem, ki golta ali onemogča vse alternative (...) Tehnična racionalnost postaja politična racionalnost (...) Ljudje se poznajo po potrošniškem blagu; svojo dušo najdejo v avtomobilu, 'hi-fi' napravah (...) Spremenil se je mehanizem, ki povezuje posameznika z družbo, družbena kontrola je zasidrana v novih potrebah, ki jih je sama proizvedla (...) Proizvodi indoktrinirajo in manipulirajo; proizvajajo izkrivljeno zavest, ki pa je proti svoji lastni izkrivljenosti imuna. Ko postanejo ti komplicirani proizvodi dostopni vse večjemu številu ljudi, v vse več slojih, tedaj indoktrinacija, ki jo nosijo, preneha biti publicistična; postane način življenja. To je dober način življenja – veliko boljši kot prej – in kot takšen nasprotuje kvalitativni spremembi. Tako nastaja model enodimenzionalne misli in človeka (...).«

Za vse te manifestacije, zlasti za tiste v zahodnem svetu, je značilno torej to, da so izraz krize razsvetljenega kapitalizma, izraz upora proti tako zaželeni vrliini številka 1: biti lojalni del brezkonfliktne družbe. Takšne družbe torej, ki ne izbira sredstev, ki, nasprotno, posveti vsako sredstvo, da doseže svoj namen: gladek, neprekinjen tek, nemoteno funkcioniranje. Vse morebitne konflikte in nasprotja je treba reševati mirno, gladko in jih, najraje s »podkupovanjem« integrirati in nevtralizirati v kolesju svojega utečenega sistema.

Pokazalo se je že, da je mogoče doseči učinkovito in vztrajno gospodarsko rast le s prostovoljnimi pristankom in ne z obstrukcijo, prisilo, ki ima lahko uspeh le v začetku (primer fašizma in nacizma), kasneje pa se sprevrže v svoje nasprotje ter s sabotajami ter podobnimi akcijami tudi bistveno ohromi delovanje sistema. Tej nevarnosti se je mogoče izogniti le z najbolj subtilnimi metodami manipulacije.

Vsakemu delu družbe se je treba drugače približati, drugače kupovati njegovo »prostovoljno« pristajanje na obstoječi red. V skrajni konsekvenci je mogoče za dosego tega gladekega, mirnega in nemotenega teka žrtvovati vse vrednote – tudi humanitarne: mogoče je uničevati človekovo naravno okolje, od katerega in v katerem živi, razbiti vse ideale, smisel za lepoto, pravičnost...

Ker pa je treba dati nekaj v zameno, je tudi to pri roki: možnost visoke življenjske ravni, udeležbe pri množičnih zabavnih prireditvah in športu, občutek pomembnosti in varljiv privid udeležbe v svetovnih dogajanjih. Veliko svetlečega kiča, plaže in pornografije, morda celo mamil in krvi; vse v zameno za pristanek, lojalnost in sodelovanje.

Edino intelektualci – med njimi v prvi vrsti študentje – lahko tako subtilnost tudi spregledajo. Glede na svojo razmeroma najmanjšo družbeno obremenjenost, relativno svobodnost in mladostno radikalnost, pa se tej subtilnosti tudi najlažje uprejo, jo razkrinkajo in spodkopavajo.

3

To je le nekaj nakazanih možnosti, nekaj verjetnih razlogov ter nekaj imen vodilnih mislecev – namenoma so nanizani tako poprek, brez »logične« povezave, kakor so po vsej verjetnosti tudi različno učinkovali, drugače tako glede časovne kot prostorske razporejenosti; zato bi jih tudi bilo mogoče naštetih še dolgo vrsto, ki so mlade, poleg zahtev po reformi visokošolskih ustanov in načina študija ter zahtev po vrsti drugih, celo elementarnih svoboščin in osnovnih človeških pravic, pripeljali do tega, da so šli na ulice, da so mirno demonstrirali ali se spopadli s policijo ali ponekod zasedli univerze. Različne so bile zahteve, različno postavljene, različne okoliščine ter pogoji in različni so bili uspehi.

Predvsem pa je šlo v glavnem za kratkotrajne, priložnostne manifestacije, razen v nemškem in francoskem gibanju, ki si ju velja, zavoljo odmevov, ki jih je bilo čutiti tudi pri nas, vsaj nekoliko natančneje ogledati. Pribežnik iz Nemške demokratične republike, Rudi Dutschke, je svojo aktivnost leta 1966 posvetil predvsem kritiki sistema zahodne demokracije, manipulativne družbe, ki jo na neki način posebejla Springerjev časopisni imperij. S somišljeniki, ki so blokirali izhode iz Springerjevih tiskarn, ni dosegel veliko, po atentatu, ki mu je pustil hude fizične posledice pa se je Dutschke skoraj povsem umaknil s političnega prizorišča.

Ostal pa je njegov zgled, predvsem koncept enotnosti študentskega gibanja, ki mora zavračati izstopanje posameznikov: idejni voditelji gibanja morajo biti predvsem njegov integralni del, odločno se morajo upreti

vsem poskusom tiska, da bi jih obravnavali ločeno, kot zvezdnike.

Tudi druge skupine nemških študentov, tako tista, ki se je uprla rektorju berlinske Svobodne univerze, ko je leta 1965 prepovedal demonstracije proti vojni v Vietnamu, kot tudi ostale, ki so delovale v drugih nemških univerzitetnih središčih, so se kljub delnim uspehom pri ustanavljanju tako imenovanih kritičnih univerz, kjer odprto razpravljajo o vseh problemih sodobne družbe, morale zadovoljiti s kompromisi. Vzrok za to je predvsem v tem, da se jim ni uspelo povezati s širšimi množicami, zlasti z delavstvom, kar je v veliki meri »zasluga« sindikatov.

Zato pa je le-to v precejšnji meri uspelo njihovim francoskim kolegom, zaradi česar je bil tudi uspeh njihovih protestnih akcij neprimerno večji.

Tudi začelo se je v Franciji drugače. Nekako v začetku marca leta 1968 se je zvrstilo nekaj razbijaških akcij naperjenih proti predstavnostvom velikih ameriških firm. Hkrati so se pomnožile tudi demonstracije proti vojni v Vietnamu.

Policija je posredovala in zaprla več študentov, med njimi tudi enega iz svobodne univerze v pariškem predmestju Nanterre 22. marca so se na tej univerzi zbrali študentje in protestirali proti aretaciji osumljenih kolegov. Simbolično so zasedli tudi rektorat, zaradi česar je dal rektor univerzo za krajši čas zapreti.

2. maja so bila vrata te univerze, zaradi obetajočih se novih demonstracij, znova zaprta. Toda že naslednji dan se je zaradi pretepa med levičarskimi in desničarskimi študenti, zgodilo enako tudi s Sorbonno – drugič v njeni večstoletni zgodovini – kar je imelo nenavadno močan odmev.

To je bil le še zadnji povod za splošno stavko, ki sta jo skupaj razglasili vodilna skupina študentov U.N.E.F. in organizacija univerzitetnih učiteljev.

Nato so si dogodki sledili z bliskovito naglico.

V prvem spopadu s policijo, v katerem je sodelovalo kar 15.000 študentov, dijakov in predavateljev je bilo na obeh straneh več kot 300 težje ranjenih. Zgorelo je kakšnih 60 avtomobilov. Študentje so po zgledu komunarov začeli postavljati barikade.

Začela se je resna vladna kriza, k čemur je še zlasti prispevala velika generalna stavka francoskih delavcev, ki je skoraj povsem ohromila državo.

Čeprav so se nemiri proti koncu meseca junija polegali, je že bilo vse močnejše čutiti začetek konca De Gaullova režima – do tega je prišlo skoraj natančno ob obletnici začetka nemirov, 28. marca naslednjega leta. Toda razen vodstva v vladi se je spremenilo še veliko drugega. Tako danes na primer ni več nobene francoske univerzitetne ustanove, ki bi mogla ignorirati zahteve svojih študentov, pa tudi nobena tovarna ne more več izključiti delavcev iz procesa soodločanja.

Gibanje »22. marec« je torej prineslo v francosko politično življenje nekaj bistvenih sprememb, zgodovina (ne le francoska) pa je stopila korak naprej...

Pojav nove leve, ki se je že pred leti začel oblikovati v visoko razvitem poznokapitalističnem svetu, torej ni bežne, prehodne narave, ni moda, kot bi bili mnogi radi prepričani, temveč je izraz globoke družbene, politične in duhovne krize. Mlade upornike družijo slutnja, da se v soperici blaginje pripravljata katastrofa – ne samo atomska vojna temveč tudi popolno razčlovečenje. Mnogi izmed njih bežijo v umetne paradize, precej pa jih na nov način bojuje nekako gverilo, ki naj pripravi totalno revolucijo. Kajti mladi so postali prepričani, da sami gospodarski in politični preobrati niso dovolj, da je nujna kulturna revolucija, osvoboditev človeka od prastarih norm in tabujev, drugo učlovečenje.

Če nova levica – tako razlaga Ernst Fischer – s tolikšnim poudarkom govori o kulturni revoluciji, potem je mišljeno ravno to, da naj se ne preobrazijo samo produkcijske razmere, razdelitev oblasti in družbeni ustroj, temveč da gre za to, da se preobrzi način življenja v celoti, da se vsem ljudem omogoči samoodločanje, da se odpravi vsaka oblika gospodovanja človeka človeku.

4

Skoraj istočasno so se razplamteli nemiri tudi v nekaterih vzhodnoevropskih, socialističnih državah. Po študentskih demonstracijah v Pragi so spopadi med študenti in policijo znova zajeli tudi Poljsko. Junija istega leta pa se je začela tudi jugoslovanska študentska pomlad.

Pri poskusu osvetlitve teh dogodkov velja v prvi vrsti poudariti dejstvo, da v nobenem izmed navedenih primerov ni šlo za golo posnemanje, za enostaven prenos metod in usmeritve revolta, za nekako uvoženo modo nasprotovanja za vsako ceno, kot si nekateri še danes prizadevajo prikazati razplet dogodkov.

Kljub temu pa ne moremo trditi, da je bila koordiniranost zgolj slučajna. Kot je bilo že omenjeno, je kriza sistemov, institucij, vrednot, svetovnih in medčloveških odnosov tako široka in hkrati globoka, je odraz medsebojne prepletenosti vplivov, idej, trgovine, da obeh, razmeroma visoko razvitih držav vzhodne Evrope (prav tako tudi Jugoslavije – a o tem pozneje) enostavno ni mogla obiti. Zato se je ta kriza slej ko prej tudi morala zaostri in eksplicirati do tolikšne mere, da so se študentje podali na ulice in s tem pokazali svoje nezadovoljstvo.

Dogodki pri zahodnih sosedih so po vsej verjetnosti dali le še zadnji impulz in odprli še nekaj problemov, so enako pereči tudi v državah, ki se razvijajo pod okriljem Sovjetske zveze – od tod tudi nekaj sorodnosti in, morda tudi, časovna uglasenost – pri čemer pa le ne smemo pozabiti, da je šlo (in gre še) pri Čehih, Slovaki, Poljaki in nenazadnje tudi pri nas v prvi vrsti za posebno izrazite probleme, ki so se z leti nakopičili v novih socialističnih družbenih sistemih.

Praški študentje so spomladi leta 1968 sprva demonstrirali le proti nevdržnim življenjskim razmeram v svojih študentskih domovih. Proti njihovim mirnim demonstracijam pa je z vso preobzirnostjo nastopila policija – vse poskuse nasprotovanja, že samo verjetnost oziroma možnost drugačnega mišljenja, so, kot po navadi, hoteli že v kali zatreti – in razvneli so se spopadi, ki so nenadoma preseglji svoje sprva začrtane meje in, tako rekoč čez noč, razpihnili ogenj zahtev daleč čez univerzitetne zidove.

Nenadoma je stopila v prvi plan ostrá kritika vseh nepravilnosti, ki so se dolga leta dogajale v imenu socializma. Demonstrantje so zahtevali demokratizacijo in humanizacijo socialističnega družbenega reda. Ni treba posebej poudarjati, da so bile te zahteve v precejšnji meri uglasene z Dubčkovim programom. Zato je tudi mogoče pripisati ostre ukrepe varnostnih sil dejstvu, da Dubčkova vlada nanje ni imela skoraj nikakega vpliva, kar se je še posebej pokazalo ob intervenciji sil Varšavskega sporazuma.)

Študentje, pa tudi drugi mladi ljudje (predavatelji, dijaki, delavci), ki jih je nehote prebudila in osvestila ostrá reakcija, so začeli med drugim protestirati tudi proti nezdravim pojavom v svojih vrstah. Ostro so obsodili delovanje članov, v okviru svoje organizacije ustanovljenih posebnih policijskih enot, katerih prva naloga naj bi bila zatiranje mladinskega prestopništva, a so se kmalu posvetile povsem drugačnim nalogam: ovađstvu, provokacijam, pomoči pri policijskih preiskavah, pričanju na sodiščih (kot dokaz »uspešnosti« delovanja teh »posebnih enot« lahko navedemo sodelovanje in pričanje na procesu – ob koncu maja 1968 – proti dvanajstim aretiranim študentom, ki so prvega maja istega leta začeli med povratkom iz tradicionalnega zborovanja ob spomeniku Karla Hyneka Mache, vzklikati: »Hočemo svobodo! Hočemo demokracijo!« vsi so bili obsojeni na zaporne kazni od 5 do 17 mesecev.)

Protestne akcije – zahteve po odpravi cenzure, po svobodi znanstvenoraziskovalnega dela, svobodi kulturnih in drugih javnih manifestacij, zahteve po uvajanju delavskih svetov – so se nadaljevale vse do usodnega 21. avgusta istega leta in se, v glavnem kanalizirane v zaželeno smer, seveda v močno zmanjšanem obsegu, nadaljujejo še danes.

Ugotovimo lahko, da so zlasti pred vdorom sovjetskih in drugih čet držav članic Varšavskega sporazuma, študentje na Čehoslovaškem dosegli razmeroma veliko. V nekaj primerih so navezali plodne stike z delavci – inteligenca se je združila s temeljnim družbenim razredom: s proletariatom – in, nenazadnje, so študentje s svojim nastopom v veliki meri pripomogli k padcu osvoženega novotnijevega režima (žal pa tudi k vojaški intervenciji).

Drugače je bilo na Poljskem.

Prvi človek Poljske partije in države Władisław Gomułka ob začetu študentskih nemirov leta 1968 (ob koncu aprila, nekaj dni pred pariškim majem!) ni mogel več ponoviti besed: »Ne demonstrirajo proti ljudski republiki Poljski ali proti socializmu... Protestirajo proti odklonom od načel socializma, ki ostaja njihov ideal...«, besed, ki jih je bil dvanajst let prej, ko je šele utrjeval svojo oblast, spregovoril nezadovoljnim delavcem. Dobro je začutil, da so se mu to pot zamajala tla pod nogami, da s študenti ne bo tako zlahka opravil, kot je z delavci, zato je storil nekaj, čemur v zgodovini dosedanjih študentskih in drugih levičarskih gibanj, ne moremo najti primerjave: s svojimi ljudmi se je povezal z delavci (z njihovim najmanj informiranim in najmanj osveščenim delom) ter jih pogнал na ulice, kjer so vzklikali, naj se študentje raje ukvarjajo s študijem in naj pustijo politiko in Varšavo lepo pri miru. (Vendar je Gomułka s to zvito potezo podaljšal obdobje svoje že oslabele oblasti le še za dobri dve leti; proti še bolj množični in krvavi vstaji delavcev v obalstkih mestih ni več našel pravega orožja.)

Demonstracije, v katerih je policija uporabila najbrutalnejše metode in na katere so študentje in drugi mladi ljudje na drugi strani barikad odgovorili s petjem Internationale, so se kmalu za tem sicer polegale – tako rekoč mimogrede je bilo iz univerze izključnih šest profesorjev, med njimi nekaj najvidnejših poljskih marksistov Bauman, Kolakowski, Morawski..., vendar pa razplet dogodkov v zadnjih letih vzbuja vtis zatišja pred viharjem. (Ne smemo na primer prezreti pomembne vloge študentov in drugih mladih intelektualcev ob nedavnih delavskih nemirih, ki so se najbolj razmahnil v pristaniških mestih ob Baltiku.)

(se nadaljuje)

UDK: 378.189.9

študentsko gibanje, svet

Ivan Ilich

Študentsko gibanje po svetu

Avtor v tekstu osveži spomin na najpomembnejše mejnike, na odločilne trenutke, v katerih so se študentje v ZDA, na Japonskem, v Afriki, Južni Ameriki, predvsem pa v nekaterih zahodno pa tudi vzhodnoevropskih državah povezali v večje skupine in se z bolj ali manj izdelanimi programi lotili akcije, protesta, demonstracij ali manifestacije.

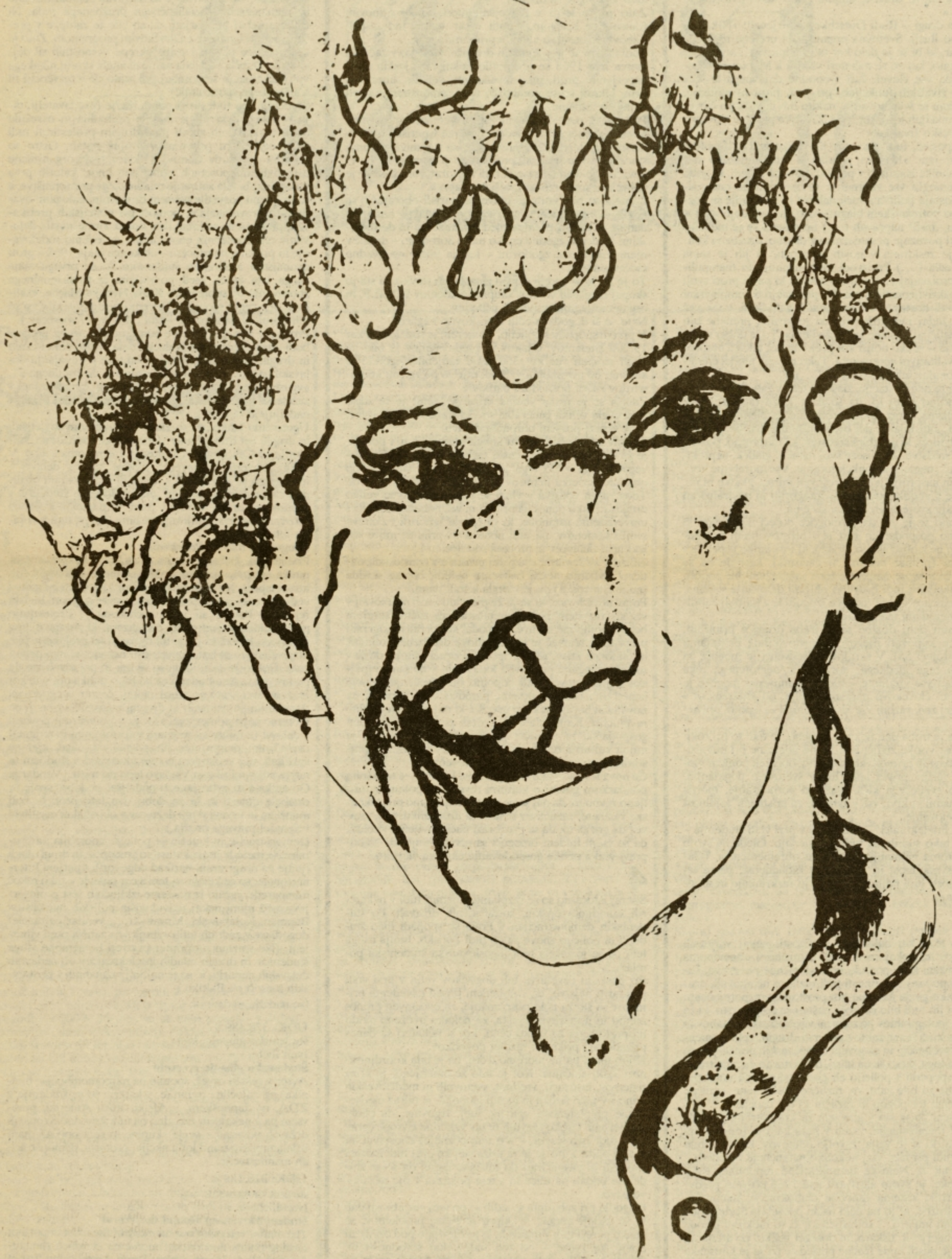
UDK: 378.189.9

student movement, world

Ivan Ilich:

Student Movement Round the World

The author refreshes our memory of the most important turning-points and critical moments in which the students in USA, Japan, Africa, South America but first of all in some West as well as East European countries linked up into bigger groups and with more or less well conceived programmes undertook action, protest, demonstrations or manifestations.

Marc Chagall Avtoportret z grimaso

ekonomski temelji birokracije

Bojan Korsika

Čeprav se pod pojmom birokracije v vsakdanji praksi marsikaj predstavlja in se vanj tlači vse mogoče oblike odnosov, ker je seveda birokracija sama po sebi zelo »neotipljiva« stvar, pa nas to vendar ne more ovirati, da ne bi mogli **trdno** določiti njenega mesta v reprodukcijskem procesu. (Na splošno so **razredi in razredni boj** – še posebej v socializmu – kaj neotipljivi pojmi, kar pa revolucionarne marksistične teorije ne ovira, da ne bi bili **trdna** podlaga za njeno analizo).

Birokracija je tisti del družbe, ki se konstituira skozi delovanje institucije, ki se imenuje država. Po našem mnenju je to frakcija, ki ima dominanten položaj v naši družbi, položaj poveljevanja produkcijskemu procesu. Birokracija personificira specifično zgodovinsko nastali produkcijski odnos, ki se v globalu kaže kot **državno-lastninski** produkcijski odnos. Je torej tista, ki si prisvaja to, kar se da prisvajati – presežno vrednost. Takšen specifičen produkcijski odnos, ki mu gospoduje birokracija, je zgodovinski rezultat razrednih bojev v naši družbi. Naša naloga je pri tem razčleniti specifikko, ki se kaže v tem rezultatu.

Specifičnost tega odnosa moramo razumeti kot odnos, ki se konkretno zgodovinsko koagulira v okviru splošnega produkcijskega odnosa, ki ga determinira razredni boj med zatiranim in eksploatiranim razredom (proletariatom) in razredom, ki izvaja razredni teror in eksploataira (buržoazija). Specifični produkcijski odnos zato odgovarja določeni stopnji v razvoju produkcijskih sil v okviru blagovne produkcije. Tej stopnji pa odgovarja vedno tudi **določena frakcija buržoazije** (frakcija pomeni določeno kompaktno skupino v okviru samega buržoaznega razreda, ki jo izoblikuje poseben interes (ki jo ta stopnja v razvoju povzdigne v **dominantno frakcijo buržoazije**). Ali kot pravi F. Engels v Uvodu k Marxovemu delu »Razredni boji v Franciji 1848–1850«: »... vladajoča manjšina je bila strmo glavljen in namesto nje je zagrabila za državno krmilo druga manjšina ter preoblikovala državne ustanove v skladu s svojimi interesi. To je bila vsakokrat tista manjšinska skupina, ki jo je **takratna stopnja ekonomskega razvoja usposobila in poklicala na oblast**« (podčrt. B. K.).¹ Tako lahko na splošno rečemo, da je bil v zgodnjem kapitalizmu dominanten trgovski kapital, v liberalni fazi industrijski kapital, v monopolni fazi finančni kapital, itd.

Birokracija (prav tako finančna frakcija in pa poslovodna) sicer ni buržoazija v klasičnem smislu besede, ker seveda ne predstavlja personalne kontinuitete buržoazije predvojnega Jugoslavije. Vendar pa kljub temu opravlja funkcijo vodenja produkcijskega procesa.

Po zmagi socialistične revolucije je bil pravzaprav v zgodovinskem smislu še najzljivi posel diktature proletariata zrušiti in razlastiti kapitalistični razred. Toda, **ne-mogoče pa je bilo odpraviti funkcijo, ki jo je ta razred imel v produkcijskem procesu**. Etienne Balibar v tekstu »Presežna vrednost in družbeni razredi« analizira ta protisloven proces: »... vse dosedanje proletarske revolucije so morale hitreje ali počasneje, popolno ali nepopolno, **eliminirati buržoazijo** kot družbeno skupino nasledeno iz preteklosti. Razlog za to leži v zgodovinsko neizbežnih oblikah, ki jih je privzela revolucionarna borba. Toda te revolucije očitno niso mogle **z isto potezo** eliminirati družbeno funkcijo, ki jo je ta skupina imela v produkciji in reprodukciji, tisto funkcijo, ki je to skupino določevala kot **razred** v marksističnem smislu te besede. Tako se pride do paradoksalne situacije: **prav proletariati** – eden od njegovih delov mora prevzeti to funkcijo **namesto** buržoazije, in biti obenem v boju za preobrazbo in ukinitve tega razreda. »Prednosti« te situacije so jasne: ta situacija omogoča proletariatu, da neposredno deluje na **celokupne** pogoje obstajanja kapitalističnih odnosov produkcije. Toda prav tako se vidijo »nevšečnosti«: ta situacija v novi obliki uvaja antagonizem, ki ga velja razreševati v **okviru** same prakse proletariata (v tej praksi se začenjajo razvijati nova in nevarna protislovja).«²

Družbena delitev dela, ki jo odraža stopnja v razvoju produkcijskih sil, je **materialni temelj** novega antagonizma, ki konstituira nov položaj tega razreda v okviru diktature proletariata in povzdigne birokracijo v tem razredu na dominanten položaj. Zato diktatura proletariata v jugoslovanski družbi **ne pomeni** družbe brez razredov, razredi **ostanejo in bodo ostali** v obdobju diktature proletariata. Diktatura ne bo potrebna, ko bodo izginili razredi, toda razredi ne bodo izginili brez diktature proletariata. Razredi so ostali, toda **vsak** izmed njih se je spremenil; spremenil se je njihov medsebojni odnos. Razredni boj ne izgineva v obdobju diktature proletariata, dobiva samo drugo obliko.³ Ta druga oblika lahko izvira samo iz določenih drugačnih oblik ekonomske organizacije delovnega procesa.

Že Marx sem v »Kapitalu« analizira latentne prehodne oblike, ki **odpravljajo** funkcijo kapitalista, ne pa še sicer kapitalističnega produkcijskega odnosa. Te prehodne oblike začne kapitalizem avtohtono producirati, takoj ko doseže določeno stopnjo v razvoju produkcijskih sil. »Združne tovarne delavcev samih pomenijo, znatraj stare oblike, **prvi preboj stare oblike, čeprav seveda povsod, v svoji stvarni organizaciji, reproducirajo in morajo reproducirati vse pomanjkljivosti obstoječega sistema**« (podčrt. K. B.) Toda nasprotje med kapitalom in delom so v teh zadrukah odpravili, četudi sprva samo v obliki, **da so delavci kot asociacija, svoji lastni kapitalisti**, t.j., da uporabljajo produkcijska sredstva za oplajanje svojega lastnega dela. Te zadruge kažejo kako se na določeni stopnji razvoja materialnih produktivnih sil in njej ustrezajočih družbenih produkcijskih oblik, iz nekega produkcijskega načina naravno razvija in oblikuje nov produkcijski način. Brez tovarniškega sistema, ki je nastal iz kapitalističnega produkcijskega načina, se ne bi mogla razviti zadružna tovarna, pa tudi ne brez kreditnega sistema, ki izhaja iz istega produkcijskega načina. Kot je ta kreditni sistem glavna osnova za postopno spreminjanje kapitalističnih privatnih podjetij v kapitalistične delniške družbe, tako daje tudi sredstva za postopno širjenje zadružnih podjetij v bolj ali manj nacionalnem obsegu. V kapitalističnih delniških družbah je treba, tako kot v zadružnih tovarnah, **videti prehodne oblike iz kapitalističnega produkcijskega načina v asociirani produkcijski način** (vse podčrt. K. B.), le da je v njih nasprotje odpravljeno negativno, v drugih pa pozitivno.«

Torej združne tovarne delavcev samih kot pozitiven preboj stare oblike, ki pa še vedno reproducira vse pomanjkljivosti obstoječega sistema, ter zadružne tovarne kot prehodna oblika iz kapitalističnega produkcijskega načina v asociirani produkcijski način (komunizem).

Diktatura proletariata lahko začne samo na tem materialnem temelju – na kapitalističnih produkcijskih odnosih, ki pa že pomenijo njegovo odpravo v pozitivnem smislu.

(Pri tej Marxovi genialni skici ekonomske organizacije družbe prehodnega obdobja, je treba narediti opazko ob pomenu, ki ga Marx pripisuje pri tem kreditnemu sistemu. Marx vidi v kreditnem sistemu »glavno oporo« za razvoj teh prehodnih ekonomskih oblik. Zato ni slučaj – kot bomo videli pozneje – da se je birokracija polastila pri nas kreditnega sistema in ga razvila v totaliteto družbenih odnosov. Razvila ga je v tako ogromen socialni mehanizem, da v zadnjem obdobju že prehaja v svoje lastno nasprotje – začinja ovirati nadaljnji družben razvoj.)

Lenin na tem mestu nadaljuje marksovsko revolucionarno analizo, ki pa jo opravlja v pogojih, ki so v ekonomskem in političnem smislu diktatura proletariata. Ko Lenin analizira diktaturo proletariata v Rusiji, daje poudarek prav tej **prehodni obliki**, ki pa že pomeni pozitivno razrešitev antagonističnega kapitalističnega produkcijskega odnosa; po drugi strani pa se Lenin zaveda, da ta razrešitev še vedno sama v sebi reproducira antagonistična protislovja stare družbe, ker pač

socializem lahko začinja samo na tistih materialnih temeljih prevzetih od stare družbe. »Kajti socializem tudi ni nič drugega kot najbližji korak naprej od državnokapitalističnega monopola. Ali, z drugimi besedami socializem ni nič drugega kot državno-kapitalistični monopol, **ki je postavljen v službo celemu narodu** in v toliko **preneha biti** kapitalističen monopol.«⁵

Te ugotovitve tvorijo realno podlago, brez katere po našem mnenju ni možno razumeti in analizirati razrednega boja v celotnem produkcijskem procesu naše družbe in predvsem celoten kompleks pojavov, skozi katere se le-ta kaže. Ta realna podlaga ne sloni na sklicevanju na neki imaginaren razredni boj v socializmu, ampak prav na **konkretni** transformiranosti razredov in razrednega boja v diktaturi proletariata jugoslovanske družbe.

Birokracija je bila torej tista »manjšinska skupina« (oz. frakcija), ki jo je »stopnja ekonomskega razvoja« naše družbe »usposobila in poklicala na oblast«.

Drugače tudi ni bilo mogoče!

Ne smemo namreč pozabiti, da je ta »poklicanost« povezana z razvojem kapitalistične blagovne produkcije v svetovno – zgodovinskem smislu. V svetovno-zgodovinskem smislu pa je bila ob koncu druge svetovne vojne **aktualna** birokracija, kot najbolj revolucionarna frakcija v državno kapitalističnem monopolu. Državno kapitalističen monopol pa je rezultat odpravljanja protislovij (glede na Marxovo analizo v »Kapitalu« je seveda to odpravljanje porajajočih se protislovij v okviru kapitalističnih produkcijskih odnosov – **negativno**, t. j. rešitev predpostavlja nova in še večja, ter na višji nivo potisnjena protislovja v produkciji), ki jih je prinesla stopnja v razvoju produkcijskih sil kapitalizma. Edino birokracija je bila zmožna in sicer poslu izvitja iz svetovne krize v tridesetih in štiridesetih letih tega stoletja, in zagotoviti zopetni »normalen« tok stvari, »zdravo« rast; kajti: »Buržoazija ne more eksistirati, ne da bi nenehno revolucionirala produkcijske instrumente, torej produkcijska razmerja, torej vsa družbena razmerja.«⁶ V tem je treba tudi videti revolucionarnost birokracije, ker je zaradi svoje zgodovinske funkcije, ki jo ima, primorana odpravljati in se spopadati z vsemi produkcijskimi razmerji, ki so zastareli, in zato tudi z vsemi konzervativnimi frakcijami buržoazije, ki predstavljajo ta zastarela produkcijska razmerja; dokler jih končno ne **preoblikuje sebi primerno**, t. j., da delujejo v njenem smotru.

Revolucionarnost naše socialistične revolucije moramo iskati prav v njenem gigantskem zamahu, s katerim je odpravila ne samo vsa produkcijska razmerja, ki so bila tedaj v svetovno-zgodovinskem smislu že reakcionarna, ampak tudi produkcijska razmerja, ki so zgolj zastarevala, ki so torej postajala konzervativna. Jugoslovanska revolucija je **prevzela in vzpostavila** produkcijske odnose, ki so bili tedaj svetovno-zgodovinsko revolucionarni; ali drugače: v blagovni produkciji kot svetovni obliki produkcije, ni bilo bolj revolucionarnih produkcijskih razmerij, ki jih ne bi poprijela tudi naša revolucija.

»Več« od tega tudi ni mogla storiti! Razen, če pristajamo na mnenje, da je možno blagovno produkcijo na mah odpraviti in tako iz kapitalizma direktno preskočiti v komunizem. Gledano z današnje zgodovinske retrospektive še vedno ostajajo – za tisti čas in naš čas – aktualne Marxove besede, da: »Nobena družbena formacija ne propade prej, preden se ne razvijejo vse produktivne sile, ki je zanje dovolj prostora, in novi, višji produkcijski odnosi se nikoli ne pojavijo prej, preden ne dozore materialni pogoji za njihov obstoj v okviru stare družbe same. Zato si postavlja človeštvo vedno le take naloge, ki jih lahko reši, zakaj če pogledamo natančneje, bomo vselej videli, da se poraja naloga šele tedaj, ko že obstoje materialni pogoji za njeno rešitev, ali pa so le-ti vsaj v procesu svojega nastajanja.«⁷

⁷ Naš delavski razred je kar najbolj radikalno rešil nalogo, ki jo je bilo možno rešiti. Vzpostavil je kar najbolj

Vrednost in socializem

Paul Mattick

Leninski marksizem ni bil izraz praktičnih potreb internacionalnega razrednega boja, temveč je bil pogojen s specifičnimi razmerami v Rusiji. Tu je šlo manj za emancipacijo kot za nastanek industrijskega proletariata, manj za konec kot za pospeševanje kapitalne akumulacije. Boljševiki so v Marxovem imenu na revolucionaren način premagali cesarstvo in buržoazijo; toda samo zato, da bi sami dobili diktatorsko oblast nad delavci in kmeti. Ti naj bi bili popeljeni v socializem s prisilnimi ukrepi in zaostrenim izkoriščanjem. Leninova »ortodoksija« je bila ideologija, napačna zavest nesocialistične prakse.

Leninovi predlogi za socialistično organizacijo gospodarstva so bili z nekaj izjemami večinoma pragmatiki; ni jih skušal povežati z Marxovo teorijo. Lenin je upravičeno menil, da se noben od teoretikov, ki so pisali o socializmu, ni spoprijemal z vprašanji, ki jih je načeljal on. Toda zanj »zdaj gleda (socializem) že skozi vsa okna modernega kapitalizma na nas; v vsakem velikem ukrepu, ki pomeni na temelju tega najnovejšega kapitalizma korak naprej, se neposredno, v praksi, nakazuje socializem.«¹

Socializem pomeni početi to, kar počne kapitalizem že sam od sebe – vendar pa bolje in v interesu delavskega razreda.

To je zahtevalo dvig produktivnosti dela ter izboljšano organizacijo produkcije. »Zadnja beseda kapitalizma v tem pogledu, taylorški sistem, združuje v sebi – kot vsi napredki kapitalizma – rafinirano bestialnost meščanskega izkoriščanja in vrsto najvrednejših znanstvenih dosežkov v analizi mehanskih gibov pri delu...« Po Leninu je zdaj »možnost realizacije socializma odvisna prav od naših uspehov pri združitvi sovjetske oblasti in sovjetske organizacije upravljanja z najnovejšim napredkom kapitalizma. V Rusiji je treba začeti študij Taylorjevega sistema, njegovo vpeljevanje, njegovo sistematično preizkušanje in uporabo...«. Kar se tiče administracije zahteva »fundament socializma brezpogojno in najstrožjo enotnost volje...«, ki vodi skupno delo stotih, tisočih in desetisočih ljudi. Ta nujnost je razumljiva tako tehnično kot tudi ekonomsko in historično in so jo vsi, ki so razmišljali o socializmu, stalno priznavali kot predpostavko. Kako pa je mogoče zagotoviti najstrožjo enotnost volje? S predreditvijo volje tisočev volji posameznika.³ »Vsako neposredno vmešavanje sindikatov v vodenje podjetij je treba pod temi pogoji obravnavati kot brezpogojno škodljivo in nedopustno.«⁴ Skratka, z vsem naj bi se ravnalo tako kot pod kapitalizmom; toda zdaj v službi »celotne družbe«, ne pa zato, ker bi hoteli akumulacijo privatnega kapitala. Po Leninu so se pri graditvi socializma zastavljala bolj tehnična kot socialna vprašanja; šlo je za razvijanje industrije, za povečevanje kmetijske produkcije, za zdravo finančno politiko, elektrifikacijo itd.

Če abstrahiramo nekatere splošne pripombe, se Marx ni ukvarjal z organizacijo socialistične družbe. Z ekonomskimi spisi ni želel obogatiti »znanosti o gospodarjenju«, temveč razkriti socialna razmerja, ki so našla izraz v politični ekonomiji. Čeprav je politična ekonomija za proletariata »najpoprej in predvsem... sovražna dežela«⁵, mora prodreti vanjo, da bi demaskiral »ekonomske odnose« kot kapitalistična izkoriščevalska razmerja in da bi pokazal, da so protislovnosti kapitalistične prakse in razvoja pogojene z razrednim nasprotjem. Po Marxu »ekonomski zakoni« politične ekonomije v socializmu ne veljajo, marveč jih le-ta pokončuje. Na njihovo mesto stopi zavestno reguliranje produkcije in distribucije s strani združenih producentov samih, ki se za to poslužujejo tehnično-organizacijskih pomožnih sredstev.

Sovjetsko gospodarsko planiranje se je spočetka teoretsko ravnalo po Marxovem pojmu družbene produkcije kot reprodukcijskem procesu. Shema enostavne in razširjene produkcije, ki jo Marx razvija v drugem zvezku Kapitala po vzoru Quesnayeve »Tableau économique«⁶, so imeli planerji za vsem družbenim formaci-

jam primerno, posebno uporabno pa za reševanje problemov socialističnega gospodarstva. Na podlagi te sheme so sovjetski nacionalni ekonomski zasnovali makro-ekonomske modele, po katerih je mogoče ravnotežno plansko gospodarstvo prikazati kot izpeljavo.⁷ Marxove reprodukcijske sheme kažejo, kakšna morajo biti produkcijska in menjalna razmerja, da se kapitalna produkcija lahko vrši po njeni vrednostni in uporabno-vrednostni plati. »Dokler smo opazovali produkcijo vrednosti in vrednost produktov kapitala individualno, je bila naravna forma blagovnega produkta za analizo popolnoma nepomembna... Kolikor smo opazovali produkcijo kapitala, je bilo dovolj predpostaviti, da ima del blagovnih produktov, ki predstavlja kapitalno vrednost, priložnost, da se v cirkulacijski sferi spremeni nazaj v svoje produkcijske elemente in zato v svojo podobo produktivnega kapitala; tako kot bi zadostovalo predpostaviti, da delavec in kapitalist že najdeta na trgu blaga, za katera porabita svojo mezdno in presežno vrednost. Ta samo formalna manira prikaza pa pri opazovanju družbenega celokupnega kapitala in vrednosti njegovih produktov ne zadostuje več. Sprememba enega dela vrednosti produktov nazaj v kapital, udeležba drugega dela v individualni porabi kapitalističnega in delavskega razreda tvori gibanje znotraj same vrednosti produktov, v katero je rezultiral celokupni kapital; to gibanje pa ni samo vrednostno nadomestilo, marveč snovno nadomestilo in je zato pogojeno prav toliko z vzajemnim razmerjem vrednostnih sestavin družbenega produkta kot z njihovo uporabno vrednostjo, njihovo snovno podobo.«⁸

Tu ni treba prikazovati Marxovih reprodukcijskih shem. Dovolj je le spomniti, da je Marx čenil družbeno celokupno produkcijo v dva razdelka – produkcijo produkcijskih sredstev in produkcijo porabnih dobrin. Vsak razdelek sestoji iz konstantnega kapitala in variabilnega kapitala in producira presežno vrednost. S posredovanjem transakcije med obeh razdelkoma se reproducira celokupni kapital. »Enostavna produkcija«, piše Marx, »je po stvari usmerjena v porabo kot cilj« in »kolikor (je) enostavna produkcija del« vsakoletne razširjene produkcije, ostane ta motiv v spremljavi in v nasprotju motiva obogatitve kot takega.⁹ Razširjena produkcija se od enostavne razlikuje v tem, da kapitalist ne konzumira dela celokupne presežne vrednosti, temveč ga spremeni v dodatni kapital. Pri tem se ne spremeni »kvantiteta, temveč kvalitativna določitev danih elementov enostavne produkcije...«, ta sprememba pa je materialna predpostavka razširjene produkcije, ki sledi kasneje.¹⁰ Kakršnekoli že so metodološke zasluge Marxovih reprodukcijskih shem: v nobenem primeru jih ni mogoče vrednotiti kot model, ki je podoben meščanski teoriji ravnotežja. Reprodukcijski proces, ki je v njih opisan, je možen po Marxu le, če »družba kontrolira predmetna sredstva svoje lastne produkcije.«¹¹ Ta kontrola predstavlja odstranitev vrednostnega aspekta kapitalistične produkcije; kajti protislovno gibanje produkcije vrednosti in uporabne vrednosti pogojuje anarhijo, to pomeni nesposobnost kapitalizma, da bi racionalno organiziral produkcijo in reprodukcijske »Dejstvo, da je blagovna produkcija splošna forma kapitalistične produkcije«, piše Marx, »že vključuje vlogo, ki jo igra denar ne samo kot cirkulacijsko sredstvo, temveč kot denarni kapital le-tej in proizvaja določene pogoje normalnega prometa, torej normalnega poteka enostavne ali razširjene produkcije, ki se obrnejo v prav tako mnoge pogoje nenormalnega poteka, možnosti kriz, da je pri samorasli podobi te produkcije ravnotežje samo slučaj.«¹²

»Ravnotežje« reprodukcijske sheme, pri katerem se vrednostna in materialna produkcija skladata, ilustrira bistvene predpostavke skladnega kapitalističnega reprodukcijskega procesa. Toda to je mogoče samo v abstrakciji: to se v kapitalistični dejanskosti, tako kot pokrivanje ponudbe in povpraševanja ali vrednosti in

cene, zgodi le slučajno. Sovjetski nacionalni ekonomski, ki so svoje modele razvijali po vzoru Marxovih reprodukcijskih shem, so se spoprijemali le z materialnim, ne pa vrednostnim aspektom produkcije. Razmerje med produkcijo in distribucijo naj bi se »preiskovalo v prid njenemu materialnemu prikazu, to pomeni kot vsota konkretnih produktov v njihovem konkretnem gibanju od producentov h konzumentom... Gospodarstvo je tu obravnavano kot neka vrsta naravnega gospodarstva, v katerem se produkcija kaže kot vsota materialij in reči, ki so bile proizvedene v toku enega leta, razdelitev produciranih reči pa je treba preiskovati v njenem materialnem izrazu.«¹³ Celo če »mora vlogo merila, sredstva za izenačevanje raznovrstnih rezultatov družbene produkcije igrati denar... preiskuje družbeno bilanca produkcijo in porabo dobrin kot materialni proces.«¹⁴ Sovjetsko planiranje je v resnici postalo planiranje materialnih procesov. Njegov cilj je bila rast gospodarstva in razvoj industrije ali – meščansko rečeno – akumulacija kapitala. Z administrativnimi mezdami in cenami je mogoče približno določiti, kakšen delež družbenega produkta naj pripade producentom v obliki konsumnih dobrin, kako naj se dobrine razdelijo med porabnike in kakšen del naj služi povečanju produkcijskega aparata. Mezde in cene so tukaj mediji za proizvodnjo in razdeljevanje družbenega produkta po centralnem planu, ki se nanaša na materialno produkcijo.

Po Marxu je »mera dela čas. Samo zato, ker so produkti delo, jih je mogoče meriti z mero dela, z delovnim časom.«¹⁵ Toda, ker v kapitalizmu »cena ni enaka vrednosti, vrednost določujoči elementi – delovni čas – ne more biti element, v katerem so izražene cene.«¹⁶ Ker v kapitalizmu »delovni čas kot mera vrednosti obstaja le idealno, ne more služiti kot materija primerjanja cen.«¹⁷ Vendar se je pogosto trdilo, da bi mogla biti v Marxovi shemi razvoja kapitala privzeta indirektna regulacija kapitalističnega sistema z zakonom vrednosti podlaga direktne regulacije produkcije v socialističnem sistemu. To bi bilo mogoče z neko vrsto spremembe cen »nazaj« v vrednosti, četudi se te vrednosti ne bi več uveljavljale posredno preko tržnega tekmovanja, temveč bi jih neposredno določilo socialistično plansko združenje. Možnost takšne »spremembe nazaj« je vsebovana n. pr. v Sweezyjevi tezi, da »ima Marxova teorija vrednosti v nasprotju z nekaterimi drugimi... veliko zaslugo, ker se sklada z dejanskimi obračunskimi kategorijami kapitalističnega podjetja.«¹⁸ Če je temu tako, potem je seveda mogoče sprejeti, da bo v socialistični družbi izginila le nedosegljiva cenovna forma vrednosti, ne pa vrednost sama. Joan Robinson na primer meni, da ker se v kapitalističnih pogojih zelo malo ali celo nič ne začne z zakonom vrednosti, bi utegnil Marx imeti prav s svojim pojmovanjem da ta »pride do polne veljave« v socializmu.¹⁹ Čeprav Marx nikakor ni bil tega mnenja, pa so nekateri sovjetski nacionalni ekonomski vendarle verjeli, da je zakon vrednosti primeren tako za kapitalistična kot za socialistična razmerja. Vrednost in produkcijski stroški so tu izenačeni; brez poznavanja produkcijskih stroškov družbeno planiranje ni mogoče. Drugi ekonomski, predvsem Buharin in Preobraženski, so vztrajali na tem, da velja zakon vrednosti samo za blago producirajoče tržno gospodarstvo; da v socializmu izginejo vse meščanske kategorije kot denar, cena, mezda, obresti, zemljiška renta, profit – da je gospodarski proces neposredno preračunan v materialni formi. Tisti, ki zakonu vrednosti pripisujejo splošno veljavnost, po Preobraženskem zamenjujejo regulacijski proces v blagovni produkciji z regulativno vlogo delovnih stroškov v vsakem sistemu družbene produkcije. Priznati zakon vrednosti kot edini regulator sovjetskega gospodarskega sistema, pomeni zanikati njegov socialistični značaj. »Le predstavljati si je treba«, piše, »da zakon vrednosti regulira socialistično produkcijo ali plan blagovno produkcijo, da bi spoznali, da ne moremo pričevati regula-

tivnega mehanizma od celotne strukture vsakokratne družbe.²⁰

Trditev, da zakon vrednosti velja tudi v socializmu, je izzvala široko diskusijo, ki jo je avtoritativno končal Stalin. »Kjer obstoje blaga in blagovna produkcija«, je pisal, »ne more manjkati zakon vrednosti. Sfera učinkovanja zakona vrednosti se pri nas omejuje predvsem na blagovno cirkulacijo, na blagovno menjavo na poti od nakupa do prodaje, predvsem na menjavo blaga osebne porabe. Tu, na tem področju, je zakon vrednosti, seveda znotraj določenih meja, ohranil vlogo regulatorja. Toda učinkovanje zakona vrednosti ni omejeno na cirkulacijsko sfero. Razširja se tudi na produkcijo. V naši socialistični produkciji zakon vrednosti seveda nima nobenega regulativnega pomena, toda vseeno učinkuje na produkcijo... V zvezi s tem imamjo aktualen pomen vprašanja kot obračunavanje gospodarske rentabilnosti, lastnih stroškov, cen in več podobnih. Zaradi tega naša podjetja ne morejo in ne smejo shajati brez upoštevanja zakona vrednosti.«²¹

Kaj pomeni »upoštevanje zakona vrednosti? Po Stalinu »učijo naše gospodarstvenike... obračunavanja produkcijskih vrednosti... sistematičnega izboljševanja produkcijskih metod, zniževanja lastnih stroškov, ustvarjanja uveljavljanja gospodarske računice in prizadevanja za rentabilnost podjetij.«²² Čeprav se po Marxovi definiciji teorija vrednosti nanaša izključno na kapitalistično produkcijo in pojem presežne vrednosti na izkoriščanje dela, Stalinova definicija teorije vrednosti ne nasprotuje zahtevam socialistične družbe. Treba je le »zavreči« »nekatero pojme«, ki jih vsebuje »Kapital« – kot »nujno« in »presežno« delo, »nujni« in »presežni« produkt, »nujni« in »surplus (presežni)« delovni čas.²³ Stalinu se je zdelo »več kot čudno, da bi se posluževali teh pojmov zdaj, ko delavski razred nikakor ni več oropan oblasti in produkcijskih sredstev, temveč nasprotno – ima oblast in produkcijska sredstva v lastnih – rokah. Zdaj, v našem sistemu, zvenijo besede o delovni sili kot blagu, o »najemanju« delavcev prav absurdno: kakor da delavski razred, ki poseduje produkcijska sredstva, najema samega sebe in samemu sebi prodaja svojo delovno silo. Prav tako odpadniško je zdaj govoriti o »nujnem« in »presežnem« delu: kakor da v naših razmerah ne bi bilo delo, ki ga daje delavec družbi za razširitev produkcije, za razvoj izobraževanja, zdravstvenih uslug, za organizacijo obrambe itd. prav tako nujno za delavski razred, ki je zdaj na oblasti, kot delo za pokrivanje osebnih potreb delavca in njegove družine.«²⁴

Stalinovo pojmovanje problema vrednosti v socializmu prevladuje tudi po njegovi smrti. Po 1956 so obstajale diskusije o tem, če ima zakon vrednosti le omejeno ali splošno veljavnost, to pomeni, če ga je mogoče uporabiti samo na potrošniškem trgu ali za vse cirkulirajoče dobrine. Nekateri so zanimali blagovni značaj sovjetskih produktov in so torej želeli v smislu Marxove »ekonomske časa« uporabiti zakon vrednosti za merjenje, gospodarjenje in za alokacijo družbenega produkta. Drugi so trdili nasprotno, da bi naj sovjetsko gospodarstvo prav zato, ker je obravnavano kot »planirana blagovna produkcija, temeljilo na zakonu vrednosti in blagovnodenarnih odnosih.«²⁵ Splošna zmeda postane še hujska s tistimi ekonomisti, ki se poslužujejo meščanske marginalne analize, da bi se ukvarjali še z drugimi produkcijskimi faktorji, ne samo z delom. Meščanski gospodarski znanstveniki to spet slavijo kot poraz Marxove teorije vrednosti od marxistov samih, kakor da bi sovjetska gospodarska praksa kdaj slonela na njej in bi mogla biti gospodarska teorija socializma.

Zmeda okoli teorije vrednosti seveda ne obstaja zgolj zaradi miselnih napak teoretikov, temveč zaradi njihovih poskusov, da bi nesocialistični sistem produkcije in distribucije opisali kot socialistični. To počno, ker se po njihovi definiciji socializem omejuje na državno kontrolo produkcijskih sredstev in na centralno planiranje gospodarstva. Planiranje, ki je primerno družbenim potrebam in ekonomskim nujnostim, si lahko predstavljajo le kot planiranje v skladu z zakonom vrednosti. Pravijo, da v kapitalističnih razmerah »deluje zakon vrednosti kot elementarni zakon trga, ki je neizogibno spojen z uničevanjem produktivnih sil, s krizami in anarhično produkcijo. V socializmu učinkuje kot zavestno uporabljeni zakon v pogojih planiranega in brezkriznega gospodarskega razvoja.«²⁶

Če rečemo, da ekonomski procesi temeljijo na zakonu vrednosti, pomeni to, da je družbena produkcija regulirana na neki določen način, čeprav nihče ne skrbi za to in je regulacija v privatnokapitalističnih razmerjih praktično nemogoča. »Regulacija« so tržno tekmovanje in krize. In če zdaj nimamo privatne lastne produkcijskih sredstev; če je produkcija centralno planirana; če so cene administrirane in se o razširitivi produkcije zavestno odloča – potem rezultati tekmovanja in krize, v katerih se kaže delovanje zakona vrednosti, sploh ne morejo nastati. Uporabljeni zakon vrednosti »zavestno«, lahko pomeni torej samo vključevanje učinkovanja tekmovanja in krize v planiranje – z drugimi besedami, ponovno vzpostavljanje trga in privatne lastnine, kar je očitno nesmiselno.

Mogoče je Stalin zaradi tega govoril o »strogo omejenem in na določenih področjih uporabljenem« zakonu vrednosti, to pomeni zakonu vrednosti, ki učinkuje le pri cirkulaciji potrošnih dobrin in »vpliva« na produkcijsko sfero samo zaradi tega, ker v njej ni mogoče neupoštevanje principa profitosnosti – tudi če je le-ta modificiran z odločanjem planskih organov. Čeprav »modificirani« zakon vrednosti vpliva na produkcijo in regulira distribucijo, pa Stalin ni razlikoval med vrednostjo in presežno vrednostjo nujnim delom in presežnim delom – kajti zdaj je vendar celotni družbeni produkt per definitionem pripadal celotni družbi.

V Sovjetski zvezi je celokupna planirana produkcija izražena v predmetni formi ali v denarnih vrednostih. Čeprav veljajo cene, mezde in dobički še zmeraj kot ekonomske kategorije, pa več niso neodvisne velikosti, temveč zgolj izrazi za množice predmetov, ki jih dodeljuje država. Porazdelitev resursov tu ni odvisna od mehanizma cen; cene, mezde in dobički se uporabljajo bolj zato, da zagotovijo porazdelitev resursov, kakršne zahteva plan. Ker pa je to težko, vsebuje plan le grobe ocene vrednosti, ki se dolgoročno spreminjajo. Do zdaj je bilo vse planiranje tako rekoč pomožno; poskušeno je bilo v pogojih, ki niso bili najbolj ugodni za kontroliranje gospodarstva. Nerazvite dežele, ki potrebujejo hitro kapitalsko akumulacijo, so uporabljale gospodarsko planiranje. Forsirana industrializacija s političnimi sredstvi je vodila od državnega diržizma k neposredni državni kontroli in tako ustvarila pogoje za planiran razvoj gospodarstva. Plan in njegovo uresničevanje zrcalita splošno zaostalost; ne moreta biti boljša kot razmerja, ki jih morata spremeniti.

Nacionalni dohodek v Sovjetski zvezi je enak vrednosti celotnega materialnega produkta, ki mu spet ustreza vsota prodajnih cen materialnih dobrin – ne glede na amortizacijo fiksnega kapitala. Družbeno povpraševanje je usmerjeno s kontrolo osebnih dohodkov, pa tudi z alokacijo produktivnih resursov. Cene domnevno temeljijo na povprečnih produkcijskih stroških vseh podjetij, ki proizvajajo iste produkte. Trgovinske cene za dobrine in usluge so ugotovljene tako, da ustrezajo nivoju osebnih dohodkov. Spreminjajo se v skladu s ponudbo in povpraševanjem. Denarne mezde so manipulirane s cenovno politiko. Država ustvarja dobičke s prometnim davkom, ki se ravna po razliki med prodajnimi cenami in dejanskimi produkcijskimi stroški.

Ob administriranih mezdah in cenah je mogoče približno določiti kako velik naj bo delež delavcev v celotni družbeni produkciji in iz katerih blag naj sestoji. Cene za konsumne dobrine je mogoče ugotoviti tako, da je izbira delavcev praktično omejena na blaga, ki jim ji je odobrila država. Pičila blaga je mogoče še bolj skrbeti, tako da jih lahko uživajo le privilegirani sloji. Za vse forme družbene produkcije je nujno, da ohranjajo pri življenju in delu delovno pobivalstvo; v kapitalizmu se ta nujnost izrazi v vrednosti delovne sile, ki določa in omejuje presežno vrednost ali presežno delo. Če sta zdaj nujno delo in presežno delo skupna lastnina vdružbljenih producentov, potem je popolnoma nesmiselno govoriti o zakonu vrednosti kot regulatorju družbene distribucije in o učinkovanju te regulacije na produkcijski proces. Če bi bil družbeni produkt lastnina celotne družbe, potem bi lahko bila njegova sektorska členitev v konsumpcijo, reprodukcijo in ekspanzijo prav tako dobro izražena v množinah delovnega časa, ki se ne bi več nanašale na vrednostne relacije, temveč na čisto tehnične aranžmaje, ki bi zagotavljali pravilno funkcioniranje družbenega procesa produkcije in reprodukcije.

Za vztrajanje na zakonu vrednosti v njegovi sovjetski definiciji obstaja močan razlog: neenakost, ki vlada v državno kontroliranem gospodarstvu, mora dobiti videz »ekonomske zakonitosti«. Ker je tu »marksizem« vladajoča ideologija, ni treba samo pojasniti, da produkcija vključuje reprodukcijo in da napredek pomeni razširjeno reprodukcijo, zaradi česar mora biti omejena zdajšnja poraba; potrebno je tudi, da se mezdne razlike med delavci in različne dohodke delavcev in administrativnih kadrov ne prikazuje kot samovoljne, volji nekega novega vladajočega razreda ustrezne, temveč kot določene z »ekonomskim zakonom«, ki dopušča, da vsakomur pripada delež, ki ustreza njegovemu prizadevanju. Ker pa v Sovjetski zvezi nominalno obstoje zgolj produktivni delavci, je treba njihove različne življenjske standarde pojasniti z razlikami v njihovi produktivnosti – ter z ekonomsko nujnostjo, da se te razlike upošteva vsaj na današnji stopnji razvoja.

Nagrajevati delo po njegovi produktivnosti pomeni dati priučenemu delavcu več kot nepriučenemu. Zaradi stroškov izobraževanja so reprodukcijski stroški priučenih delavcev višji kot reprodukcijski stroški nepriučenih. Mezdne razlike je tako mogoče pojasniti z različno produktivnostjo dela in s spreminjajočo intenzivnostjo dela. Ker pa je delo neenako, bi enako nagrajevanje pomenilo »izkoriščanje« bolj produktivnega delavca s strani manj produktivnega. V boljševističnem, pa tudi v meščanskem pogledu bi to odstranilo mik za izobraževanje za bolj kvalificirana in s tem bolj produktivna dela ter njihovo sprejemanje – na škodo družbe. Dohodkovne razlike so obravnavane kot neizogibna zahteva družbenega razvoja.

V Marxovi teoriji vrednosti je delo reducirano na abstraktno, enostavno delo. Marxov pojem vrednosti se nanaša na abstraktno družbene agregate nujnega in presežnega delovnega časa. To omogoča opazovanje strokovnega dela kot množine enostavnega dela, pa tudi medsebojno primerjavo vrednosti in cene. Tako mezde kot tudi cene odstopajo od vrednosti delovnega časa. Če rečemo, da je mogoče kapitalistični zakon vrednosti uporabiti na plansko gospodarstvo, potem lahko mislimo samo, da se tudi tu nanaša na družbene agregate nujnega in presežnega dela; to pa nista več nobeni neznanzi velikosti, temveč podatka, ki ju je mogoče obračunavati z družbeno inventuro v obliki enot delovnega časa ali v ustreznih denarnih vrednostih. Prispevki posameznih ali celotnih družbenih skupin k celotni masi produktov, v kateri je upredmetena celotna množina porabljenega delovnega časa, s tem ne bi bili obračunani. Toda s spreminjajočo se relacijo agregiranega nujnega delovnega časa in agregiranega presežnega delovnega časa bi bilo sprevidno, če izkoriščanje za namene akumulacije narašča ali upada. To naraščanje ali upadanje izkoriščanja bi bilo v državno kontroliranem

gospodarstvu zaznavni fenomen, medtem ko ga je mogoče v privatnokapitalističnem gospodarstvu odkriti le posredno, v gibanju trga, v menjavi prosperitete in krize. Teoretsko bi lahko državno kontrolirano gospodarstvo spreminjalo družbene agregate po političnem domnevanju, upočasnjevalo ali pospeševalo proces oblikovanja kapitala.

Po Marxu določa vrednost splošni družbeni delovni čas. Vrednost kakega blaga se ne določa z določeno množino delovnega časa, ki je v njem vsebovana, temveč z relativnim deležem v splošnem družbenem delovnem času, ki ga reprezentira. Iz tega sledi, da gospodarstvo ni mogoče deliti na neko vrednostno določeno in neko ne-vrednostno določeno področje. Gospodarstvo je regulirano z zakonom vrednosti v celoti ali pa ne. Ni mogoče reči, kot na primer Stalin, da zakon vrednosti sicer regulira področje porabe, področja produkcije pa ne. Abstraktna vrednost delovne sile ne pojasni stvarnih mezd in njihovega razlikovanja. Marxa ni zanimala posamična, s ponudbo in povpraševanjem določena mezda. Mezdne razlike so utemeljene z različnimi reprodukcijskimi stroški dela. Toda če opazujemo družbene agregate vrednosti in presežne vrednosti, potem izginejo z izenačenjem bolj kvalificiranega dela s pomnoženim enostavnim delom. Posamičnih mezd ni mogoče določiti s pomočjo pojma vrednosti; so zgodovinsko dane velikosti.

V državno kontroliranem gospodarstvu bi zakon vrednosti lahko bil veljaven le z ozirom na agregirane velikosti konstantnega kapitala, variabilnega kapitala in presežne vrednosti, pa tudi na njune medsebojno spreminjajoče se odnose v toku oblikovanja kapitala. V pogojih privatnogospodarske akumulacije kapitala se lahko vrši materialna ekspanzija le kot akumulacija menjalne vrednosti. V državnem kapitalizmu to ni nujno tako; marveč je tu mogoče izbirati med obračunavanjem naraščajočega blagostanja v abstraktni formi dodatnih kapitalskih vrednosti in organizacijo družbene produkcije in distribucije v skladu z realnimi, fizičnimi dobrinami in prizadevanji, ne glede na vrednostne relacije.

Marx ni predvideval nastanek državnokapitalističnega sistema, ki se danes izdaja za uresničevanje »Marxovega socializma«. Zanj je bil socializem v prvi vrsti konec produkcije vrednosti, s tem pa tudi konec kapitalističnih produkcijskih razmerij. »V kolektivni, na skupnem dobru produkcijskih sredstev utemeljeni družbi«, je pisal Marx, »producenti svojih produktov ne menjujejo; prav tako malo se tu kaže na produkte porabljenega delo kot vrednost teh produktov, kot stvarna lastnost, ki bi jo posedovali, kajti zdaj v nasprotju s kapitalistično družbo individualna dela več ne eksistirajo po ovinku, temveč neposredno kot sestavni deli skupnega dela.«²⁷

Po Marxu glede življenjskih razmer delavskega razreda ni bila mogoča nobena sprememba, če se ne bi spremenila produkcijska razmerja. »Vsakokratna delitev potrošnih sredstev«, je pisal, »je zgolj posledica razdelitve produkcijskih pogojev samih... Kapitalistični produkcijski način npr. temelji na tem, da so stvarni pogoji produkcije dodeljeni nedelavcem v obliki kapitalске lastnine in zemljiške lastnine, medtem ko je masa zgolj lastnikov osebnih produkcijskih pogojev, delovne sile. Iz načina, na kakršnega so razdeljeni elementi produkcije, pa kar sama izhaja današnja razdelitev potrošnih dobrin. Če so stvarni produkcijski pogoji kolektivna lastnina delavcev samih, potem iz tega prav tako izhaja neka razdelitev potrošnih sredstev, ki je od današnje različna.«²⁸

Po Marxu je način distribucije odvisen od produkcijskega načina. V družbi, v kateri delavec nima nobene kontrole nad produkcijskimi sredstvi, temveč prodaja svojo delovno silo drugim, ki to kontrolo izvajajo, bo distribucija prav tako antagonistična kot razmerje med producenti in tistimi, ki si prilastijo presežno delo na področju produkcije. Državnokapitalistični sistem ni niti kapitalistični niti v običajnem smislu ne predstavlja socializma, ki ga je sanjal Marx. S privatnokapitalističnega stališča ga je mogoče opisati kot državni socializem enostavno zato, ker centralizira kapital v rokah države; s stališča delavskega razreda ga je treba označiti kot državni kapitalizem, ker ohranja kapitalistično razdelitev produkcijskih pogojev med delavci in nedelavci.

Za Marxa zakon vrednosti regulira samo tržni kapitalizem. Govoriti o zakonu vrednosti kot »regulatorju« gospodarstva, ko manjkajo kapitalistični tržni odnosi, lahko pomeni samo to, da smo ohranili pojma »vrednost« in »presežna vrednost«, čeprav zdaj označujeta le še relacijo med delom in presežnim delom. V kapitalizmu je delovna sila blago kot vsako drugo; ker so vsa blaga medsebojno posredovana samo preko procesa menjave, morajo biti vsa realizirana kot menjalna vrednost, preden lahko postanejo predmet uporabe in porabe. V državno kontroliranem gospodarstvu je mogoče kapital in delo naložiti neodvisno od tržnih razmer in vrednostnih premislekov – neposredno glede na družbeno korist, kakor jo razumejo kontrolne instance. Če se to delno vrši, delno pa opušta, je to zato, ker si državnokapitalistični sistem ne dopusti pripoznati to, kar je, namreč sistem izkoriščanja, ki temelji na neposredni kontroli vladajoče manjšine nad vladano večino. Kapitalistično izkoriščanje se od vseh poprejšnjih form izkoriščanja razlikuje v tem, da se vrši brez direktne prisile. Ker so delavci oropani produkcijskih sredstev, nimajo druge izbire, kot da prodajajo svojo delovno silo po veljavnih tržnih cenah. Neenakost sprejemajo kot s tržnimi razmerji določeno; tako jim dejstvo izkoriščanja lahko ostane prikrto. Tržna razmerja skušajo izbrabiti v lastno korist v tekmovanju za dobro plačana delovna mesta ter v boju za višje mezde. Trg ter – znotraj določenih meja – s konkurenco določena izraba trga dovoljujeta bolj rafinirano izkoriščanje kot direktna

fizična delovna prisila. Prefsinjeno postopanje je seveda tudi za delavce naprednejše, ker je mezdno delo čisto splošno prekrilo prisilno delo. Državnokapitalistični sistem prav tako daje prednost mezdному delu pred prisilnim; zato povsod, kjer je mogoče, privzame mehanske tržnega gospodarstva.

Videz kapitalističnih tržnih odnosov znotraj državno kontroliranega gospodarstva sugerira nadaljnjo veljavnost zakona vrednosti. Vendar pa zakon vrednosti dejansko ne more učinkovati, ker so tržne relacije vzpostavljene umetno. Planski organi ravnaajo svoje plane po modelu kapitalističnega tržnega gospodarstva zgolj zato, ker produkcije in distribucije ne morejo organizirati po socialističnih principih; nič več si ne drznejše postopati z realnostmi izkoriščanja in kapitalne akumulacije tako odprto, kakor je to bilo značilno za začetke sovjetskega državnega socializma. V tem prvem obdobju – ki je bilo kasneje zaničljivo označeno kot od zunaj vsiljeni vojni komunizem – bi naj bila blagovna produkcija z njenimi kategorijami vrednost, cena, dobiček in mezda nadomeščena s centraliziranimi naravnimi gospodarstvom, ki bi bilo upravljano stvarnim nujnostim in možnostim ustrežno.

V nerazvitih kapitalističnih deželah mora tako centralizirano upravljanje izvesti razširitev produkcije in s tem oblikovanje kapitala za svojo prevladujočo nalogo. Če mora biti pri tem hkrati uničen trg, je treba produkcijo in porabo državno regulirati, pa naj bo to z ali brez soglasja prizadetega prebivalstva. Dodelitev produktivnih resursov se vrši z dekretom. Mezdnno delo postane prisilno delo; hočeš nočeš so pogoji produkcije in distribucije določeni s presojo posamičnih oseb na družbenih oblastnih položajih. Če je sprememba tržnega v plansko gospodarstvo brez dvoma napredek, pa so metode, s katerimi je dosežena, nedvomno nazadnjaške. Toda, kakor je pisal Trocki, »nobena pot v socializem ne vodi mimo avtoritarnega uravnavanja gospodarskih sil in resursov dežele ter centralne razdelitve delovnih sil v skladu z državnim planom. Delavska država se obravnava kot upravičena, da vsakega delavca postavi na tisto mesto, kjer je njegovo delo potrebno. Noben resni socialist ne bo delavski državi oporekal pravice, da uporabi silo nasproti delavcu, ki se izmika svoji delovni obveznosti.«²⁹

Razen tega je po Trockem »princip delovne dolžnosti nadomestil princip svobodnega mezdnege dela prav tako radikalno in trajno kot je poddržavljen produkcijskih sredstev nadomestilo kapitalistično lastnino.«³⁰ Vendar bodo boljše »obdržali mezdni sistem in sicer za dalj časa. V zdajšnjem težkem obdobju mezdni sistem nas ni predvsem sredstvo, da bi zagotovili osebno eksistenco vsakega posameznega delavca, temveč sredstvo za ocenjevanje tega, kar ta posamezni delavec s svojim delom prispeva delavski republiki. Zato mora biti mezda v obliki denarja ali blaga privedena v kar najbolj tesno zvezo s produktivnostjo vsakokratnega dela. Tisti delavci, ki store za splošne interese več kot drugi, dobe pravico do večje udeležbe na družbenem produktu kot lenuhi, brezskrbneži in razgrajči... Vsi ti ukrepi morajo... podpirati razvoj tekmovanja na področju produkcije.«³¹

Kaj pa je objektivno merilo za produktivnost individualnega dela? Trocki tega vprašanja ni niti zastavil niti ni odgovoril nanj. Praktično ustreza plačilo za različne vrste dela mezdnam razlikam v kapitalizmu, čeprav mezdne stopnje določa vlada in ne trg dela. Popolno urejanje delovne sile pa se je vendarle izkazalo kot nemogoče; kmalu ga je nadomestila kombinacija tržnih relacij in državnega planiranja, indirektno in direktno kontrole, denarnih in materialnih zmesi, ki so skupno osvobajali družbeni produkcijski in distribucijski proces njegovega reguliranja z zakonom vrednosti, vendar pa ne da bi vodili k socialističnemu gospodarstvu brez vrednotenja.

Če so mezde administrirane in štrajki izključeni, če so cene utrjene tako, da vzpodbujajo porabo določenih blag in zadržujejo porabo drugih blag, če sta stopnja in trend akumulacije zavestno določena – potem je vprašanje čistih premislekov koristnosti, če delavce silimo v določene dejavnosti ali jim prepustimo, da jih svobodno izbirajo, ker so različno ovrednotene. V zadnjem primeru gre za svobodno izbiro poklica v določenih mejah. Gotovo je tu dejansko svobodna izbira poklica prav tako izjema kot v običajnem kapitalizmu. Očitno ima prehod od kmetijskega k industrijskemu delu v obsegu, v kakršnem vpliva nanj prisilna kolektivizacija in modernizacija agrarne produkcije, kaj malo skupnega s svobodno izbiro poklica. Vsakomur, ki bi hotel individualno spremeniti svoj poklic, so na poti administrativne ovire – da ne govorimo o mezdah, ki so čisto tako nizke, da pobijajo tako mobilnost kot tudi individualno iniciativo. Ker ima industrializirajoča se družba v določenih mejah ekspanzivno gospodarstvo, se vendarle ponujajo možnosti za pridobitev višje poklicne kvalifikacije, priprave na nove poklice, za prizadevanje za višjimi mesti in konkuriranje za boljše plačana dela. Ozračja tekmovanja, ki ga namensko podpira hierarhična dohodkovna struktura, ne gre razlikovati od tistega, ki vlada v kapitalizmu.

Da še enkrat povzamemo: državno kapitalistično gospodarstvo ni »regulirano« z zakonom vrednosti, niti ne sloni na temelju tega zakona. Če se, kot je domneval Stalin, opira na zakon vrednosti zato, da so mogoči racionalni stroškovni izračuni in izračuni dobičkov in da je na razpolago metoda družbenega knjigovodstva za pravilno alokacijo resursov, potem ga ni mogoče označiti kot socialističnega. Zakon vrednosti ne more biti v nobenem primeru uporabljen v kapitalistični ali v socialistični družbi. V kapitalistični družbi učinkuje kot »narravni zakon«, ker privatne menjalne relacije izključujejo zavestno družbeno organizacijo produkcije; v so-

cialističnih pogojih, kjer je družbeno delo zavestno organizirano, zakon vrednosti preneha določati družbeno razmerja.

Vrednostna analiza kapitalne produkcije razkrije nujno racionalnost družbenega produkcijskega procesa v specifični formi, ki jo privzema v kapitalističnih razmerjih. Nima nič skupnega s konkretnimi kapitalističnimi menjalnimi relacijami, temveč z neopaznimi in v resnici nerazločnimi realitetami, na katerih temeljijo te menjalne relacije. Marx je pisal: »Pri analizi ekonomskih form nam ne pomaga niti mikroskop niti kemične reagence. Moč abstrakcije mora nadomestiti oboje.«³² Vrednost delovnega časa je »znanstveni izraz« kapitalističnih razmerij, noben empirični opis teh razmerij; čeprav postanejo le-ta razumljiva zgolj skozi abstrakcijo.

Toda to ne pomeni, da bi vrednost delovnega časa lahko postala organizacijski princip nekega nekapitalističnega ali socialističnega produkcijskega in distribucijskega sistema. V svoji kritiki rikardijanskih socialistov,³³ posebno pa Prudhona, ki so predlagali na vrednosti delovnega časa temelječi menjalni sistem privatnih producentov, je Marx nakazal, da je mogoče produkte, ki so proizvedeni kot blaga, zamenjati le kot blaga, to pomeni po cenah in ne po vrednosti delovnega časa. O teoriji delovnega časa kot direktni denarni merski enoti, ki jo je zastopal John Gray, je Marx pisal, da počiva na iluziji, da bi se »blaga lahko nanašala drugo na drugo neposredno kot produkti družbenega dela. Toda drugo na drugo se lahko nanašajo samo kot to, kar so. Blaga so neposredno produkti osamljenih neodvisnih privatnih del, ki se morajo potrjevati kot splošno družbeno delo šele z vsestransko odtujitvijo individualnih del. Če pa Gray predpostavlja v blagih vsebovani delovni čas kot neposredno družben, potem ga predpostavlja kot skupnostni delovni čas ali kot delovni čas neposredno združenih asociiranih) individuov. Tako neko posebno blago, kot zlato in srebro, drugim blagom v resnici ne bi moglo stopiti nasproti kot inkarnacija splošnega dela, menjalna vrednost ne bi postala cena, pa tudi uporabna vrednost ne bi postala menjalna vrednost, produkt ne bi postal blago in tako bi bila ukinjena sama podlaga meščanske produkcije.«³⁴

Nekoliko drugače izraženo: Če je delovni čas, ki je vsebovan v družbenem produktu, skupnostni delovni čas neposredno združenih producentov, potem produkti ne privzamejo nobenega blagovnega značaja. Potem jih ni treba spreminjati v produkte družbenega dela (kar vendar že so), niti ne potrebujejo nekega določenega blaga, da bi izrazili svoj družbeni značaj v cenovni formi. Marx je vprašal: Če je delovni čas »imanentna mera vrednosti, zakaj poleg njega neka druga zunanja mera?«³⁵

Dejstvo, da obstoji mera cen, nakazuje, da družbeni produkti (kot blaga) ne upodabljajo neposredno delov splošnega družbenega dela, temveč lahko postanejo deli splošnega dela le po poti menjalnih in denarnih relacij nekega tržnega gospodarstva disociiranih (razdruženih) producentov. Teorija vrednosti kot teorija meščanske družbe, kakor je Marx dejal na Prudhonov naslov, ne more postati revolucionarna teorija prihodnosti.«³⁶

»Če o družbi ne razmišljamo kapitalistično, temveč komunistično,« je pisal Marx, »potem najpoprej popolnoma odpade denarni kapital, torej tudi preobleka transakcij, ki jih vključuje. Stvar se enostavno reducira na to, da mora družba vnaprej preračunati, koliko dela, produkcijskih in življenjskih sredstev lahko (u)porabi ne da bi odpadla katerakoli poslovna veja, ki, kot gradnja železnic npr., za daljše obdobje, eno leto ali več, ne daje niti produkcijskih niti življenjskih sredstev, niti kakršnegakoli koristnega učinka, pa celotnemu produktu odvzema mnogo dela, produkcijskih sredstev in življenjskih sredstev.«³⁷ Čeprav je tu »ekonomija časa« in planirana delitev delovnega časa na različna področja produkcije in različne veje še zmeraj gospodarsko nujna, pa to nima nobene zveze z vrednostjo delovnega časa, to pomeni z menjalno vrednostjo delovne sile ali njenih produktov.

Tako v socializmu kot tudi v kapitalizmu je nemogoče obračunavati posamezne prispevke k družbenemu produktu. Celo pri izvajanju istega dela, predvsem pa med različnimi deli nastajajo kvantitativne in kvalitativne razlike. Marx je videl v delovnem času edini možni skupni imenovalac različnih del. V kvantitativno različnih delovnih rezultatih v določenem časovnem razmiku (kot pri sistemu na akord) in z ozirom na nek določen produkt se kaže različna produktivnost posamičnega delavca. Toda takšne razlike so neznatne in neproblematične tako glede na njih oprto različno nagrajevanje kot tudi glede kalkulacij podjetnikov, ki jih zanima povprečna produktivnost njihovih delovnih sil in celotna vsota mezd.

Ker čas za strokovno izobraževanje stane, so produkcijski stroški strokovnega delavca višji od stroškov neučenegega. Stroške izobraževanja je mogoče pri plačilu upoštevati. Mezodne razlike med neukim in strokovnim delom niso dovolj velike, da bi delovni čas postal vprašljiv kot skupni imenovalac za vrednost delovne sile. Velike dohodkovne razlike se sestoje le med tistimi poklicnimi dejavnostmi ali znotraj njih, kjer je praktično nemogoče meriti produktivnost in prispevek k družbenemu bogastvu. Ugovori zoper delovni čas kot vrednostno mero za vsa dela se komajda nanašajo na različno nagrajevanje delavcev, temveč na dela in usluge, ki jih ne vrše pripadniki delavskega razreda – najčešče na dejavnosti, ki sploh nimajo zveze z družbenim produkcijskim procesom.

Produktivnost različnih vrst dela je neločljivo spojena s produktivnostjo celotnega družbenega dela in s spremembami v družbenem produkcijskem procesu. V kapitalizmu je izhodišče vendarle individualistično stališče

– zaradi blagovnega značaja delovne sile in zaradi kapitalistične delitve dela, ki implicira ločitev duhovnega in telesnega dela ali tembolj (ker duhovnega in telesnega dela dejansko ni mogoče ločiti drugega od drugega) ločitev med pisarno in tovarno, znanostjo in industrijo. Specializacija na enostranske dejavnosti se je izpostavila kot zmagujoča; če pa je tudi družbeno bolj produktivna kot zamenljivost zaposlitev, bi bilo treba šele dokazati. Doslej je različno vrednotenje duhovnega in telesnega, neukega in strokovnega dela, ki se vrši preko ponudbe in povpraševanja na trgu dela, vzeto kot zares pomembno, delavski razred razcepi v različne dohodkovne skupine in prikriva dejstvo, da so družbena razmerja določena z razmerjem med kapitalom in delom. Po Marxu je delo vsakega posameznika sestavina celokupnega družbenega dela; v kapitalizmu je posredno, v socializmu pa neposredno podružbeno. V socializmu je delo vrednoteno po njegovi družbeni koristnosti, ki nima svojega izraza v menjalni vrednosti. Če meščanska družba visoko ceni princip enake menjave, potem, po Marxu, tega principa ni mogoče udejanjiti niti v kapitalističnih niti v socialističnih razmerjih. Klasični pojem vrednosti je vodil k predstavi menjave istih kvantitet delovnega časa, ki je vsem producentom zagotavljala polni delovni iznos (dohodek, rezultat, prihodek); Marx je nasproti temu nakazal na to, da nedelovno prebivalstvo (otroci, stari, bolni itd.), nujno neproduktivno delo in splošne zahteve družbenega razvoja tudi v socializmu preprečujejo posameznikovo prilasčanje (prisvajanje) polnega dohodka (rezultata) njegovega dela. Plačilo za delo lahko ustreza le enemu delu delovnega rezultata (dohodka), čeprav se producentu to, kar mu uteče v njegovi lastnosti privatnega individua, šteje v dobro neposredno ali posredno v njegovi lastnosti družbenega člana.«³⁸

Po teh nujnih odtegljajih lahko dobi posamezni delavec od družbe vrnjeno to, »kar ji je dal, njegov individualni kvantum dela. Naj sestoji družbeni delavnik npr. iz vsote individualnih delovnih ur. Individualni delovni čas posamičnega producenta je tisti del družbenega delovnika, ki ga je on prispeval, njegov delež v njem. Od družbe dobi neki videz, da je dal toliko in toliko dela (po odbitku njegovega dela za skupni fond) in potem potegne iz družbene zaloge konsumpcijskih sredstev toliko, kolikor stane enako dela. Isti kvantum dela, ki ga je dal družbi v eni obliki, se mu povrne v drugi.«³⁹ Na ta način bi se medsebojno »menjavale« iste množine delovnega časa – »Pravica producentov je proporcionalna njihovem delovnemu prispevku; enakost sestoji v tem, da se meri z istim merilom, z delom.«⁴⁰ Toda ta »enaka pravica« do »delovnega rezultata« bi bila v resnici neenaka pravica za neenako delo, ki izvira iz različnih življenjskih položajev. »Zato je to po svoji vsebini pravo neenakosti, kot vse pravo.«⁴¹

Če je za merilo razdelitve dela socialnega produkta, ki je določen za porabo, vzeti delovni čas, potem obstaja enakost v nagrajevanju, kajti »v naravi velike industrije je, da mora biti delovni čas enak za vse.«⁴² Vendar bi osebne okoliščine, kot na primer, če je neki delavec poročen ali samski, ali število od njega odvisnih, to enako udeležbo na konsumnih dobrinah spremenile v neenak življenjski standard. Da bi dosegli enak življenjski standard za vse, bi morala biti pravica do plačila za delo neenaka.

Razen tega je treba po Marxu upoštevati, da nekateri ljudje fizično in duhovno prekašajo druge, da v istem času lahko prispevajo več dela. Tako mora »biti delo, da bi služilo kot mera, določeno po obsegu ali intenzivnosti, drugače bi nehala biti merilo.«⁴³

Če je delo merjeno po svoji intenzivnosti, potem ni več merjeno po delovnem času, temveč po različnih produktivnostih različnih delavcev pri različnih dejavnostih. V tem primeru različne neenakosti ne bi bile rezultat uporabe enake mere, temveč primerjava neenakih individualnih prispevkov k celotnemu produktu družbenega dela. Ne bi se meril delovni čas, temveč specifični produkt dela. Verjetno je Marx mislil to, ko je pisal, da je pravica do individualnega plačila »še zmeraj – v principu – meščanska pravica, čeprav si princip in praksa nista več v laseh, medtem ko obstaja menjava ekvivalentov pri blagovni menjavi le v povprečju in ne za posamičen primer.«⁴⁴ Če delo posamičnega delavca še zmeraj obravnavamo kot individualni produkt in ne kot sestavni del družbenega celokupnega dela, potem ga še zmeraj obravnavamo z meščanskega stališča. To razlikovanje med trajanjem in intenziteto dela mora služiti za izgovor za neenakost v nominalno socialističnih državah.

Zaradi nedoločnosti formulacij tega problema so Marx različno interpretirali. Sprejemmo lahko, da je menil naslednje: življenjski pogoji različno nadarjenih individuov so v različnih situacijah neenaki, če služi delo po svojem obsegu ali intenziteti kot merilo. Da bi se izognili neenakemu življenjskemu standardu, bi morala biti pravica na delovni dohodek neenaka namesto enaka. Ali bi bilo treba ignorirati individualni prispevek splošnemu družbenemu delu, da bi zagotovili enakomerno razdelitev potrošnih dobrin ali pa je neenakomerna razdelitev neizogibna, ker se delo še zmeraj meri po trajanju in intenziteti. To ne pomeni, da se je Marx branil enakosti, marveč, da je spoznal, da na delovnem prispevku temelječi princip enakosti ni noben socialističen princip, četudi bi v prehodnem obdobju socialistične družbe morebiti lahko bil vladajoči princip.

Individualna pravica na dohodek lastnega dela lahko po Marxu še zmeraj dominira družbi, ki izhaja in kapitalistične in »je v vseh ozirih, ekonomsko, npravno, duhovno, še zmeraj polna materinih znamenj stare družbe.«⁴⁵ Marx je menil, da enakost ne predstavlja problema nagrajevanja po abstraktnem principu, temveč vprašanje bolj racionalnih družbenih razmerij, ki bi

izključevali izkoriščanje in bi omogočali svobodno udeležbo na dobrinah in uslugah. Razvoj socialistične družbe ni označen z zmeraj večjo »menjalno pravičnostjo«, temveč s tendenčnim udejanjanjem principa »vsak po svojih sposobnostih, vsakemu po njegovih potrebah!«⁴⁶. Socializem sam je razvojni proces, v katerem na temelju naraščajočega obilja potrošnih dobrin izginja »ozki meščanski pravni horizont«, s katerim postane obračunavanje individualnih prispevkov k produkciji nesmiselno in smešno.

Opombe:

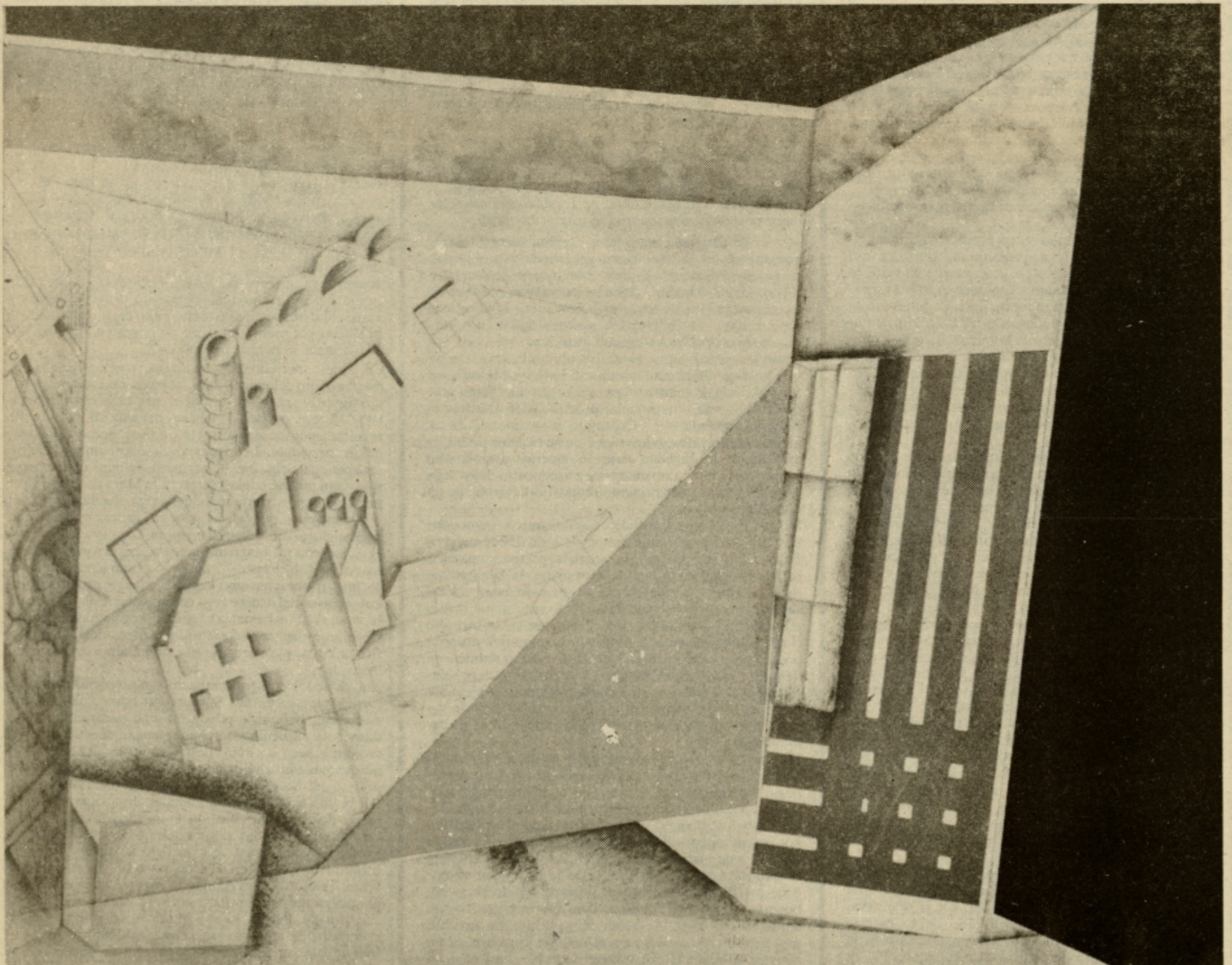
- 1 W. I. Lenin, »Werke« Bd. 25, Berlin 1960, str. 370
- 2 W. I. Lenin, »Nadaljnje naloge sovjetske oblasti«, v »Werke« Bd. 27, Berlin 1960, str. 249f.
- 3 op. cit., str. 259
- 4 V. I. Lenin, »Werke« Bd. 33, Berlin 1968, str. 174
- 5 Karl Korsch, »Karl Marx«, Frankfurt/M 1970, str. 60
- 6 prim. 20. in 21. poglavje
- 7 Nekaj takšnih poskusov je dokumentiranih v N. Spulber (Hrsg.), »Foundations of Soviet Strategy for Economic Growth«, Bloomington 1964.
- 8 Karl Marx, »Das Kapital« Bd. II, MEW Ed. 24, Berlin (Ost) 1963, str. 393
- 9 op. cit., str. 410
- 10 op. cit., str. 501
- 11 op. cit., str. 465
- 12 op. cit., str. 501

- 13 P. I. Popov, »Introduction to the Balance of the National Economy«, v »Foundations« op. cit., str. 18
- 14 op. cit.
- 15 K. Marx, grundrisse der kritik der politischen »Ökonomie«, Berlin (Ost) 1953, str. 507
- 16 op. cit., str. 58
- 17 op. cit., str. 59
- 18 Paul M. Sweezy, »Theorie der kapitalistischen Entwicklung«, Köln 1959, str. 48
- 19 Joan Robinson, »An Essay on Marxian Economic«, London 1942, str. 23
- 20 E. A. Preobraženski, »The New Economic«, London 1965, str. 29
- 21 J. Stalin, »Die Ökonomischen Probleme des Sozialismus in der UdSSR«, Moskau 1952, str. 23
- 22 op. cit. str. 24
- 23 op. cit. str. 22
- 24 op. cit. str. 22
- 24 op. cit., str. 24f
- 25 Y. Liberman, »The soviet Economic Reform« v »Foreign Affairs«, oktober 1967, str. 53
- 26 »Teaching of Economics in the Soviet Union«, v »The American Economic Review«, september 1944, str. 325
- 27 Karl Marx, »Kritik des Gothaer Programms«, MEW Bd. 19, Berlin (Ost) 1962, str. 19f
- 28 op. cit., str. 22
- 29 L. Trotsky, »Dictatorship vs. Democracy«, New York 1920, str. 142
- 30 Op. cit., str. 137
- 31 Op. cit., str. 149

- 32 Karl Marx, »Das Kapital« Bd I, MEW Ed. 23, Berlin (Ost) 1966, str. 12
- 33 T. Hodgskin, »Labour Defended Against the claims of capital«, 1825; W. Thompson, »An Inquiry«
- 34 Karl Marx, »Zur Kritik der politischen Ökonomie«, MEW Bd. 13, Berlin (Ost) 1964, str. 67
- 35 op. cit., str. 67
- 36 Karl Marx, »Das Elend der Philosophie«, MEW Bd. 4, Berlin (Ost) 1964, str. 78
- 37 Karl Marx, »Das Kapital« Bd II., op. cit., str. 316
- 38 Karl Marx, »Kritik des Gothaer Programms«, op. cit. str. 19
- 39 op. cit. str. 20
- 40 op. cit. str.
- 41 op. cit. str. 21
- 42 Karl Marx, »Das Elend der Philosophie« op. cit. str. 104
- 43 Karl Marx, »Kritik des Gothaer Programms«, op. cit. str. 21
- 44 op. cit. str. 20
- 45 op. cit.
- 46 op. cit. str. 21

Prevod: V. Jalušić

Prevedeno iz:
Paul Mattick: Marx und Keynes,
poglavje 22: Wert und Sozialismus,
Europäische Verlagsanstalt Frankfurt,
Europa Verlag Wien.

Avgust Černigoj Načrt za scenografijo Papa eccellenza, 1926

»Kronologija in metodološka načela za pripravo knjig »Knjižnice NOV in POS«

Jože Dežman

Zanimanje, ki je po letu 1945 veljalo pisanju zgodovine, zbiranju podatkov o vlogi ljudi na izbranih ozemljih oziroma posameznih združb ljudi v NOB in revoluciji, je poleg velike količine zbranega in napisanega vzpodbudilo tudi razmišljanja o vsebini in načinu pisanja t. i. lokalne zgodovine.

Že leta 1957 je Metod Mikuž pisal o pomembnosti »pisanja tako imenovanih občinskih kronik«. (1)

Obnovili bomo razmišljanja v brošurah Programska in metodološka načela za pripravo knjig »Knjižnice NOV in POS«, ki jo je po sklepu komisije za zgodovino sveta za razvijanje tradicij pri RO ZZB NOV Slovenije pripravil Zdravko Klanjšček, Pregledni orisi narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije, napisali so jo Tone Ferenc, Miroslav Stiplovšek in Milan Ževart, ter Proučevanje delavskega gibanja v Sloveniji 1918–1941, katere avtorji so France Kresal, Alenka Nedog, Janko Prunk in Mirko Stiplovšek.

Brošure imajo svoje metodološko poslanstvo. Klanjšček zapiše v naslovu »metodološka in programska načela«, Ferenc-Stiplovšek-Ževart v podnaslovu »problematika in nekaj napotil«, Kresal, Nedogova, Prunk in Stiplovšek pa »okvirna problematika in metode za raziskovanje zgodovine komunistične stranke in delavskega gibanja po območjih Slovenije od 1918 do 1941«.

Vojaške enote, NOG na terenu (aktivistično delo) in delo partijcev med delavstvom so predmeti raziskave, ki jih opredeljujejo pisci brošur.

V »Knjižnici NOV in POS« želijo »orisati bojno dejavnost v času ljudske revolucije na Slovenskem. Razen podajanja zgodovinskih dogodkov in bojev narodnoosvobodilnih enot naj bi »Knjižnica NOV in POS« prikazala tudi našega človeka kot vojaka v letih osvobodilne vojne, razvoj in problematiko vojaške misli v NOV in POS ter tudi tiste njene dejavnosti, ki so se, čeprav niso bile povsem vojaškega značaja, vendarle razvijale v njenih okvirih.« (2–3, 4) Klanjšček na kratko pove, katere podatke je treba zbrati o vojaškem in političnem položaju, bojni dejavnosti, organizacijskem in kadrovskega razvoju enot, delu in razvoju organizacij KPS in SKOJ, oborožitvi, opremljenosti, vojaški vzgoji, sanitetni, intendantski, orožarski in drugih službah ter o razvoju rodov vojske.

V Preglednih orisih ... pisci navajajo vrste podatkov, ki jih je treba vključiti v uvodno poglavje z zemljepisnim orisom ter opisom gospodarskih, socialnih in političnih razmer pred okupacijo, v poglavju o okupaciji, o pripravah na oboroženo vstajo in njenih začetkih, o razvoju narodnoosvobodilnega gibanja, o sodelovanju z vojsko in vojaškimi dogajanj, o sovražnikovi dejavnosti in pripravah na prevzem oblasti.

V Proučevanju delavskega gibanja ... je značilno, da pisci »okvirne problematike« o gospodarskem in ekonomskem ter socialno-političnem položaju delavstva, razvoju in delovanju komunistične stranke, socialističnih in drugih delavskih strankah in strujah izhajajo iz svojih raziskovalnih projektov, opozorijo na značilnosti dogajanja v Sloveniji in ob tem nekajkrat omenijo podatke, ki jih velja zbirati pri raziskavi izbranega področja.

Skupni imenovalec teh navodil je zbiranje podatkov kot osnovna naloga. Kljub temu, da je predmet raziskave ozko omejen na vojaško politično obravnavo NOV, NOG na terenu in napredno (komunistično) delavsko gibanje, pogrešamo natančno in smiselno opredeljene strukture v njem, njihov razvoj, razmerja znotraj njih in odnose navzven, ki naj jim pri raziskavi posvetimo posebno pozornost.

Ob tako skrajnem predmetu raziskave se kot dodatno izbirno merilo postavi še vzgojnost zgodovinskih dejstev. Klanjšček piše: »Avtorje, posebej pa tiste, ki so se prvič lotili pisanja brigadne ali odredne kronike, bi želeli opozoriti, da je cilj njihovega dela tudi pripomoči k vzgoji mlajše generacije, ki ni sodelovala v vojni: mladinci, mladincem izvenarmadne vzgoje, vojakom in mlajšim starešinam Jugoslovanske ljudske armade. Iz

množice podatkov bo zato vzel tiste, ki pripomorejo k izpolnitvi tega cilja in ki so bistveni za čimboljši prikaz zgodovine enote in čim temeljitejši oris posebnosti njenega nastanka, življenja in bojev.« (2–7)

Ferenc, Stiplovšek in Ževart dodajajo: »Pregledni orisi NOB manjših območij bodo zelo pomembni pri razvijanju tradicij NOB, ker je znano, da mladim rodovom najbolj približamo to obdobje z opisom dogajanj na domačih tleh. Vsekakor bodo pregledni orisi NOB na območjih Slovenije tudi pomemben pripomoček pri utrjevanju socialističnega patriotizma in pri uporabi izkušenj narodnoosvobodilne vojne za splošni ljudski odpor. Zlasti bodo takšna dela zelo koristna pri pouku zgodovine in domoznanstva.« (3–5)

Okupatorji z narodnimi izdajalci, proizvodnja, vsakdanje življenje ljudi, predvsem pa revolucionarnost, kakovostne in količinske spremembe v razkolnem revolucionarnem toku niso vpeti v problemske okvire brošur. Zgodovinsko dejstvo, ki nastane po zapisanih navodilih, lahko označimo kot »podatek-dogodek« in »podatek-število« (vendar ne statistika).

V brošurah je priporočeno, naj pri pisanju besedila izbrane podatke razvrščamo v času: »Kronologijo bi lahko imenovali nekak rekonstruiran operativni dnevnik enote. V poseben zvezek bomo zabeležili datume dogodkov od formiranja do razformiranja enote, poleg njih pa kratke podatke o tem, kje se je tedaj nahajala brigada. ... S pomočjo periodizacije lahko avtor najprej presodi, koliko prostora lahko posveti temu ali onemu vprašanju, in si zagotovi načrtnost v delu ter sorazmerje v obsežnosti posameznih delov rokopisa.« (2–16, 17) »Pri zbiranju gradiva bo pisec že toliko spoznal razvoj NOB na svojem območju, da bo lahko izdelal načrt razdelitve NOB na posamezna značilna in vsebinsko zaokrožena obdobja. ... Osnovni cilj periodizacije pa naj bo, da razvoj NOB razdelimo na obdobja rasti, obdobja viškov in obdobja upadanja ter krizi osvobodilnega boja. ... Razumljivo je, da bo snov obravnaval v časovnem zaporedju in bo načelo časovnega zaporedja nadomestil s tematsko obravnavo le taktat, ko bo to nujno potrebno.« (3–10, 11) »Kot kriterij za razdelitev snovi na poglavja lahko porabi že sama periodizacija. ... Vedno pa vse snovi ni možno razdeliti samo po kronološki periodizaciji, zlasti če v pregledu ali monografiji obravnavamo več problemov.« (4–72, 73)

Pri tako zastavljeni kroniki lahko pisec ostrino svoje misli pokaže le v povzetkih, ocenah na koncu poglavij oziroma periodizacijskih enot.

O virih so v vseh treh brošurah ponovljene obrabljene delitve na vire iz prve in druge roke, navedena so skladišča virov, ob navetih za dodatno zbiranje virov na terenu so ponovljeni napotki, kako zapisovati spomine. V brošurah ni poskusov ne zunanje, predvsem pa ne notranje kritike virov.

Vprašljiv odnos do virov je zapisan v Programskih in metodoloških načelih. ... »Ker menimo, da v »Knjižnico NOV in POS«, vsaj v oštevilčeni programski del, ne sodijo literarni in umetniški teksti, mora biti stil dosledno **stvarjen** ter brez propagandno agitacijskih primesti. Govoriti morajo dejstva. (...) Literarno vpisane vrinke in anekdote vnašamo v besedilo le, če so napisani neposredno v času dogajanja. (...) Citate virov in drugega gradiva (???-J.D.) je najbolje čimbolj omejiti.« (2–19, 20)

Te zahteve ne pomagajo uveljaviti besedne umetnosti v zgodovinopisju. In ali niso prav preproste pripovedi priložnost, da natočimo čimveč življenjske sočnosti prav s pripovedjo vira?

V Proučevanju delavskega gibanja ... beremo: »Pri raziskovanju družbenih problemov, ki jih obdeluje, mora biti avtor družbeno angažiran, zlasti še glede na njihov izvor. Sodobne raziskave o družbenih problemih so vedno razredno in politično motivirane. Tak značaj imajo tudi številni zgodovinski viri o razredni družbi.« (4–58)

V dveh stavkih so navržena vprašanje raziskovalčevih meril pri notranji kritiki virov, vprašanje vpliva raziskovalčeve idejno-nazorske usmeritve pri izbiri zgodovinskih dejstev in vprašanje družbenorazredne določenosti sporočil v virih. Na ta odprta, pereča vprašanja v brošurah ni zapisanega odgovora.

»Knjižnica NOV in POS« si mora torej prizadevati, da z vsem realizmom, kritičnostjo in občutkom mere prikaže tiste silnice in dejavnike, ki so bili njeni ustvarjalci.« (2–4)

»Pregledni orisi NOB na posameznih območjih bodo morali zato imeti zlasti tele skupne lastnosti: **celovitost, dokumentarnost in objektivnost.**« (3–6)

»Metoda in tehnika za zbiranje podatkov pa morata biti taki, da zagotavljata objektivnost, zanesljivost in veljavnost podatkov.« (4–58) Gornje izjave nam ne povedo veliko o metodi. Nejasna in nedorečena metoda ne more biti tvorno orodje in smernica v raziskavi.

V Preglednih orisih ... pisci v uvodu zapišejo željo, da bi po navodilih nastali prikazi »posebnosti na političnem, vojaškem, gospodarskem, kulturnem in prosvetnem ter na drugih področjih razvoja narodnoosvobodilnega gibanja« pomenili prvine za pisanje »celovitejših in tehtnejših zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem«. Obenem opozarjajo: »Dosedanji prikazi narodnoosvobodilnega gibanja na ožjih območjih so nastali mnogokrat spontano in doseženi rezultati so zelo različnih kakovosti.« Toda taka dela »ne smejo biti torej niti kronološki pregledi pomebnejših dogodkov niti zbirke raznolikih člankov o poglavitnih vojaških in političnih dogodkih niti zbirke zgolj spominskih prispevkov ali še manj zborniki dokumentov, povezanih s skromnimi avtorjevimi pojasnili in povezavami.« (3–6, glej tudi 5) Strinjamo se z oceno, toda postavljamo vprašanje: Ali je kronika, kjer avtor na koncu poglavja poda oceno obdobja, napredek v primerjavi s stanjem, ki je označeno kot nezadostno. Tudi, če bi pri raziskavi sledili obravnavanim navodilom, ne bi odkrili posebnosti ne na političnem, še manj na gospodarskem, kulturnem in drugih področjih NOG.

Ko je Milan Ževart ocenjeval »problematiko orisov NOB za območja Slovenije«, je zapisal, da »bi bilo treba upoštevati predvsem stopnjo množičnosti osvobodilnega gibanja, razmerje med močjo tega gibanja in močjo okupatorja in pri tem upoštevati, čigava oblast je bila prva in resnična, oziroma odloke koga je izpolnjevala večina prebivalstva.« (5–112, 113)

Raziskovanje krajevne zgodovine je postavljeno kot pomanjšana narodna (državna) zgodovina: Koliko so se povelja(ideje) oblasti udejanjale v ljudstvu? S tako izbranim izhodiščem v raziskavi iščemo od zgoraj navzdol, čeprav je prednost raziskovanja izbranih okolij prav možnost iskanja historične motivacijske strukture, ki jih bistveno označuje, določa in možnost spremljanja njihovega razvoja v revolucionarnem procesu.

Od leta 1945 se vrste pobude za pisanje krajevne zgodovine NOB in revolucije. Nastala je vrsta kronik. Dobri del jih je ostal začetih, nekateri zbiralci so ostali sredi poti, nekaj z zaokroženih kronik je ostalo v predalih. Objavljenih je bilo več krajevnih zbornikov o NOB in revoluciji. Pisanja tovrstnih orisov so se lotili tudi poklicni zgodovinarji. Zgodovina NOB v Šaleški dolini Milana Ževarta je najtehtnejši poskus to vrste. Vrsta zgodovinskih del, ki (ne obravnavajo ljudi določenega prostora v NOB in revoluciji, ampak ravnanje skupin, ki jih je združila prisila ali skupno hotenje, so kronike vojaških enot) pred vrsta objav v Knjižnici NOV in POS, posameznih strokovnih opravil ilegale (tehnike, tiskarne, zdravstvo ...) in drugih (VOS, kurirji ...) Sem lahko uvrstimo še spise o Slovencih v zaporih, taboriščih, izgnanstvu in množico spominskih prispevkov.

Že pregled napisanega in objavljenega opozarja na možnosti, ki se odpirajo z raziskavo drobnih, izbranih okolij in življenja ljudi v njih v vsej pestrosti življenjske resničnosti.

Niti metode niti opredeljenega predmeta raziskave za tovrstno zgodovinsko raziskavo še nimamo.

Napotki, ki jih omenjamo, le povzemajo stanje pri raziskavah oziroma način zbiranja gradiva, kot sta bila dosedaj v navadi. Ta aktualna praksa je sprejeta brez kritične refleksije in ni nadgrajena oz. raziskava ni postavljena na nova izhodišča. Tako so napotki nedorečeni pri opredelitvi predmeta raziskave in skromni pri metodoloških in metodičnih razmišljanjih.

Obstajajo načrti za zaposlitev večjega števila zgodovinarjev po občinah, ki naj bi sodelovali pri zbiranju gradiva, pomagali pri pisanju oz. bi sami pisali kronike NOB in revolucije. V Ljubljani so že zaposlili več zgodovinarjev v ta namen.

Prav zato potrebujemo resno pripravljen, utemeljen, široko zastavljen program, ki bo obsegal možne predmete raziskave, kritiko že doslej uporabljenih, pa tudi še neizprašanih virov, kritičen pregled doslej nastalih sporočil in možne povezave z raziskavami drugih znanosti pri opredelitvi metode.

Sicer se utegne zgoditi, da bomo kljub družbeni podpori in odprtim možnostim zaradi revnosti izhodišč nezadovoljni z izidi raziskav.

Opombe:

- 1) Metod Mikuž: Pomembnost terenskega dela Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani in pisanja t.i. občinskih kronik. Letopis MNO 1958 II, strani 223-229
- 2) Zdravko Klajnšek: Programski in metodološka načela za pripravo knjig »Knjižnice NOV in POS«, Ljubljana 1968
- 3) Tone Ferenc-Mirko Stiplovšek-Milan Ževart: Pregledni orisi narodnoosvobodilnega boja na območjih Slovenije. Ljubljana 1973
- 4) France Kresal, Alenka Nedog, Janko Prunk, Mirko Stiplovšek: Proučevanje delavskega gibanja v Sloveniji 1918-1941. Ljubljana 1975
- 5) Milan Ževart: Problematika orisov NOB za območje Slovenije. Kronika 1977, št. 2. str. 108-113

UDK: 940.53/54 (4.97.1): 930.2

zgodovina, revolucija, NOB

Jože Dežman

»Lokalna« zgodovina NOB in revolucije

Zanimanje, ki je po letu 1945 veljalo pisanju zgodovine, o vlogi ljudi na izbranih ozemljih oziroma posameznih združb ljudi v NOB in revoluciji, je poleg velike količine zbranega in napisanega spodbudilo tudi razmišljanje o vsebini in načinu pisanja t. i. lokalne zgodovine. Skupni imenovalec navodil o načinu pisanja je zbiranje podatkov kot osnovne naloge. Napotki le povzemajo stanji pri raziskavah oziroma način zbiranja gradiva, kot

sta bila dosedaj v navadi. Napotki so nedorečeni pri opredelitvi predmeta raziskave in skromni pri metodoloških in metodičnih razmišljanjih. Potrebujemo resno pripravljen, utemeljen in široko zastavljen program.

UDK: 940.53/54 (4.97.1): 930.2

history, revolution, People's Liberation War

Jože Ježman:

»Local« History of People's Liberation War and Revolution.

The interest which was after the 1945 taken in writing the history on people's role in selected territories and particular people groupings during the People's Liberation War and revolution has, besides the great amount of collected and written materials, stimulated also the reflection on the contents and the mode of writing the so-called local history. A common denominator of instructions on the mode of writing is that of data collection as the basic task. The instructions only summarize the conditions of research, respectively the mode of collecting the materials, that has been practised hitherto. The instructions are incomplete as for the definition of the object of research and scanty as for the methodological and methodical considerations. What we need is a seriously prepared, well grounded and widely projected programme.

NEUE RHEINISCHE ZEITUNG

Karl

Marx

Pruski osnutek zakona o tisku

(Neue Rheinische Zeitung, Nr. 50, 20. julij 1848)

Köln, 19. julij. Mislili smo, da bomo naše bralce danes spet lahko razveselili z debatami o dogovoru in jim zlasti predložili briljantni govor poslanca Baumstarka, toda dogodki nam to preprečujejo.

Vsakdo je samemu sebi najbližji. Če je ogrožena eksistenca tiska, se pusti v nemar celo poslanca Baumstarka. Gospod Hansemann je zboru za dogovor predložil interimsističen zakon o tisku. Očetovska skrbnost gospoda Hansemanna do tiska zahteva takojšnje upoštevanje.

Poprej se je Code Napoléon¹ olupševalo s spodbudnim nazivom deželne prava². Zdaj, po revoluciji, se je to spremenilo; zdaj se bogati splošno deželno pravo z najbolj dišečimi cvetovi Coda in septembrske zakonodaje³. Duchâtel seveda ni noben Bodelschwingh⁴.

Že pred več dnevi smo priobčili glavne določbe tega osnutka zakona o tisku. Komaj so nam z obrekovalskim procesom dali priložnost, da dokažemo, da sta 367. in 368. člen Code pénal⁵ v najbolj kričečem protislovju s svobodo tiska, že je gospod Hansemann⁶ ponudil, ne le da ju razširi na celotno nonarhijo, temveč tudi, da ju še trikratno zaostri. V novem osnutku najdemo ponovno vse, kar nam je že s praktično izkušnjo postalo tako ljubo in drago:

Najdemo prepoved, ob treh mesecih do treh let kazni, da se nekoga obdolži dejstva, ki je zakonsko kaznivo, ali da se ga samo »izpostavi javnemu preziru«; najdemo prepoved, da se resnico dejstva dokaže drugače kot s »polnoveljavno dokazno listino«, skratka, ponovno najdemo najbolj klasične spomenike napoleonski despotiji nad tiskom.

Dejansko, gospod Hansemann drži svojo obljubo, da bodo stare province deležne prednosti renske zakonodaje.

10. paragraf tega osnutka zakona okrona te določbe: Če se je zgodilo obrekovanje **državnih uslužbencev** z ozirom na njihova državna opravila, je lahko redna kazen **zvišana za polovico**.

222. člen kazenskega zakonika kaznuje z enomesečno do dveletno ječo, če je uradnik med opravljanjem ali o priliki (à l'occasion) opravljanja službe doživel (erhalten) žalitev z besedami (outrage par parole). Ta člen kljub dobrohotnim naporom državnega odvetništva doslej za tisk ni bil uporabljen, in iz dobrih razlogov. Da bi rešil to nepriliko, ga je gospod Hansemann spremenil v zgornji 10. paragraf. Prvič je »o priliki« spremenjeno v udobnejši »z ozirom na njihova uradna opravila«; dru-

gič je nadležni par parole (z besedo, ustno) spremenjen v par écrit (pismeno); tretjič je kazen potrjena.

Od dne, ko stopi ta zakon v veljavo, lahko pruski uradniki mirno spijo. Če žge gospod Pfuel Poljakom roke in ušesa z lapišom⁷ in tisk to objavi – štiri mesece in pol do štiri leta in pol ječe! Če so državljani po pomoti vrženi v ječo, čeprav se ve, da niso pravi, in tisk to priobči – štiri mesece in pol do štiri leta in pol ječe! Če naredijo deželni svétniki iz sebe reakcionarne commis-voyageurs (trgovske potnike) in zbiralce podpisov za rojalistične naslove in tisk razkrije gospode – štiri mesece in pol do štiri leta in pol ječe!

Od dne, ko stopi ta zakon v veljavo, lahko uradniki nekaznovano storijo vsako samovoljnost, vsako tiranijo, vsako nezakovitost; mirno lahko pretepajo in dajejo pretepati, zapirajo, zadržujejo brez zaslišanja; edini učinkoviti kontroli, tisku, je odvzeta učinkovitost. Na dan, ko stopi ta zakon v veljavo, lahko birokracija praznuje veselico: postaja silnejša, bolj neovirana, močnejša, kot je bila pred marcem.

Dejansko, kaj ostane od svobode tiska, če se tega, kar **zasluži** javni prezir, ne sme več izročiti javnemu preziru?

Po doslejšnjih zakonih je tisk kot dokaze svojih splošnih trditev in obtožb vsaj lahko navajal dejstva. Tega bo zdaj konec. Ne več **poročati**, samo še na splošno bo smel **frazariti**, da bodo dobrohotni, od gospoda Hansemanna navzdol do kavarniških modrijanov, imeli pravico reči, da tisk samo **psuje, dokazujeničesar!** Prav zato se mu prepoveduje dokazovanje.

Gospodu Hansemannu vrh tega priporočamo dodatek k njegovemu dobrohotnemu osnutku. Lahko bi tudi razglasil za kaznivo ne le izpostavljanje gospodov uradnikov javnemu preziru, temveč tudi javnemu posmehu. Ta vrzel bi sicer lahko postala boleča.

V paragrafe o nečednosti, v predpise o konfiskaciji itd. se ne bomo pobliže spuščali. Prekašajo smetano louis-philippovske in restavracijske zakonodaje. Samo ena določba: Državni odvetnik lahko po 21. paragrafu predlaga ne le zaplembo gotove tiskovine, konfiscirati da lahko celo pravkar **v tisk oddani rokopis**, če vsebina utemeljuje zločin ali prestop, ki zahteva pregon.

Kako široko polje za človekoljubne prokuratorje! Kako prijetna zabava, ob vsakem poljubnem času hoditi po pisarnah časopisov in si dajati predlagati v mnenje »v tisk oddani rokopis«, saj bi vendar bilo mogoče, da bi utemeljeval zločin ali prestop!

Kako šegavo se temu prilega praznična resnoba tistih paragrafov osnutka ustave⁸ in »Temeljnih pravic nemškega ljudstva«, po katerih velja: **Cenzura ne more biti nikoli več vzpostavljena!**

Opombe:

1. **Code civil des Français** – francoski civilni zakonik iz leta 1804, leta 1807 poimenovan Code Napoléon. Veljal na zasedenih področjih zahodne in jugozahodne Nemčije. V resnici provinci ostal v veljavi tudi po priključitvi Prusiji leta 1815.

2. »**Splošno deželno pravo pruskih držav**« iz leta 1794 je povzetek meščanskega prava, trgovinskega, meničnega, pomorskega in zavarovalnega prava, kazenskega, cerkvenega, državnega in upravnega prava; zasidralo je zaostali karakter fevdalne Prusije v sodstvu in je v bistvenih delih veljalo do uvedbe meščanskega zakonika leta 1900.

3. **Septembrski zakoni** – reakcionarni zakoni, ki jih je francoska vlada razglasila septembra 1835 s sklicevanjem na atentat na kralja Louisa-Philippa (28. julij 1835). Omejili so dejavnost porotnih sodišč in uvedli stroge ukrepe proti tisku, med drugim višje kavnice za periodični tisk ter ječo in visoke denarne kazni za izdajateljke publikacij, naperjenih proti lastnini in obstoječemu državnemu redu.

4. **Duchâtel, Charles-Marie-Tanneguy** (1803–1867) – francoski državnik, orleanist; minister za trgovino, notranji minister; maltuzijanec. – **Bodelschwingh, Ernst von** (1794–1854) – pruski državnik, predstavnik reakcionarne junckerstva; finančni, notranji minister.

5. **Code pénal** – kazenski zakonik, sprejet v Franciji leta 1810, veljaven na zasedenih področjih v zahodni in jugozahodni Nemčiji; v renski provinci prav tako kot Code civil veljal tudi po priključitvi Prusiji. Pruska vlada si je prizadevala v tej provinci ponovno uvesti prusko deželno pravo. Cela vrsta zakonov, odredb in predpisov naj bi v renski provinci ponovno vzpostavila fevdalne privilegije plenstva ter prusko kazensko-zakonodajno ureditev, zakonodajo o zakonski zvezi itd. Ti ukrepi, ki so sprožili v renski provinci odločno opozicijo, so bili po marčni revoluciji ukinjeni (uredbe z dne 15. aprila 1848).

6. **Hansemann, David Justus** (1790–1864) – velekapitalist, eden od voditeljev renske liberalne buržoazije; 1847 član združenega deželne zboru, 1848 poslanec pruske nacionalne skupščine in finančni minister.

7. **Pfuel, Ernst Heinrich Adol von** (1799–1866) – pruski general, predstavnik reakcionarne vojaške klike; guverner Neuchâtela, marca 1848 poveljnik Berlina; aprila in maja 1848 je vodil zadržitev upora v Poznanju; septembra – oktobra 1848 pruski ministrski predsednik in vojni minister.

8. Osnutek ustave – »Osnutek ustavnega zakona pruske države« z dne 20. maja 1848.

z Nicosem Poulantzase

Vaše knjige so zdaj široko vplivne v VB, toda mislim, da bi bilo za ljudi koristno, če poveste nekaj več o vašem osebnem političnem in intelektualnem razvoju.

Prvič sem se srečal z marksizmom prek francoske kulture in Sartra kot mnogi ljudje mojega razrednega položaja in starosti v Grčiji. Tedaj sem postal zmožen lastnega dela (pri 17 ali 18 letih). To je bilo obdobje po državljanski vojni z ilegalno KP, ki je trajalo do leta 1974. Pogoji za širjenje marksističnih idej so bili izredno težki. Nemogoče je bilo celo dobiti klasične tekste marksizma, zato sem se srečal (soočil) z marksizmom prek francoske filozofije, zlasti Sartra. Ko sem bil na univerzi, sem se prvič vključil v politično aktivnost leve, v študentska združenja ali sindikate, nato pa sem se priključil v EDA (Združena demokratska levica) – široki legalni obliki KP. Tedaj nisem bil član KP.

Po študiju prava sem odšel v Zahodno Evropo in ob enem nadaljeval z aktivnostjo v EDA. Toda velik problem v EDA je bil v tem, da je bil del članov včlanjenih v KP, drugi del pa ne. Bila je neke vrste ljudska frontna organizacija, toda popolnoma pod dominacijo KP, brez realne avtonomije.

Svoje zanimanje za marksizem sem razvijal prek Sartra, vplivala pa sta name močno tudi Lucien Goldmann in Lukács. Moja doktorska disertacija je bila iz filozofije prava. V njej sem skušal razviti pojem prava, naslanjajoč se na Goldmanna in Lukácsa. Izšla je leta 1964; toda od trenutka, ko je izšla, sem pričel čutili omejitve znotraj te usmeritve marksizma. V tistem času (takrat) sem pričel brati Gramscija – »Critica Marxista«, ki je bila tedaj najpomembnejša marksistična revija.

Prišel sem delati tudi z Althusserjem, medtem ko sem bil še pod vplivom (kot sem tudi še danes) Gramscija. Glede odnosa z Althusserjem: med nama je prišlo do skupnih pojmovanj, pa tudi do razhajanj. Vzelo bi mi preveč časa, če bi razlagal v čem so bile razlike med mano in Althusserjem in pa zlasti med mano in Balibarjem. S prvimi Althusserjevimi teksti, ki so bili prvenstveno filozofski in metodološki, sem globoko soglašal. Vedno sem čutil da ima Althusser neke vrste zanimanje za probleme razrednega boja. Problem strukturalizma pa je bil bolj problem Balibarja kot Althusserja. V knjigah »Politična oblast« in »Družbeni razredi« so določene razlike med mano in Balibarjem. O teh razlikah sem govoril v knjigi »Družbeni razredi v sodobnem kapitalizmu«.

KP Grčije sem se pridružil pred razcepom leta 1968, do katerega je prišlo leto po vojaškem puču. Od tedaj sem bil v »Notranji KP«, ki se je premikala k evrokomunistični liniji. Grška »Zunanja KP« pa je na drugi strani ena zadnjih stalinističnih partij v Evropi. V to sem trdno prepričan v smislu teoretskega dogmatizma, popolne odsotnosti notranje demokracije in popolne odvisnosti od SZ.

Vaše teoretično delo sugerira prepričanje, da politične zveze igrajo centralno vlogo v načrtu demokratičnega socializma. Zveza med KP Francije in socialistično stranko pa se je pokazala za zelo krhko.

Kaj mislite, kaj se da iz tega naučiti?

Mislim da glavni problem ni toliko v političnih zvezah med političnimi organizacijami. Glavni problem je, kot vemo, politična zveza med razredi in razrednimi frakcijami, ki jih predstavljajo te stranke. Glavna napaka zveze v Franciji je, da je bila ustvarjena z vrha. Ne more se reči, da je bila čisto volilna unija, to ni bila, kar pove »Skupen program leve« – zelo značilno dejstvo v zgodovini evropske leve. To ni bila čisto povezovalna volilna unija. Zelo značilno je bilo, da nobena od partij ni poskušala osnovati te zveze na masovni osnovi – prek množičnih organizacij. Imeli smo nekakšen tip skupnih akcij v nekaterih organizacijah, med tistimi, ki so organizirani v stranke in sindikate, toda nikoli nismo prišli do originalnega ali specifičnega tipa masovne organizacije. To je bila tudi tradicionalna napaka zvez »Narodno

frontnega« tipa (zvez). V 3. Internacionali je Dimitrov poudarjal, da je potrebno imeti specifične tipe masovnih organizacij, ki bodo kristalizirale določene tipe zvez. Tega pa niso sprejeli niti tedaj, niti kasneje KP Francije ali socialistična stranka. Toda vseeno je vaše vprašanje mnogo daljnosežnejše. Mislim da je realizacija tega tipa zveze (socialisti + KP) možna edino s spremembo znotraj same KP. Jasno je, da dokler deluješ v skladu s koncepcijo »diktature proletariata«, ne boš mogel vzpostaviti trajnejše zveze s partnerjem, ki ve, da bo, ko bo diktatura proletariata uresničena, eliminiran. Zato mislim, da revolucionarna strategija nasproti demokratičnemu socializmu zahteva spremembe, ki so se zgodile v nekaterih KP Zahodne Evrope, to je eden od pogojev za nove oblike političnih zvez.

Zdaj smo prišli do problema »socialne demokracije«, ki je specifičen problem, ki kaže na to, da je vprašanje političnih zvez močno povezano z aktualnimi pogoji določene dežele. V skladu s tem moramo biti vedno pazljivi pri posploševanju, ker vidimo, da »socialna demokracija« igra zelo različne politične vloge v različnih deželah, kjer obstaja. Npr. ne vidim nobene možnosti politične zveze, s tipom social-demokracije v ZRN ali na Švedskem. Situacija je drugačna v deželah, kjer social-demokracija ni vladna stranka, kot tudi v Franciji ni bila vrsto let. V sedanji strukturalni krizi kapitalizma lahko vidimo premik social-demokracije proti levi in to je eden od pogojev za daljšo zvezo med KP in socialisti. Mislim, da ne moremo več govoriti o social-demokraciji na splošno v času strukturalne krize kapitalizma. Mislim, da ne moremo zaslediti splošne tendence buržoazije, da bi uporabila social-demokracijo za reševanje iz krize. Buržoazija nima v vseh deželah take ekonomske moči, da bi lahko ponudila delavskemu razredu neke kompromise, ki so potrebni social-demokraciji za izpolnjevanje njene politične (vloge) funkcije, ko je v vladi, zlasti gledano v kontekstu programov, ki jih imamo sedaj v Evropi. Sploh ni jasno, ali je mogoče realizirati social-demokratsko rešitev, ki vključuje kompromise z delavskim razredom, s strani buržoazije prek socialne demokracije v določenih okoliščinah vsake posamezne evropske dežele. V teh okoliščinah social-demokracija nima druge rešitve kot zvezo s KP. V tej specifični situaciji (ki je zelo različna od drugih tipov) lahko najdete integracijo social-demokracije v vladnem aparatu, kot je primer v ZRN. Ne želim komentirati situacije v VB toda v Nemčiji vlada zelo čudna situacija zaradi tega, ker Nemčija igra dominantno vlogo na mednarodnem tržišču in ima tako možnost za kompromise s svojim delavskim razredom. To pa sploh ne velja za Italijo in Francijo, najverjetneje tudi ne za Španijo. Danes sploh ne bi smeli govoriti o socialdemokraciji na splošno.

Ali mislite, da to pomeni, da ne obstaja več problem reformizma nasproti levi?

Ne, ne mislim tako, zlasti če upoštevamo dvojni značaj socialdemokracije, ki je v tem, da na eni strani skuša modernizirati kapitalizem, po drugi strani pa ima globoke korenine v delavskem razredu. Problem za social-demokracijo je najti kombinacijo obeh; in ob strukturalni krizi kapitalizma, ob znotranjih (notranjih) imperialističnih nasprotjih; ob neenakem razvoju situacija social-demokracije v Evropi, ki je izredno različna od dežele do dežele. Taka igra ima lahko prizorišče v ekonomsko dominantnih deželah Evrope (ZRN, Švedska), ne more pa to biti v Franciji in Italiji. Mislim, da je ena od rešitev za social-demokratske stranke obrat proti levi (zveza s KP).

Omenili ste že vprašanje evrokomunizma. Vedno bolj postaja očitno, da evrokomunizem ni enoten pojav, temveč da so znotraj njega različni trendi. Ali mislite, da je koristno razlikovati med levimi in desnimi trendi? Tu govorimo o splošnih tendencah. Ne sme se najprej

posebljati in nato fetišizirati tega razlikovanja pri fenomenu, ki je relativno nov.

V strategiji 3. internacionale, ki je bila strategija dvojne oblasti in frontalnega rušenja države, je bil problem reformizma v nekem smislu jasen in lahak. Reformistično je bilo vse, kar ni vodilo k oblikovanju dvojne oblasti in k pridobivanju možnosti za frontalno razbitje države. Zdaj ko govorimo o demokratični poti k demokratičnemu socializmu, se mora taka strategija ne le globinsko preobraziti, temveč mora tudi obdržati oblike predstavniške demokracije in oblike svoboščin (kar smo dolgo imenovali »formalne svoboščine«, ki pa niso le »formalne«). Ta predstavniška demokracija mora hoditi z roko v roki z izgradnjo neposredne demokracije v bazi. Toda prva točka je pomembna; če ne moremo več govoriti o nenadnem razbitju države temveč o ohranjanju in poglobljanju institucij predstavniške demokracije v socializmu, potem razlikovanje med reformizmom in revolucionarno potjo postane precej težje razumljivo, čeprav vseeno še obstaja.

Zelo jasno je, da lahko v evrokomunizmu najdete reformistične tendence in v tem smislu mislim, da se lahko govori o levem in desnem krilu evrokomunizma. Npr. mislim, da, ko Elleinstein govori o postopni, mirni in legalni progresivni revoluciji, da je to natanko klasični kautskyjski način postavljanja teh vprašanj. Toda kakšna naj bi bila distinkcija med levim in desnim krilom evrokomunizma? Veliko jih je.

Prvič: vprašanje pozornosti, ki jo dajejo neposredni demokraciji (delavskim svetom), kar je vedno bilo odločujoč moment na kontinuumu reformistične in revolucionarne poti v socializem. Levo krilo evrokomunizma, daje mnogo večji poudarek masovni (resnični) demokraciji.

Drugi razlikovalni moment je vrsta preloma in vrsta transformacije države – ker, čeprav ne govorimo o »razbitju države«, se vseeno levica evrokomunizma zelo zaveda problema nujnosti radikalne transformacije ne le ideološkega aparata države, temveč tudi same represivne mašinerije. Desno krilo evrokomunizma pa se nagiba k gledanju na državni aparat kot na nevtralen aparat in v skladu s tem se ne zaveda problema njegove transformacije. Levo krilo evrokomunizma ohranja poudarjanje momenta zloma državnega aparata, ne govori o postopni progresivni transformaciji države. Popolnoma se zaveda, da odločujoč moment preobrazbe ne bo državljanska vojna, temveč globoka kriza države s spremembo raynotežja sil znotraj same države. Desno krilo evrokomunizma pa ne raziskuje te alternative zelo resno. Da sem konkreten: kadarkoli sem bral Carilla, sem zasledil pri njem bolj pozicije desnega krila evrokomunizma in kadarkoli sem bral Ingraa (KPI), sem zasledil pozicije levega krila evrokomunizma.

Mislim, da je evrokomunizem vedno bolj specifičen fenomen naprednih kapitalističnih družbenih formacij. Vsa problematika demokratične poti v socializem, revolucionarne poti v socializem, je tesno povezana s specifično stopnjo kapitalističnega razvoja.

Za vas in za nas je italijanski eksperiment »zgodovinskega kompromisa« izrednega pomena. Zdaj v taki situaciji: kakšno pomembnost pripisujete potrebi utrjevanja neke vrste nacionalnega konsenza?

Nimam mnogo zaupanja v koncepcijo nacionalnega konsenza. Italijanski komunisti sami niso nikoli uresničevali zgodovinskega kompromisa kot tipa prehoda v socializem. Včasih so se temu približali, toda večinoma so ga imeli za specifično strategijo v pogojih, ki v Italiji prinašajo ugodno priložnost, niso pa tega predočali kot splošen model za prehod v socializem. Zdaj pa se postavlja drugo vprašanje, znamenito vprašanje, ki ga je postavil Berlinguer po Čilskem udaru – o pomenu širo-

kega nacionalnega konsenza. Sam zelo dvomim o tem. Obstaja neke vrste analiza, ki izhaja iz gramscijanske tradicije in ki je ena izmed najbolj spornih Gramscijanskih tez, ko predlaga, da ima delavski razred lahko ideološko in politično hegemonijo preden pride do politične oblasti.

Po mojem mnenju je na vprašanje nacionalnega konsenza bolj nujno gledati kot na proces demokratičnega socializma, kot pa da je to predpogoj za demokratični socializem. Reči, da nekdo potrebuje 80% ljudi za to, da bo ustanovil enotnost, potrebno za levo vlado, je kontradiktorno.

Ste član »Domovinske grške KP« in mogoče zdaj lahko preusmerimo našo pozornost na situacijo v Grčiji. Ob lanskoletnih volitvah je zveza, v kateri je sodelovala vaša partija, doživela občutno nazadovanje (zlasti v odnosu do ortodoksne Grške KP (za tujino)). Kakšen je vaš pogled na to izkušnjo; v kolikšni meri računate na privlačnost opozicijske strategije ortodoksne KP? Kakšne nauke lahko izvečete iz tega?

Torej zato obstajajo neki splošni razlogi po eni strani, po drugi pa so specifični za Grčijo. Splošni razlogi se nanašajo na pomanjkljive analize in ne dovolj koherentno strategijo znotraj samega evrokommunizma. Če bi KP prevzela evrokommunistično stališče, ne bi bilo spоров, razen tistih v odnosu z ekstremno levo. Toda, če imaš situacijo razcepa, ko je večina v partiji na ortodoksnih pozicijah, potem pomanjkanje zadostne analize revolucionarne strategije s strani evrokommunizma postane mnogo bolj kritično, ko se moraš kosati z dogmatskimi frakcijami v partiji. Nato imamo razloge, ki so specifično grški in ki se vežejo na vprašanje grške državljanske vojne. Pripadam celotni predstavi in simbolični poziciji revolucije med državljansko vojno. KP Grčije (za tujino), katere večina članov je bila zelo aktivna v državljanski vojni in so bili izgnani v tujino ter so se po l. 1974 vrnil, je bila tista, ki je bila najbolj sposobna mobilizirati ljudske predstave o državljanski vojni. Oni so uspeli v tistem, kar je spodletelo Listerju v Španiji – ker, kot sem že rekel, Carrillo je bil sposoben preobrata k evrokommunizmu v KPŠ. Ta problem se tiče tudi družbenih pogojev v Grčiji.

Grški delavski razred je zelo šibak, zato ker večina grškega kapitala ni domačega, temveč je to buržoazija, ki izvira iz Sredozemlja, to je veliki pomorski kapital. Tako grški delavski razred nima visoke stopnje razredne zavesti. V Grčiji zelo težko najdete družino, kjer sta oče in sin delavca. Tu je družbena mobilnost v vrste drobne buržoazije zelo visoka. Imamo del delavskega razreda, ki se spreminja v drobno buržoazijo, migrira in postane agent internacionalne grške buržoazije. Bodisi da pridejo sem v London in delajo za ladijske kompanije, ali pa gredo v Ameriko. Šibkost grškega delavskega razreda povežem z uspešnostjo grškega dogmatizma dandanes.

Seveda ne smemo prezreti zveze z napakami grške KP – npr. dejstvo, da smo dolgo poskušali iskati uradno priznanje grške KP – ne da bi bili zmožni podati resnično kritiko SZ in se povezati s silami, ki se bojujejo za demokratično pot v socializem, zato ker smo upali, da bo SZ izbirala med dvema partijama. To je bil negativen faktor v razvoju grške KP (za domovino).

Povrnimo se zopet k teoretičnim vprašanjem. Videti je, kakor da je v nekem določenem trenutku prišlo do preobrata glede leninizma. Bi radi to komentirali?

To je absolutno res. Mislim, da je bil ta preobrat izražen v moji knjigi »Križa diktature«. Tam izhajam iz zelo določenih pozicij, ki sem jih vzel iz obdobja grške diktature. V tistem obdobju smo imeli v KPG (za domovino) dve liniji: prva linija je bila linija (bolj ali manj) burne frontalne opozicije diktatorskemu režimu zunanje frontalne opozicije; druga linija pa je gradila na notranjih nasprotjih med frakcijami dominantnega razreda in na notranjih nasprotjih vojaškega režima.

Po šestih ali sedmih letih diktature sem začel teoretično in politično preučevati pojme vojaške diktature in sem dojel, da so povezani z nekaterimi marksističnimi pogledi na državo. To je pojmovanje države kot vrsta zaprta prostora, do katere se lahko prodre le z »zunanjim« tipom strategije ali gramscijanskim tipom obklopljanja države. Prišel sem premišljevat o državi kot o »zgotovljeni« odnosov sil. To idejo sem razvijal v knjigi »Razredi v sodobnem kapitalizmu«. Istočasno sem se začel zavedati pomena, ki bi ga to lahko imelo za strategijo opozicije zoper vojaški režim. Prišel sem tudi prenašati to pojmovanje države na problem prehoda v socializem, ki je postal jasnejši v moji zadnji knjigi »Država, oblast, socializem«. Jasno mi je, da obstaja zdaj neka kriza, ki zajema tudi sam leninizem.

Mislim, da situacija glede na Lenina ni čisto takšna, kot je moj odnos do leninizma. Mislim, da ne moremo enostavno reči, da je Lenin imel prav le, kar se tiče SZ. Mislim, da je treba poudariti, da je Lenin videl pomembnost neposredne demokracije sovjetov, ne pa le Leninov centralizem. Glede nasprotovanja Roze Luxemburg do Lenina ni šlo za očitke, da je preveč centralističen, ali preveč nasilen do delavskega razreda; šlo je bolj za očitke glede rušenja institucij predstavniške demokracije in za vzpostavitev institucij neposredne demokracije – sovjetov. To je tisto pri Leninu, kar še vedno lahko dosti koristi. To je Lenin iz »Države in revolucije«... Mislim, da je to pozitiven aspekt Lenina. Negativen vidik vključuje vprašanje aplikacije in teoretizacije diktature proletariata, pri čemer gre za totalno rušenje predstavniške demokracije. Ni res, da zaradi državljanske vojne Lenin ne bi mogel storiti ničesar več; niti da ne bi mogel postopati drugače zaradi različnih trendov znotraj partije. Mislim, da so neki teoretični elementi pri leninizmu, ki se nanašajo tako na obdobje Leninovega časa, kot tudi stalinističnega obdobja. Šlo je

za elemente centralizacije in za koncept partije, ki vnaša zavest v delavski razred od zunaj. To vključuje »Kaj delati?«, kar je vidik leninizma, v katerega ne verjamem več. Nadalje mislim, da ta koncepcija partije vodi direktno k pojmovanju »državne partije« in nato v »etatizem«.

Vrnimo se k problemu Althusserja. V knjigi »Fašizem in diktatura« ste kritizirali Althusserja, da ne pripisuje razrednemu boju tistega mesta, ki mu gre. Ali je v marksističnem strukturalizmu althusserjanskega tipa možno dati razrednemu boju tisto mesto, ki ga zasluži? S tem, ko ste tako zastavili vprašanje, ste že podali tudi odgovor, ker ste govorili o strukturalizmu. Jaz ga nisem. Najprej bi morali sprejeti dejstvo, da obstaja globalno althusserjansko pojmovanje, v katerega ne verjamem. Med Balibarjem, Althusserjem in menoj je obstajalo v začetku mnogo razlik.

Za Althusserja samega ali althusserjanstvo mislim, da je problematika strukturalizma lažna. Mislim, da ni res, da ima Althusser v svojih epistemoloških vodilnih smereh lastno odsotnost zgodovine in razrednega boja (zaradi teoretične nezmožnosti). Za ta problem gre tudi pri Balibarju. Lahko rečem, da strukturalizem ni bil bistvo althusserjanstva, temveč je bil »otročka bolezen«. Še vedno obstajajo ostanki strukturalizma v althusserjanstvu in tudi v nas – v teoretični plimi, v kateri smo delovali; to je bil strukturalizem nasproti historizmu, to je bil Levi Strauss nasproti Sartru. Za nas je bilo izredno težko popolnoma prelomiti s tema dvema problematikama. Vztrajali smo pri trditvi, da je poglobljena nevarnost za marksizem historizem, ne pa strukturalizem, zato smo se z vsemi močmi obrnili nasproti historizmu, in sicer problematiki subjekta, nasproti problematiki Sartra Lukácsa in kot rezultat tega smo »ukrivali palico«, seveda je to učinkovalo na samo našo teorijo. Npr. na moje knjige – to se je odrazilo v tem, da sem uvedel razločevanje med »strukturami« in »praksami« v delu »Politična oblast in družbeni razredi«, enake usmeritve pa nisem zasledoval kasneje v »Družbeni razredni in sodobni kapitalizem«.

Opomba, ki sem jo napisal v »Fašizem in diktatura« v zvezi z Althusserjem, je zadevala ideološki državni aparat; to je bil moj pristop k Althusserju v specifičnem kontekstu diskusije o ideološkem državnem aparatu. Še vedno trdim, da je althusserjanska pomembnost v kritičnosti bolj kot v stvarnem analiziranju.

Mnogo vaših spisov je bilo posvečenih vprašanju države in politike, temelječih na osnovi »relativne avtonomije«. Kakšna je vaša ocena zmožnosti teorije zgrajene na konceptu »relativne avtonomije« v vlogi spopadanja s problemi specifičnosti države in politike?

Na to vprašanje bom odgovoril zelo preprosto ravno zato, ker bi o njem lahko razpravljali leta. Zelo preprosto je treba vedeti, da če nekdo ostaja znotraj okvira marksizma ali ne, če je, potem sprejema odločujočo vlogo ekonomskega faktorja v zelo širokem smislu; ne determinatne vloge produkcijskih sil, temveč produkcijskih odnosov in družbene delitve dela. V tem smislu (če ostanem v tem pojmovnem krogu) mislim, da je največ, kar lahko kdo stori za specifičnost politike, tisto, kar sem storil jaz. Žal mi je, da moram tako govoriti. Nisem popolnoma prepričan, glede sebe, da je pravilno, ker sem marksist; človek ni nikoli prepričan. Toda, če je nekdo marksist, mora determinatna vloga produkcijskih odnosov (v širšem smislu) pomeniti nekaj; in če pomeni, se lahko govori le o »relativni avtonomiji« – to je edina rešitev. Seveda obstaja tudi druga rešitev – sploh ne govoriti o odločujoči vlogi ekonomike. Pojmovni okvir marksizma se navezuje na to občutljivo reč imenovano »produkcijski odnosi« in na njihovo odločujočo vlogo. Če to opustimo, lahko govorimo o avtonomiji politike ali o drugih tipih odnosov med politiko in ekonomijo.

Toda domnevam, da je ena pot ostati nekje znotraj marksističnega okvira za razumevanje odnosa med politiko in ekonomijo, ne da bi poskušal izvajati eno iz drugega (tudi v zelo širokem smislu) tako: predpostaviti mnenje o »eksistenčnih pogojih«. Kaj mislite o tej alternativni?

Npr. če kdo ne govori o relativni avtonomiji temveč o »eksistenčnih pogojih«; takšna pozicija ne more uiti težavam; vse kar pridobiš z njo, pa je v tem, da se težave prevedejo v drugo besedo. Če rečeš, da je nekaj eksistenčni pogoj ali potreben predpogoj za obstoj nečesa drugega, si še vedno znotraj okvira relativne avtonomije. Kakršenkoli tip formulacije podaš temu, gre za isti problem. Ali verjamemo ali ne v determinirajočo vlogo produkcijskih odnosov? Če ja (da), potem bo avtonomija politike vedno omejena. Problem ostaja: kako najti specifičnost in avtonomijo, ne da bi zdrsnil v absolutno avtonomijo politike. To je jedro marksistične problematike. Mogoče bi to lahko formulirali bolje, toda to vprašanje determiniranosti je jedro marksizma. Vprašanje ste formulirali v zvezi z odnosom med »ekonomijo« in »politiko«. Toda vprašati se moramo kaj sploh mislimo z »ekonomijo«. Enkrat vključimo razredni boj in nato raziskujemo relativno avtonomijo države z ozirom na vladajoče razrede in na razredni boj. Potem je problem ekonomije drugačen. Vprašanje ima dva vidika – politični in ekonomski, ki se morata že vnaprej razjasniti. Ko govorimo o končni determinanti ekonomije, tu vključujemo produkcijske odnose družbenih razredov in razrednega boja. Ne obstaja »ekonomija kot taka« in razredni boj na drugi strani. Torej: ko govorim o »relativni avtonomiji ekonomije«, gre za ekonomijo v smislu povezave z razrednim bojem.

Kot dodatek je potrebno zapisati, da obstaja nadaljnja nevarnost. Če govorimo le s pojmom »aparata«, obstaja nevarnost institucionalizacije. Konec koncev so ti »mehanizmi« materialni skupek odnosov. Znameniti pri-

mer: ni cerkev ustvarila religije, temveč obratno. Zato, če govorimo o mehanizmih, seveda lahko razjasnimo debato: toda lahko govorimo le o pojmih podjetništva in mehanizmov, ki predpostavljajo produkcijske odnose kot take.

V vaši zadnji knjigi razvijate tezo »avtoritarnega etatizma«, kar razumem kot infikacijo državne kontrole povezane s spremembo glede politične demokracije. Ali je ta teorija preprosto sofisticirana verzija tradicionalne Leninove teze, da monopolni kapitalizem nujno vodi v avtoritativnost? Ali ni res, da je politična realnost o izkušnje evropskega in severnoameriškega kapitalizma taka: intenzivirajoča se državna kontrola je razvila razširjeno področje politične demokracije?

To vprašanje poraja mnogo splošnejši problem: ali lahko najdemo znatne razlike med oblikami državnosti, ki ustrezajo različnim stopnjam kapitalizma? Gotovo je, da gre v monopolnem kapitalizmu po Leninu država skozi občutne modifikacije, kar je bilo občutno v času fašizma in tudi med New Dealom. Lahko najdemo nekaj skupnih karakteristik brez iskanja identičnosti teh različnih režimov. V tem smislu lahko govorimo nasplošno o fašistični državi in parlamentarni državi kot dveh oblikah kapitalistične države. Nekaj skupnih karakteristik najdemo ob siceršnjih bistvenih razlikah. Kar sem hotel izraziti z »avtoritarnim etatizmom«, je to: najti je treba splošne karakteristike nove faze države, ker mislim da smo na točki preobrata, kar se tiče organizacije kapitalistične države. Skušal sem najti formulacijo, ki bi lahko to zajela na splošno, ne glede na specifični režim. Torej: ko govorim o »avtoritarnem etatizmu«, to ne pomeni, da bosta politična demokracija ali predstavniška demokracija izginili. »Avtoritarni etatizem« dobiva lahko zelo različne oblike. Lahko dobi neoliberalne oblike kot v Franciji, lahko pa mnogo bolj avtoritarno obliko, kot je to v Nemčiji. Kakorkoli že, priča smo odstopanju predstavniške demokracije od klasične forme, kar pa ne implicira dejstva, da gre trend razvoja v smeri proti fašizmu. Zato sem poskušal ločevati med »avtoritarnim etatizmom« in fašizmom.

Mislim, da lahko politične implikacije, ki prihajajo iz pojma »avtoritarnega etatizma« porajajo zaskrbljenost. Demokratičen prehod v socializem, katerega »poverjenik« ste, zavisi od možnosti (pogoji za vsak napredek k socializmu) ustvarjanja pogojev za razširjeno demokracijo. Vendar pa postaja možnost demokratičnega napredka bolj oddaljena kot rezultat napredovanja »avtoritarnega etatizma«.

V tem je problem. Gre za vprašanje preloma. Tisto, kar hočem izpostaviti, je, da kar zahteva demokratični socializem, je to poglobljanje in razširjanje svoboščin, posredniških institucij, itd. Vse to pa ne more nastati brez globoke transformacije družbenih in ekonomskih pogojenosti. Iz vsega tega izvajam naslednji sklep: če se ne boriš za razširitev političnih pravic in svoboščin, je to defenzivna pozicija do avtoritarnih tendenc današnjega kapitalizma. Toda verjamem, da ne moremo ohraniti politične demokracije v prihodnje, ne da bi globoko preobrazili družbene in ekonomske strukture kapitalizma.

Vas smem prositi, da razjasnite idejo »avtoritarnega etatizma«. Ali je le faza »intervencionistične države«, ali je to nov tip države, ki je nasledila liberalno in intervencionistično državo?

Niti sam si nisem o tem čisto na jasnem, ker je splošna težava glede določanja kapitalizma. Leninistični koncept je obsegal dve fazi – prva je bila faza industrijskega kapitalizma, druga pa faza monopolnega kapitalizma. Moje stališče je, da imamo lahko znotraj teh faz še razne druge faze, da pa ne moremo govoriti o tretji. Toda to moje stališče ni več trdno. Znotraj tega okvira »avtoritarnega etatizma« ne more biti nove faze. Toda mislim, da so problemi mnogo bolj komplicirani. Moje pretekle diskusije o tem so močno posegle v teorijo faz monopolnega kapitalizma. Zdaj mislim, da, celo če govorimo o fazah intervencionistične države, niso sodobne transformacije kapitalistične države preprosto le faza; nekaj precej važnejšega je vključeno v nastanku »avtoritarnega etatizma«.

Kar naprej govorite o oblikah »avtoritarnega etatizma« v kontekstu intenzifikacije splošnih elementov politične in ekonomske krize. To zveni, kot da sugerirate na to, da je prišla zadnja faza kapitalizma.

Da, vidite v čem je problem. Gre za nevarnost, katere se prej nisam zavedal, sedaj pa, ko govorite o njej, jo vidim. Nevarnost vidim zelo jasno, vendar pa moram poudariti, da ravno ta nevarnost zahteva, da se zamislivo o pomenu besed »strukturalna kriza kapitalizma«. V svojem tekstu »Križa države« sem poskušal analizirati strukturalno krizo kapitalizma, upoštevajoč neke pojme koncepcije francoske KP. Vztrajal sem na tem, da obstoj te krize ne implicira njene nerešljivosti.

Kakšna je zveza med to diskusijo o državi in poudarku, ki ga dajete vlogi edine dominantne masovne partije? Poskušal sem reči, da, če nimate masovne vladajoče vladne partije, najdete odnos med dvema partijama, ki sta sposobni med seboj izmenjavati politično oblast. V mislih imam nemški model ali celo britanski, kjer lahko v jedru državnega aparata najdete mešanico sil laburistov in konservativcev ali social-demokratov in krščanske demokracije. Ta mešanica se nagiba k funkciji enovite masovne buržoazne partije kljub razlikam, ki so med partijama. Celó če imamo vladne spremembe, so te dejansko plitve, površinske v luči institucionalnega jedra obeh partijskih sil.

Vrnimo se k vprašanju pojmovanja socializma. Zdaj nasprotujete leninistični ali avantgardistični koncepciji partije. V zadnjem poglavju »Država, oblast, socializem« govorite o potrebi druživne oblike neposredne (direktno) demokracije in oblike posredne demokracije.

Toda ne eksplicirate direktno, kako sta ti dve različni obliki lahko artikulirani oz. združeni.

Problem je v tem, da so vsa ta vprašanja nova in vedno bolj se zavedamo, da nimamo nobene pozitivne teorije demokracije pri Marxu. Imamo teorijo kapitalistične demokracije in teorijo diktature proletariata. Toda nimamo prave pozitivne prečenitve in teoretičnih osnov za tip artikulacije med direktno in reprezentativno demokracijo. Zdaj je jasno, (kolikor časa bomo govorili o reprezentativni demokraciji) da bo še vedno obstajala relativna izoliranost med javno in privatno sfero. To vodi k kompleksnejšemu problemu – relativne ločenosti države – ne da bi se to vprašanje nanašalo le na kapitalistične produkcijske odnose. Če navezava na kapitalistične produkcijske odnose ni nujna, potem mogoče vsako vprašanje relativne ločenosti kapitalističnih produkcijskih odnosov postane precej bolj problematično.

Drugi problem zadeva avantgardistično partijo. Moramo biti zelo jasni. Kakor hitro govorimo o pluralizmu partij v prehodnem obdobju v socializem in kolikor časa sprejemamo take koncepcije, je jasno, da ne moreš »kar pograbiti torte in jo jesti«. Povsem jasno je, da v leninistični tradiciji (čeprav sam Lenin ni imel koncepcije enopartijskega sistema) koncept avantgardne partije hodi z roko v roki s koncepcijo diktature proletariata in enopartijskega sistema. Ne moreš istočasno govoriti, da boste imeli pluralizem partij in hkrati obdržati leninski koncept avantgardistične partije, ker taka koncepcija partije vsebuje oz. zahteva enopartijski sistem. Ne moreš pa imeti obeh.

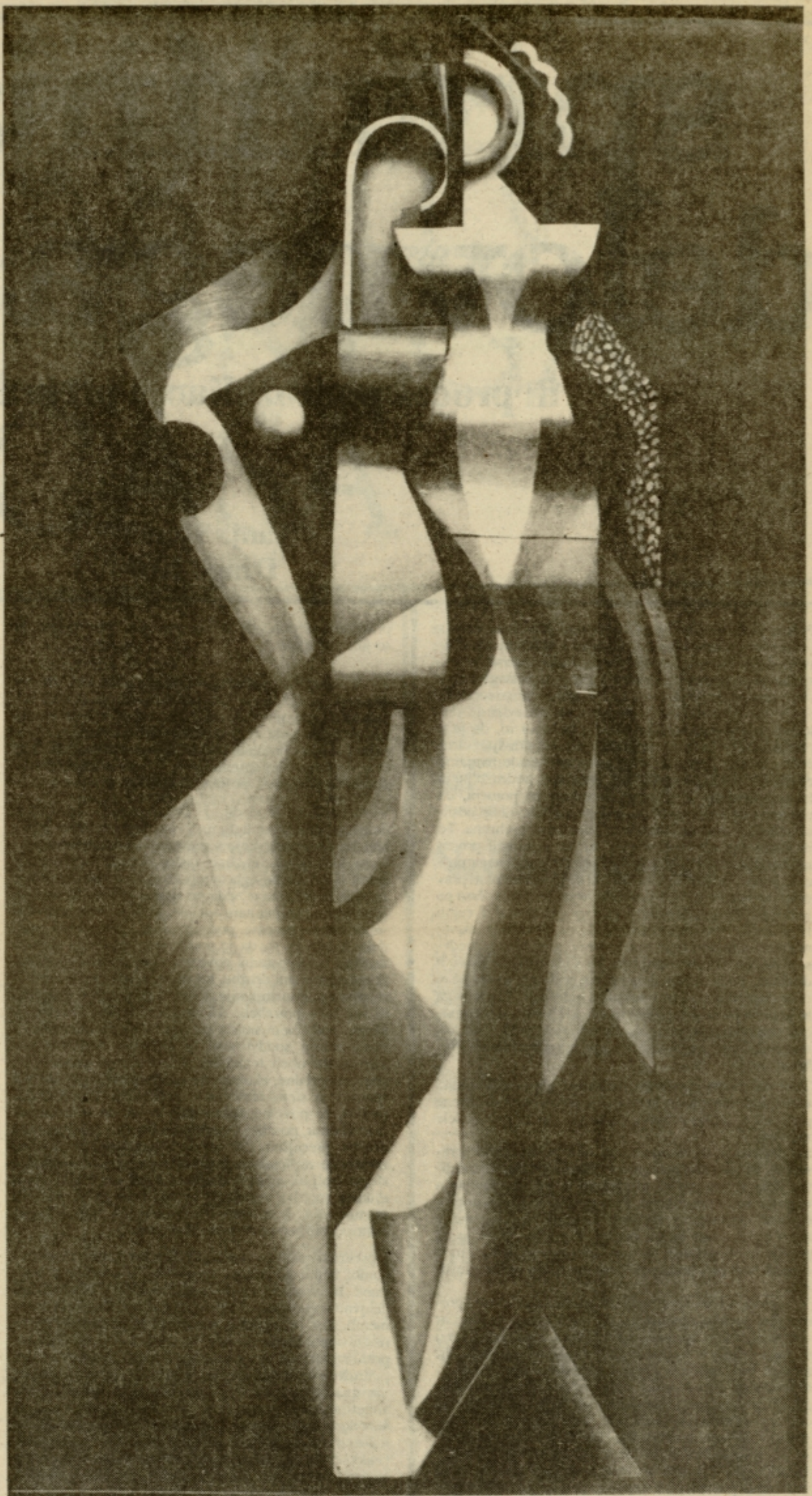
Predstavljamo si politično partijo, nisem prepričan, da je politična stranka najboljša organizacijska enota sploh. Npr. nisem prepričan, da moramo zahtevati od revolucionarne politične partije, da upošteva ekološki problem, feministični problem, itd. Torej ni problem le imeti dobro partijo, ki ne bo le politična, temveč se bo udeleževala tudi na družbenem in ekonomskem področju. Mislim, da taka koncepcija partije kot edinega centra, čeprav gre za rahlo centralizacijo, ni nujno najboljša rešitev. Vedno bolj sem prepričan, da moramo imeti avtonomna družbena gibanja, katerih tip organizacije ne more biti isti kot pri politično partijskih organizacijah. Feministično gibanje more biti izven idealne partije, zato ker ta ne more vključevati takih tipov socialnih gibanj, celo če vztrajamo na tem, da mora revolucionarna partija imeti trdna stališča o ženskem vprašanju.

Drugo: ali ima partija centralno vlogo? Seveda jo ima – dokler verjame, da ima glavno vlogo politika in dokler ima najvažnejšo vlogo država. Toda pozneje, v koliko potrebujemo neke tipe organiziranosti, moramo imeti tip centralizma ali tip homogenizacije razlik, če moramo izvršiti artikulacijo med predstavniško demokracijo in direktno demokracijo. Če je do zdaj to centralizatorsko vlogo opravljala ena sama partija, morajo biti v prihodnosti nekateri aspekti te vloge iz same partije do predstavniških organov, v katerih lahko svojo vlogo igrajo mnoge partije. Obstajati mora ta diferenciacija in neidentifikacija med partijo in državo. In če predstavniške institucije lahko resnično igrajo svojo polno vlogo, potem tipa odnosov ne bo potrebno prenašati tako kot v preteklosti – skozi partijo samo. V Italiji npr. v pokrajinskih skupščinah s komunističnimi in socialističnimi poslanci v manjšini, koordinacija med oblikami direktne demokracije, gibanja občanov, ekološkimi gibanji na eni strani in med posredno (predstavniško) demokracijo ne poteka prek centralizacije, ki bi jo vodila KP. Zanimiv problem, ki mu ne vemo direktnega odgovora, je, da pluralizem partij na demokratični poti v socializmu pomeni nujno spremembe v funkcioniranju same partije. Ne morete imeti istočasno tradicionalno leninistično zasnovano partijo in hkrati trditi, da bi morale biti tudi druge partije. Tako ne gre.

Kaj mora biti diferenciacija partije, kaj mora biti transformacija partije? Moje prepričanje ni, da bi se morala partija izgubiti ali potoniti v razne tipe družbenih gibanj. Toda niti partija ne more uspešno združevati različnih družbenih in ekonomskih gibanj. Nujno je ponovno preštudirati klasično stališče leninističnega centralizma, v katerem je vse politično, primarno, vse drugo pa sekundarno.

Kaj je feministično gibanje, kaj ekološko, kaj so drugi tipi družbenih gibanj? To niso le drugotna gibanja v odnosu na delavsko gibanje ali na partijo, ker sicer vse postane drugotno. To vprašanje med primarnimi in sekundarnimi relacijami je potrebno znova premisliti. Če je evrokomunizem tako kot marksizem sam v krizi, je to zaradi tega, ker se nahajamo v preizkusni fazi, ko partije poskušajo izdelati različne tipe strategij. Vidimo npr., kaj se dogaja v Španiji, kaj v Italiji; celo v Franciji smo v krizi. V Franciji je mogoče težavnejše zato, ker KPF deluje tako, kot so francoske stranke vedno delovale. To je tudi partija, ki včasih dela velike premore in nihaje nazaj; niha od najbolj odprte stranke (niste še videli nobene KP, ki bi bila tako odprta do vprašanja žensk kot KPF) do druge skrajnosti.

V tem procesu obstajajo zadržki – to se jasno vidi v KPF. Spremenljiva koncepcija partije leži v srčki teh naporov. V različnih partijah so različni odgovori, kam nas vodijo nove stranke. Tako celo v Italiji in v Španiji ter v drugih partijah. To ni presenetljivo, dokler ne obstajajo definitivne rešitve teh problemov. Toda to so problemi, s katerimi se moramo spopasti; ne bodo izginili, niti se ne moremo preprosto umakniti v staro ortodoksno.

spreminjanje delovnega časa

in proces podružbljanja prehranjevanja

Tanja Rener
Drago Kos

Proces podružbljanja prehranjevanja je v tesni zvezi s procesom industrializacije oziroma z industrijsko delitvijo dela. Prehranjevanje zunaj družine oziroma gospodinjstva pomeni prodiranje procesa delitve dela v sfero reprodukcije delovne sile. Pogojno lahko rečemo, da je to industrializacija pogojev za obnavljanje delovne sposobnosti producentov. Glede na to, da je v preteklosti to funkcijo domala v celoti opravljala družina oziroma gospodinjstvo, govorimo, da je uvajanje družbene prehrane eden od procesov podružbljanja funkcij družine. Z drugimi besedami to pomeni, da postane pripravljanje hrane naloga specializiranih nosilcev-obratov oziroma restavracij družbene prehrane. To je samo ena od »prelokacij«, ki jih je sprožil proces industrializacije. Zelo značilen primer podobnega procesa je npr. izdelovanje oblačil, ki se je v preteklosti prav tako odvijalo v okviru gospodinjstva, že precej časa pa je to posebna industrijska panoga, ki skoraj v celoti nadomešča tovrstno delo na domu. Podoben razvoj nekateri napovedujejo tudi pripravljanju hrane, predvsem na osnovi opazovanih trendov v industrijsko razvitih družbah. Toda delitve dela na tem področju še zdaleč ni tako napredovala kot v tekstilni industriji. Vzrokov za to je precej – od čisto objektivnih, ki izvirajo iz tehnologije pripravljanja hrane do čisto subjektivnih, med katere sodijo npr. negativne percepcije podružbljanja prehranjevanja.

Tudi na osnovi rezultatov raziskave »Sociološki vidiki razširjanja obstoječih in uvajanja novih oblik družbene prehrane«, lahko rečemo, da se pri nas ta proces šele začelja.

To dejstvo je treba upoštevati tudi pri uvajanju sprememb, ki bistveno posegajo v obstoječo strukturo delitve dela v neposredni produkciji in pri zagotavljanju pogojev za to produkcijo. Prav gotovo so spremembe v časovni organizaciji življenja oziroma spremembe v zvezi z delovnim časom posegi, ki močno vplivajo na pogoje za obnavljanje delovne sposobnosti, kamor med drugim sodi tudi prehranjevanje oz. način prehranjevanja.

V zapisih, ki so spremljali že uvedene časovne spremembe, je bilo omenjeno, da naj bi vsak producent opravljal le eno opravilo, kajti le taka specializacija naj bi zagotavljala tudi uspešnost in kvaliteto tega dela. Pri tem je bila mišljena dvojna zaposlitev npr. kmetov-delavcev oz. popoldanska »dopolnilna« zaposlitev mnogih drugih kategorij zaposlenih, pri čemer se zanemarja dejstvo, da obstajajo tudi take vrste »dopolnilnih« zaposlitev, ki so nujno potrebne, ker za določene dejavnosti ni specializiranih nosilcev ali pa jih je premalo. Skratka, pri kritikah na račun dvojne zaposlitve se velikokrat pozablja na dejstvo, da na obstoječi stopnji delitve dela pri nas veliko ljudi mora opravljati več funkcij v celovitem reprodukcijskem ciklusu (ne nazadnje si na tak način pomemben delež prebivalstva sploh zagotavlja lastno socialno varnost). Nedvomno velja tudi, da je ena izmed dejavnosti, ki nima ustreznega specializiranega nosilca, pripravljanje hrane in da je za ta proces potreben čas, ki ga ni mogoče ignorirati. Glede na dobro znano dejstvo, da so pri nas v večini družine, kjer sta oba odrasla »produktivna« člana zaposlena, in glede na to, da se tudi druge funkcije družine šele postopoma podružbljajo, moramo upoštevati čas, ki je potreben za obnavljanje delovne sposobnosti in seveda tudi način, kako to poteka. Zaradi obstoječe »nerazvitosti« procesa delitve dela, pa tudi zaradi razlogov drugačne narave, družina pri nas ni le potrošna, ampak v precejšnji meri tudi produkcijska enota.

Vprašanje razmerja med družino (gospodinjstvom), družbenim položajem žensk na eni strani in družbeno prehrano na drugi, se je pri nas izpostavilo zlasti po II. vojni in je bilo posledica dveh procesov:

1. v razmerah intenzivne industrializacije in splošnega razvoja, se je to vprašanje izpostavilo kot objektivna, ekonomska nuja, predvsem spričo dejstva, da se je zaposlovalo veliko število žensk, ki so tradicionalno

praviloma pripravljale hrano zase in za člane družin, ki so jim pripadale;

2. družbenemu prehranjevanju (zaposlenih) članov družbene skupnosti je bila močno naklonjena tudi socialistična razvojna doktrina, ki je videla v širših procesih podružbljanja (sprva trendi kolektivizacije) in v ožjem smislu v procesih podružbljanja nekaterih funkcij družine osnovo za spreminjanje (emancipacijo) članov družbene skupnosti, posebej žensk.

V razvoju, ki je sledil, je (bilo) mogoče spremljati določeno diskontinuiteto med obema procesoma. Medtem ko je zaposlovanje v industriji in družbenem sektorju kmetijstva nenehno raslo, stopnja zaposlenosti žensk je pri nas dosegla evropsko in svetovno povprečje razvitih dežel in se ustalila pri skoraj 45% (v Sloveniji), je zavestna, idejna naravnost, ki je, na tem področju vzpodbujala procese podružbljanja, postopoma upadala. Zdelo se je, da je poudarjena družbena skrb za družino (v neposredni povezavi z nerazvitimi ekonomskimi razmerami družbe, ko pa se ta izkoplje iz razmer relativnega pomanjkanja, tovrstni subjektivni angažma ni več tako potreben. Ali drugače, čeprav načelno, v idejno političnem smislu pri nas ni večjih odstopanj v razumevanju soodvisnosti in globalne družbene pomembnosti obeh temeljnih sfer družbene produkcije, sfere materialne, ekonomske proizvodnje (»produkcije stvari«) in sfere biosocialne produkcije (»produkcije ljudi«), že površno opazovanje pove, da je razkorak med obema, posebej v zadnjem obdobju graditve naše družbe, precejšen. Zdi se, da je zavestno, načrtovano razvijanje različnih področij tako imenovane »socialne sfere« bolj ali manj podrejeno tej ali oni logiki »produkcije stvari«. Vprašanje seveda presega okvir tega razmišljanja, a se nam zdi pomembno tudi z vidika odnosa družbene prehrane in družine.

S prehranjevalnega vidika, ki ga v tem tekstu izpostavljamo, lahko na osnovi ugotovitev iz omenjene raziskave rečemo, da so obstajale motnje v obnavljanju delovne sposobnosti že pred uvajanjem časovnih sprememb, kar je razvidno predvsem iz podatkov, da so razen dopoldanske malice, ki se je redno ali občasno poslužuje 61,4% anketiranih, vsi ostali obroki v okviru podružbljene prehrane še zelo redki (zunaj gospodinjstva zajtrkuje 4,9%, kosi 12,1% in večerja 2,8% anketirancev). Težko si je predstavljati, da bi se te številke mogle povečati brez ustreznih priprav (nove naložbe v razširitev zmogljivosti). Prehranjevalna praksa torej ni prilagojena potrebam industrijske organizacije dela. Zelo znane in tudi v množičnih medijih večkrat obravnavane so ugotovitve o neustreznih prehrabnih navadah oz. o neustreznem prehranjevanju, kar je posledica te neuskkljenosti. Obstojna stopnja zaposlenosti in obstoječa časovna organiziranost proizvodnje bi zahtevala bistveno višji nivo podružbljanja prehranjevanja, kot smo ga pri nas dosegli. Kasnejši začetek dela oz. približevanje takemu delovniku kot ga imajo npr. industrijsko razvite dežele, predpostavlja še višjo stopnjo podružbljanja prehranjevanja. Ugotovitve iz raziskave kažejo, da v naših razmerah obstajajo dokaj močne subjektivne in objektivne prepreke za hiter razvoj tega področja, zaradi česar se pripravlanje hrane v večji meri odvija po posameznih gospodinjstvih, kot bi to sklepali npr. na podlagi visoke stopnje zaposlenosti žensk.

V kontekstu našega raziskovanja so nas zanimali tudi nekateri psihosocialni faktorji kot element prehranjevanja oziroma njihov vpliv na odnos do družbene prehrane. Enega od te smo v anketi izrazili z mnenjem: »Veliko mi je do tega, da sem pri jedi v družbi s svojimi najbližjimi (družino, prijatelji)«. Anketiranci so imeli na voljo petstopenjsko lestvico, s katero so izražali (ne)strinjanje z navedenim mnenjem. 79,5 anketiranih z mnenjem soglašajo, kar potrjuje našo hipotezo, da je

posebno, družinsko intimno okolje velikega pomena pri prehranjevanju posameznikov. V družini, kjer sta starša zaposlena, pomeni skupno uživanje hrane pogosto edini skupnostni moment dnevnega ritma družine. Prepričani smo, da je specifična družinska klima kot posledica odnosov med člani družine, močno delujoč dejavnik v razmerju do družbenega prehranjevanja. Obstoječe razmere v družbenem prehranjevanju gotovo te specifične klime ne nadomeščajo in iluzorno bi bilo pričakovati, da bi jo v bližnji prihodnosti lahko. V tem kontekstu so neupravičene domneve, da bo (in celo, da je že) tradicionalno kosilo »izginilo iz gospodinjstva« in da ga je družbeno prehranjevanje v delovnem in bivalnem okolju ustrezno nadomestilo.

Da je zveza, o kateri govorimo, resnično pomembna, je pokazalo križanje zgornjega mnenja z naslednjim vprašanjem: »Če bi bile razmere v družbeni prehrani zelo dobre (dostopnost, primerna cena, kvalitetna hrana, prijetno okolje), ali bi se odločili, da bi glavni dnevni obrok jedli zunaj doma?«

58% vprašanih bi v idealnih razmerah prehranjevanja zunaj gospodinjstva spremenilo svoje obnašanje, kljub temu pa ostaja tudi visok odstotek (42%) tistih, ki bi se kljub idealnim razmeram še zmeraj hranili doma, kar kaže na dvoje:

– »obremenjenost« idealne projekcije z obstoječimi, neurejenimi razmerami na področju družbene prehrane,

– pomembnost psihosocialnih momentov v prehranjevanju (63,9% tistih, ki poudarjajo ob obedovanju pomembnost stikov z najbližjimi, bi kljub idealnim razmeram še zmeraj kosilo doma).

Drugi vidik, ki ga je ob razmišljanjih o družbeni prehrani pri nas potrebno upoštevati, zadeva dejstvo, da pomembno število zaposlenih ljudi nekatera pomembnejša živila pridelajo sami ali jih dobijo kako drugače (neposredna menjava, od sorodnikov, itd.). V naši raziskavi smo ugotovili, da 63,7% anketiranih delno ali v celoti pridelajo ali dobi dnevno zelenjavo; ozimnico (krompir, sadje) pa 46,3% vseh vprašanih. Nadaljnja analiza je pokazala, da so to ljudje, ki se tudi v idealnih razmerah ne bi posluževali družbene prehrane pri glavnem dnevnem obroku.

Vse to nerazpoloženje in pa seveda tudi dejansko slabo razvite možnosti za prehranjevanje zunaj gospodinjstva, je nujno upoštevati ob že uveljavljenih, še bolj pa pri vsakem načrtovanju kakršnihkoli časovnih premikov. Visoko stopnjo zaposlenosti je delno omogočal tudi tak delovni čas, ki je dopuščal opravljanje vrste gospodinskih opravil v popoldanskih urah oz. tak delovni čas, ki je sploh dopuščal dvojno zaposlenost žena. Če opravljene spremembe delovnega časa terjajo večjo razvitost procesov podružbljanja funkcij družine. Ne da bi se spuščali v vrednotenje take usmeritve, je bil naš namen opozoriti, da vsaj prehranjevalna funkcija družine še ni toliko »podružbljena«, da bi načrtovane spremembe lahko potekale brez konkretnih negativnih posledic za mnoge zaposlene (zlasti ženske) in seveda tudi nezaposlene člane družine. Poskušali smo pokazati, da sprememba delovnega časa povzroči spremembe na drugih področjih, konkretno na področju prehranjevanja in pripravlanja hrane. Na osnovi naših ugotovitev lahko sklepamo, da to področje ni vsklajeno s spreminjanjem časovne organizacije dela. Lahko se zgodi, da v določeni meri tudi zaradi tega neskladja namen sprememb (tj. boljša izraba delovnega časa) ne bo dosežen. Na določeni stopnji razvitosti proizvodnje (trošenja delovne sile) mora obstajati tudi ustreznost stopnja obnavljanja delovne sile. Drugače povedano: težko si je predstavljati zviševanje produktivnosti in produkcije z zmanjševanjem kvalitete pogojev za to produktivnost in produkcijo, kar se posredno lahko dogodi ob spremembah delovnega časa.

Opomba:

Raziskavo izvajajo sodelavci RIFSPN – D. Kos, T. Rener, I. Hojnik, P. Gantar

MOŽNOST POMAKNITVE DELOVNEGA ČASA

Liljana Vegnuti

Problem

V raziskovalnih pripravah na temo »Možnosti pomaknjene delovnega časa« smo v izdelavi teoretičnega modela, ki je operiral s približnimi, na podlagi določenih zakonitosti ocenjenimi podatki, ugotovili, da pomaknitev delovnega časa vpliva na štiri splošna področja, katerih značaj je, da neposredno zadevajo:

- 1) materialne možnosti naše delovne organizacije,
- 2) organizacijsko tehnološko povezanost znotraj delovne organizacije in tudi navzven,
- 3) življenjski standard delavca in
- 4) produktivnost dela.

Ad. 1

Vprašanje materialnih možnosti delovne organizacije se najprej pojavlja v zvezi s prehrano delavcev na delu in prevozi, ki jih organizira Železarna.

Ad. 2

Vključitev organizacijsko tehnološke povezanosti v delovnem procesu Železarne pri pomaknitvi delovnega časa narekuje, da moramo poiskati konkretne nosilce sprememb, torej organizacijske enote z individualnim sistemom dela, ter projekt pomaknjene delovnega časa na njih študijsko realizirati.

Ad. 3

Kakršnikoli premiki delovnega časa ne pomenijo samo posega v ustaljen obrazec delovnega urnika, pač pa tudi v prosti čas delavcev. Vloga družine pri vzgoji, varstvu otrok in prehrani se z industrializacijo umika. Te funkcije prevzema družbena organizacija varstva v vrtcih in šolah ter deloma tudi že v obratih družbene prehrane. Vendar je življenjski standard delavca in njegove družine še vedno tisti, ki odloča ali naj naloge varstva otrok in prehrane družina opravlja sama doma, čeprav morda bolj površno, pa zato ceneje, ali naj sprejme eno od organiziranih možnosti.

Ad. 4

Soočamo se torej na eni strani z dokaj kompleksnim odnosom materialnih možnosti (glede na značaj prehrane, varstva otrok, prevozov na delo) in s temeljnim vprašanjem, ali je organizacija sedanjega delovnega časa res najboljša. Produktivnost dela, ki je odvisna od organizacije dela in motivacije delavca, je v upadanju na nivoju delovne organizacije, v celotni državi pa sploh.

Eden od razlogov je, da organizacija dela svojih metod in postopkov delitve dela ne spreminja, pač pa ostaja v svoji arhaični obliki klasična, tayloristična, povzroča z znanstveno delitvijo siromašenje dela samega in s tem znižuje delavčevo motivacijo.

Šele posredni vpliv delovnega časa na produktivnost dela preko organizacije dela, je vpliv potreb trga oziroma trga potrošnikov. Prav s tega vidika je mogoče v naši delovni organizaciji ugotavljati, ali je delovni čas uporabnikov in potrošnikov enih in drugih resursov res najbolj učinkovito usklajen.

Metoda

V izdelavi modela »možnosti pomaknjene delovnega časa« smo ugotovili, da se težnja k čim bolj točni konfrontaciji sprememb delovnega časa z njihovimi cilji ne more realizirati, če nimamo na razpolago vseh niti ustreznih podatkov. Zato smo dne 13. 12. 1982 pričeli zajemati podatke preko vprašalnika D-82, ki je bil naslovljen na vse delavce Železarne Jesenice v datoteki izplačanih OD na dan 15. 12. 1982.

Večji del osnovnih podatkov smo morali poiskati od delavcev preko vprašalnikov, ali zato, ker jih sicer ne zbiramo, ali pa zato, ker so z vidika aktualnosti moralno zastareli.

Vprašalnik obsega naslednje variante:

- sistem dela delavca,
- način prehrane,

- stan,
- status,
- status zakonca,
- sistem dela zakonca,
- časovno oddaljenost od doma do službe,
- način prihoda na delo,
- relacijo prihoda na delo,
- popis nepreskrbljenih otrok,
- datum rojstva,
- način varstva.

Iz obstoječe datoteke pa preko delavske številke izhajajo podatki o organizacijski razporeditvi (stroškovnem mestu), spolu delavca in naslovu prebivališča.

Dne 15. 12. 1982 je bilo v datoteki Železarne Jesenice 6.421 delavcev, ki so ta dan prejeli osebni dohodek za november, kar predstavlja obseg opazovane populacije. V tej datoteki niso izločeni tisti delavci, ki so bili v decembru že obračunani, pač pa smo to storili naknadno. Končno število upoštevanih vprašalnikov po večkratnih ročnih in računalniških kontrolah je 6210.

Glede na skupni delež izpolnjenih vprašalnikov lahko zaključimo, da so dobljeni rezultati veljavni za populacijo, ki je bila v datoteki Železarne dne 15. 12. 1982, in jim lahko pripišemo vrednost posplošitve za vso Železarno.

Rezultati

I. Generalije

1. Sistem dela delavca:

Definirali smo 7 sistemov dela, po katerih so delavci Železarne opredeljeni z naslednjo pogostostjo:

1 - samo dopoldan	2.618	42,16%
2 - samo popoldan	85	1,37%
3 - izmenično dopol., pop.	1.008	16,23%
4 - dop. pop. ponoči 5+2	760	12,24%
5 - dop. pop. ponoči 4+1	1.568	25,25%
6 - dop. pop. ponoči 6+2	83	1,33%
7 - drugačen od navedenih	88	1,42%
	6.210	100,00%

Največ delavcev Železarne dela samo dopoldan. Drugi individualni sistem dela, ki se navadno fizično navezuje na prvega, je samo popoldan, ki je eden najmanj pogostih sistemov dela.

Z majhno izjemo sedmega sistema dela, v katerega so se pomotoma všteli tudi nekateri poslovodni delavci in jih je kontrola tudi spregledala, dela v ostalih turnusih 56,5% delavcev. Sicer pa je sedmi sistem dela največkrat delo delavcev v družbeni prehrani.

Delež samo dopoldanskega dela po temeljnih organizacijah in delovnih skupnostih:

TOZD	skup. št. anketir.	samo dop.	samo dop. % v TOZD	% na skup. št. samo dop.
01 Plavž	218	21	9,6	0,8
02 Jeklarna	651	90	13,8	3,4
06 Livarna	86	80	93,0	3,1
11 Valj. bloom. steckel	375	71	18,9	2,7
13 Valj. žice	163	24	14,7	0,9
18 Valj. deb.ploč.	152	27	17,8	1,0
21 HV Bela	262	47	17,9	1,8
31 HV Jesenice	215	48	22,3	1,9
32 Žičarna	249	58	23,3	2,2
33 Profilarna	70	29	41,4	1,1
34 Vratni podboji	63	56	88,9	2,1
35 Jeklovlek	151	25	16,6	0,9
36 Elektrode	245	46	18,8	1,7

37 Žebljarna	85	35	41,2	1,3
81 Strojne delavnice	326	166	50,9	6,3
82 Remont. delav.	495	422	85,2	16,2
83 Vzdrževanje	540	271	50,2	10,4
87 Energetika	240	79	32,9	3,0
89 Transport	366	162	44,3	6,2
92 KO-FI	272	261	95,9	10,0
94 KSI	344	176	51,2	6,7
97 SEO-TKR-NG	477	345	72,3	13,3
98 Družb. prehrana	165	79	47,9	3,0
Skupaj	6210	2618	-	100,0

Način prehrane

Glede na način prehrane, od katere smo kosilo opredelili kot edino karakteristiko tega načina, se delavci Železarne razporejajo:

- 0,97% delavcev nima kosila,
- 86,68% delavcev kosilo skuha doma,
- 4,97% delavcem skuha kosilo nekdo drug,
- 7,38% delavcev je v gostinski ustanovi.

V domnevni vlogi družine pri prehrani smo potrdili tudi zvezo med zakonskim stanom delavcev in načinom prehrane in sicer najbolj na račun samskih delavcev, ki se hranijo bolj v gostinskih ustanovah ali pa ostajajo brez kosila.

	poročeni	vdovec	samski razvezan	izvenzak.
nimam kosila	25	35	60	
kosilo kuhamo doma	4318	1065	5383	
kosilo skuha nekdo drug	160	149	309	
v gostinski ustanovi	77	381	458	
skupaj	4580	1630	6210	

Z načinom prehrane v povezavi z zakonskim stanom, se pojavi tudi druga dimenzija te zveze, ki je posredna s sistemom dela. Test namreč pokaže, da so turnusni sistemi bolj sistemi dela samskih delavcev.

	samo dopoldan	ostali sistemi	
poročen živ. skup.	1853	2440	4293
poročen živ. ločeno	49	119	168
izvenzak. skupnost	56	63	119
samski	525	854	1379
vdovec	45	28	73
razvez.	90	88	178
	2618	3592	6210

Na način prehrane torej pomembno vpliva tudi sistem dela. Značilno je, da delavci v turnusnih sistemih dela, če se ne hranijo v gostinskih ustanovah, na kosilo ne dajo nič, medtem ko delavci v individualnem sistemu dela pretežno urejujejo kosilo in to v okviru družin.

	samo dopoldan	turnusni sistemi	
nimam kosila	25	35	60
kosilo kuhamo doma	2304	3079	5383
kosilo kuha nekdo drug	189	120	309
v gostin. ustanovi	100	358	458
	2618	3592	6210

Stan delavca

Po družinski oziroma zakonski vezanosti je stan delavcev Železarne naslednji:

69,13% delavcev je poročenih in živijo skupaj
2,70% delavcev je poročenih, živijo ločeno
1,92% delavcev živi v izvenzakonski skupnosti
22,21 delavcev je samskih
1,17% delavcev je vdovcev
2,87% delavcev je razvezanih
V nadaljnjem prikazovanju teh podatkov bomo upoštevali dve kategoriji: poročeni in samski, vsako že z obema modalitetama. Poročenih delavcev je torej v Železarni 4580, samskih pa 1630.

Časovna oddaljenost

Definirati smo jo kot čas, ki ga delavec porabi za prihod na delo od doma v minutah.

Povprečna časovna oddaljenost železarja je 27 minut, glede na način prihoda na delo, na katerega se veže, pa se časovna oddaljenost giblje od 17 do 66 minut. Časovno oddaljenost seveda determinira način prihoda na delo in obratno.

Delavci, ki hodijo na delo peš, porabijo povprečno 17 minut, s kolesom ali mopedom 24 minut, z mestnim avtobusom 24 minut, z osebnim avtom 27 minut, z avtobusom organiziranega prevoza ŽJ 38 minut, z rednim avtobusom 45 minut, z vlakom 66 minut.

5. Način prihoda na delo in obseg dnevnih migracij

Največ delavcev prihaja na delo iz mestnega in primestnega okolja in sicer:

peš, s kolesom ali mopedom 2465 ljudi ali 39,3%,
z mestnim avtobusom 2090 ljudi ali 33,3%,
z organiziranim prevozom JŽ 814 ljudi ali 13,0%,
z rednimi avtobusi 523 ljudi ali 8,3%,
z vlaki 310 ljudi ali 4,9%,
z osebnimi avtomobili 69 ljudi ali 1,1%.

V teh podatkih se kaže stopnja obremenjenosti posameznih prometnih sredstev glede na to, da približno pol odstotka delavcev svoj prihod na delo kombinira z uporabo dveh ali več prometnih sredstev (redni avtobus - vlak, osebni avto - organizirani prevoz ŽJ, itd.).

Način prihoda na delo je odvisen od fizične oddaljenosti od Železarne. Z uporabo šifrantov in frekventnosti izkoriščenih relacij ter vstopnih postaj smo izdelali sliko oddaljenosti oziroma obsega dnevnih migracij.

ŽJ
MESTNO IN PRIMESTNO OKOLJE
mestni avto.
org. prevoz
redni avtobus
vlak
73,1%
23,1%
3,8%
30 km
50 km

27% delavcev Železarne je karakterističnih dnevnih migrantov, katerih prihod na delo je odvisen od organiziranega prevoza Železarne, rednih avtobusov in vlakov. O razvejenosti migracijskega dnevnega dotoka pove obstoj 35 različnih relacij s 169 različnimi vstopnimi postajami.

S tem je pregled občin socialnih karakteristik, ki veljajo za vse delavce Železarne, zaključen. V naslednjem prikazu bomo obravnavali delavce z zakonsko in starševsko odgovornostjo.

Medtem ko se starševska odgovornost potencialno nanaša na vse delavce ne glede na obstoj zakonske obveznosti, smo operacionalno obravnavali kot delavce z zakonsko družinsko odgovornostjo tiste, ki so poročeni in živijo skupaj ali narazen, ter tudi tiste, ki živijo v izvenzakonskih skupnostih, kot samske pa prav tako vse tri oblike: samski, vdovec in razvezan, pri katerih pa starševska odgovornost ni izključena.

Status zakonca

V veliko skupino s širše pojmovano družinsko odgovornostjo spada 73,8% delavcev Železarne (4580).

Status zakoncev delavcev je naslednji:

721 15,7% zakoncev ni zaposlenih
2335 51,0% zakoncev je zaposlenih v drugih DO
1524 33,3% zakoncev je zaposlenih v Železarni
kar pomeni, da je v Železarni Jesenice 762 zakonskih parov, ki predstavljajo 24,5% (N = 6210) populacije delavcev Železarne.

Primerjava sistema dela delavca s stopnjo nezaposlenosti njegovega zakonca je naslednja:

sistem dela delavca	
3 izmene (4+1)	21,43%
3 izmene (6+2)	20,31%
3 izmene (5+2)	20,15%
drugi turnusni sistemi	13,63%
2 izmeni (5+2)	13,55%
samo dopoldan	12,31%
samo popoldan	5,36%

Odstotek nezaposlenosti zakonca sicer ne pomeni isto kot delež edinih hranilcev v družini, ker so v statusni kategoriji »ni zaposlen« tudi zakonci, ki so bili zaposleni in so že upokojeni; pove le kakšna je možna funkcionalna nezaposlenost, ki se v družini lahko realizira kot vloga gospodinje in matere.

V skupini poročenih delavcev, ki delajo v turnusnih sistemih s prisotnostjo nočnega dela, ima približno vsak peti delavec svojega zakonca nezaposlenega. Zaposlenost moža in žene je v individualnih sistemih dela največja. V družinah delavcev, ki v Železarni delajo samo dopoldan sta v 88% primerov oba zakonca zaposlena.

Poseben primer so seveda zakonski pari v Železarni, ki predstavljajo skoraj četrtino vse populacije delavcev Železarne.

3859 delavcev Železarne živi v družinah s polno zaposlenostjo moža in žene.

Sistemi dela zakoncev so pogosto in pomembno bolj različni kot enaki. Isti individualni sistem dela imata zakonca v 17,9% primerih. Najpogostejša menjava med zakoncema je v sistemu 5+2 na dve izmeni in 4+1 na tri izmene.

Nepreskrbljeni otroci, struktura, varstvo

V tej raziskavi smo registrirali 4771 nepreskrbljenih otrok. Starost in število nepreskrbljenih otrok:

leto	št. otrok
1	246
2	278
3	287
4	278
5	277
6	288
7	280
8	276
9	250
10	255
11	248
12	209
13	222
14	206
15	219
16 in več	952

Povprečni letni prirastek otrok delavcev Železarne je 255.

Predšolskih otrok je 1912, šolskih pa 2859.

Otroci po stanu delavcev:

poročen, živi skupaj	4289 otrok	89,9%
poročen, živi ločeno	162 otrok	3,4%
IZS	86 otrok	1,8%
samski	61 otrok	1,3%
vdovec	51 otrok	1,1%
razvezan	122 otrok	2,5%
	4771 otrok	100,0%

Otroci po načinu varstva:

a. Predšolski otroci

Odnos med organiziranim načinom, ki ga v predšolski dobi otrok predstavlja vrtec in neorganiziranimi načini, gre v prid slednjim:

35,3% predšolskih otrok železarjev je v vrtcih in manjši del - 0,5% otrok - je v drugih vzgojno varstvenih ustanovah, izven registra petih občin (Jesenice, Tolmin, Radovljica, Tržič, Kranj) oziroma v posebnih ustanovah.

Ostali načini, ki so oblike varstva za 64,2% otrok so:

- 10,4% (263) otrok: zakonec, ki ni zaposlen
- 2,0% (39) otrok: porodniški dopust
- 5,4% (105) otrok: privatno varstvo
- 21,0% (407) otrok: stari starši, sorodniki
- 22,9% (443) otrok: izmenično varstvo zakoncev

Razen načina varstva enega od staršev, ki ni zaposlen (10,4%) so vse te oblike bolj ali manj nepopolne ali nezanesljive.

Po pogostosti najbolj izstopa izmenično varstvo. Ostane še 1,3% (24) predšolskih otrok, ki so brez varstva oziroma, za katere delavci menijo, da varstvo zanje ni potrebno.

b. Šolski otroci

Pri šolskih otrocih sta oblike organiziranega varstva celodnevna šola in podaljšano bivanje v šoli:

- 33,9% (972) - otrok je v celodnevni šoli,
- 6,8% (195) - otrok je v oddelkih podaljšane bivanja v šoli,
- 0,2% - otrok je v drugih ustanovah, oziroma v šolah izven območja petih občin.

Ostali šolski otroci v okviru šol niso udeleženci dodatnih oblik vzgoje in varstva (51,9%), kot jo predstavlja že

šolski program sam, pač pa so izven rednih šolskih programov prepuščeni neorganiziranim oblikam varstva, od katerih je spet eden najzanesljivejših tedaj, ko eden od staršev ni zaposlen. Vendar je teh primerov relativno malo (76) - 2,7%. Šolski otroci so v času, ko so njihovi starši še praviloma na delu, njihova šolska prisotnost pa se je končala, deležni naslednjih oblik varstva:

- privatno varstvo	0,2%	(7)
- stari starši oz. sorodniki	4,4%	(127)
- izmenično varstvo zakoncev	5,6%	(161)

Enakomerno porazdeljeno ne glede na leto otrokove starosti do petnajstega leta, je samo-varstvo otrok. Otrók, ki so brez varstva, je 8,7% (249).

Za nepreskrbljene otroke od 15. leta dalje, ko se končuje osnovnošolska obveznost in jih je 952, varstvo ni potrebno (36,9% še vedno šolskih otrok), kar pa seveda ne izključuje celotne vloge staršev tudi kot vzgojiteljev.

Pregled načinov varstva šolskih otrok ni popoln, posebej ne zaradi organiziranih načinov, ki jih izvaja šola s celodnevno šolo in podaljšanim bivanjem, kajti obdobje šolskih počitnic pomeni razpust vseh vzgojno skrbstvenih programov za vse šolske otroke.

Vrtci, celodnevna šola, podaljšano bivanje

Organizirano varstvo zajema 39% nepreskrbljenih otrok in se izvaja skupaj v 45 ustanovah v petih občinah, ki so prebivališča delavcev Železarne in 21-krat gre za ustanove izven teh občin, oziroma posebne ustanove tudi znotraj teh občin. 1863 otrok je porazdeljenih v 8 celodnevni šolah,

6 šolah z organiziranim podaljšanim bivanjem, in v 25 vrtcih.

Največ otrok, vključenih v oblike organiziranega varstva, je v jeseniški občini.

Občina	Otroci	št. vrtecev	št. otrok	št. COŠ	št. šol		
					otrok	PB	otrok
Jesenice	1680	12	612	4	929	4	139
Tolmin	6	1	3	1	3	-	-
Radovljica	144	7	61	2	37	4	46
Tržič	3	1	3	-	-	-	-
Kranj	9	4	6	1	1	2	2
Izven	21						
	1863	25	685	8	970	6	187

Delavci Železarne imajo v jeseniški občini otroke v 20 ustanovah, v tolminski v 2, v radovljiški v 13 (in Zavod Mateja Langusa v Kamni gorici, ki ga štejejo med posebne ustanove), v trziški v 1 in v kranjski občini v 7 ustanovah.

Otroci zakonskih parov v Železarni Jesenice

762 parov v Železarni ima 1001 nepreskrbljenega otroka, ki imajo glede varstva, z ozirom na 100% zaposlenost 762 družin, nekoliko značilnosti.

Predšolski:	Otroci samo zakon. parov v ŽJ%	vsi otroci
-------------	--------------------------------	------------

0 - porodniški dopust	3,0	2,0
1 - zakonec ni zaposlen	-	10,4
2 - vrtec	38,9	35,3
3 - priv. neorg. varstvo	4,4	5,4
4 - stari starši	20,0	21,0
5 - izm. varstvo	33,2	22,9
8 - brez varstva	0,5	0,8
Šolski:		
1 - zakonec ni zaposlen	-	2,7
3 - privatno neorg. varstvo	0,5	0,2
4 - stari starši	4,9	4,4
5 - izmenično varstvo	6,4	5,4
6 - celodnevna šola	37,3	33,9
7 - podaljšano bivanje	7,1	6,8
8 - brez varstva	6,8	8,7

Za otroke zakonskih parov Železarne odpade način varstva, ko oče ali mati ni zaposlen. Zlasti varstvo predšolskih otrok obeh v Železarni zaposlenih zakoncev ne gre toliko na račun organiziranega varstva v vrtcih, kot na račun izmeničnega varstva zakoncev.

Načini varstva otrok in sistemi dela poročenih delavcev

ZJ

V primerjavo med načini varstva otrok in sistema dela poročenih delavcev Železarnice smo vzeli 3130 neprekrbljenih otrok do 15. leta starosti, za katere je varstvo potrebno. Načini varstva, ki smo jih razdelili v dve skupini, na organizirane (vrtec, COŠ, PB) in neorganizirane (vse ostale oblike vključno z »brez varstva«), se kažejo v zvezi s sistemi dela očetov in mater Železarnice pomembni.

	varstvo		
	org. nač.	neor. nač.	
samo dopoldan	746	585	1331
samo popoldan	24	36	60
2 izmeni 5+2	236	250	486
3 izmene 5+2	181	165	346
3 izmene 4+1	417	390	807
3 izmene 6+2	23	25	48
ostalo	38	14	52
	1665	1465	3130

Zlasti prisotnost turnusnih sistemov v družinah pogosto uvajanje bolj neorganiziranih načinov varstva. Eden od razlogov za tako slojevitost je tudi obratovalni čas vrtcev in šol, ki je prilagojen otrokom, katerih starši delajo samo dopoldan.

Najboljši pogoji vzgoje in varstva otrok so, če prevzame to vlogo eden od staršev, ki ni zaposlen. Te funkcionalne nezaposlenosti med družinami železarjev skoraj ni, oziroma je minimalna, posebej v družinah z neprekrbljenimi otroki (10%), saj je stopnja zaposlenosti obeh zakoncev zelo visoka.

Kompenzacijsko vlogo družine, v kateri je žena gospodinja in vzgojiteljica svojih otrok, predstavlja izmenično varstvo otrok obeh zaposlenih zakoncev. Verjetno temu pojavu industrijske dobe ni vzrok toliko spoznanje o pomenu staršev pri vzgoji otrok kot življenjski standard. Navzkrižni sistemi dela zakoncev in način neorganiziranega varstva so zato odvisni, glede na to kako drug drugega pogostejšo. Ni pa mogoče reči, da prevladujejo neorganizirani načini varstva zato, ker zakonci navzkrižno delajo in pri varstvu otrok tako nastajajo vrzeli, ki jih kot je sedaj organizirano, nobeno varstvo v ustanovah ne more zapolniti; možno je prav tako nasprotno, zaradi varstva otrok je težnja zakoncev, da delajo tako, da se pri varstvu otrok lahko menjajo. Ta navzkrižna menjava je posebej značilna za tiste zakonce, katerih otroci obiskujejo celodnevno šolo, ki jo v popoldanskem času zakonci nadaljujejo z izmeničnim varstvom. V skupini otrok, katerih eden od staršev, ki je delavec Železarnice, dela samo dopoldan, je 10,4% otrok (138), ki so brez varstva do 15. leta starosti.

Organizacijske enote s samo popoldanskim delom

Organizacijske enote so na nivoju temeljnih organizacij obrati in oddelki, na nivoju delovnih skupnosti pa sektorji. Struktura deležev samo popoldanskega dela kaže, da je individualni sistem dela pogostejši v temeljnih organizacijah kot v delovnih skupnostih.

	samo dopoldan (%)
delovne skupnosti	782 delavcev (29,87)
temeljne organizacije	1836 delavcev (70,13)

vendar je velika večina popoldanskega dela v organizacijskih enotah samo eden od večih sistemov dela, ki so v njej prisotni. Enosistemskih, čistih organizacijskih enot v Železarnici je 21, s skupaj 583 delavci; samo v delovnih skupnostih je 9 čistih (enosistemskih) organizacijskih enot z 266 delavci.

Možnost pomaknitve delovnega časa za delavce, ki delajo samo dopoldan, lahko proučimo na naslednjih skupinah:

I. vsi delavci, ki delajo samo dopoldan	2618
II. vsi delavci v delovnih skupnostih, ki delajo samo dopoldan	782
III. samo delavci, ki delajo v čistih organizacijskih enotah ne glede na TO in DS	583
IV. samo delavci, ki delajo v čistih organizacijskih enotah delovnih skupnosti	266
V. čiste organizacijske enote v TO s samo popoldanskim sistemom dela in vsi delavci v delovnih skupnostih, ki delajo samo dopoldan	1099

I. Varianta:

V celoti pomeni ta varianta uvedbo četrte izmene dela, katere najpomembnejša razlika od ostalih treh je drug pričetek in konec dela (poleg 6., 14. in 22. ure). Drug pričetek in konec dela imata za posledico:

1. pri prevozi na delo:

Slika migracijskega dnevnega dotoka se pri opazovanju delavcev, ki delajo samo dopoldan glede na oddaljenost prav nič ne zmanjša. Delavci, ki delajo samo dopoldan se po oddaljenosti od Železarnice razporejajo prav tako kot delavci, ki delajo v turnusih.

Od skupaj 3752 ljudi, ki so uporabniki javnih prevoznih sredstev (odšteti je 69, ki se vozijo na delo z osebnim avtomobilom) jih dela samo dopoldan 1715. Z organiziranim prevozom Železarnice je omogočen pravočasen prihod na delo 817 ljudem, ki tudi glede na oddaljenost in razvejenost migracijskega dotoka porabijo relativno malo časa za prihod na delo. Bistvo organiziranega prevoza, ki ga organizira Železarnica, je v tem, da redne avtobusne linije teh relacij v taki meri ne morejo pokrivati. Od vseh delavcev, ki so vozači organiziranega prevoza, jih 393 dela samo dopoldan. Ti so uporabniki vseh desetih relacij organiziranega prevoza in tudi vseh vstopnih postaj.

Organiziran prevoz ZJ:

Relacija	samo dop.	samo pop.	2 izmeni 5+2	3 izmene 5+2	3 izmene 4+1	3 izmene 6+2	ostalo
Breznica	41	-	10	9	24	-	3
Podbrezje	29	-	12	8	11	-	-
Kropa	7	-	4	3	7	-	1
Zasip	56	-	11	13	22	-	1
Krnica	46	-	16	12	21	2	3
Breg	30	-	17	6	17	2	-
Begunje	20	-	10	7	18	1	1
Radovljica	96	-	16	17	44	2	2
Sp. Gorje	47	-	13	6	19	-	3
Jav. Rovt	21	-	6	8	16	-	-
	393	-	115	89	199	7	14

Pomaknitev delovnega časa za delavce, ki delajo samo dopoldne in se vozijo z avtobusi organiziranega prevoza Železarnice, zahteva:

- spremembo v vozni redi teh avtobusov in sicer tako, da bodo avtobusi poleg obstoječih prihodov in odhodov ob 6., 14. in 22. uri vozili še dvakrat dnevno: ob kasnejši uri samo prihod na delo in osem ur kasneje samo odhod z dela. Po tej varianti je zelo verjetno, da bodo avtobusi ob 6. in 14. uri vozili precej prazni.

V stroških smo za leto 1982 planirali 36.410.044 dinarjev za organiziran prevoz. Upoštevač ponovitev vseh linij ob dveh dodatnih časih, stroški narastejo za 33%. Situacija, v kakršni smo, kar zadeva distribucijo bencina in množično preorientacijo na uporabo javnih komunikacijskih sredstev, pravzaprav ne dopušča iskanje drugih prevoznih načinov in preorientacije ljudi iz organiziranih prevozov na druga prometna sredstva, še posebej ne zato, ker je iz razpredelnice organiziranih prevozov in relacij razvidno, da ne gre za zanemarljivo malo ljudi, ki bi se morali preusmeriti.

2. pri načinih varstva:

Otroci delavcev, ki delajo samo dopoldne, so udeleženci prav vseh vzgojnovarstvenih programov v šolah in vrtcih v vseh petih občinah.

Sprememba delovnega časa njihovih staršev zadeva spremembo urnika vzgojno-varstvenih programov v vseh registriranih šolah in vrtcih. Pri tem je potrebno zopet osvetliti odnos med organiziranimi oblikami varstva in sistemi dela staršev, ki je, da se organiziranih oblik varstva udeležujejo bolj tisti otroci, katerih starši delajo samo dopoldne, kot tisti, ki delajo v turnusnih sistemih, tu gre zlasti za varstvo predšolskih otrok v vrtcih.

Sprememba delovnega časa staršev, ki delajo samo dopoldan pomeni:

- ustrezno prilagoditev urnika varstva v vrtcih že vključenih otrok (306 otrok - v 12 vrtcih občine Jesenice, v 1 vrtcu občine Tolmin, v 7 vrtcih občine Radovljica, v 1 vrtcu občine Tržič in v 2 vrtcih občine Kranj).
- dodaten pritisk na organizirano varstvo predšolskih otrok zaradi zdaj neorganiziranih oblik varstva predšolskih otrok, ki postanejo nenadoma izredno nezanesljive:

- privatno, neorganizirano varstvo;

- izmenično varstvo zakoncev za predšolske otroke, ko se sedaj delavec s samo dopoldanskim delom menja z zakoncem, ki dela v turnusu, v 128 primerih otrok.

3. za šolske otroke podaljšanje delovnika oddelkov podaljšane bivanja za 84 otrok (od skupaj 136 otrok, ki so udeleženci PB) v 9 različnih šolah v petih občinah.

4. za tiste šolarje, ki sedaj niso vključeni v nobeno od oblik varstva, ki jih izvaja šola in so v času, ko ni šolskega pouka, do prihoda staršev z dela brez varstva; se čas brez varstva poveča. Od 249 šolarjev, ki jih je sedaj brez varstva, jih je več kot polovica (138) otrok delavcev, ki delajo samo dopoldan. Ker je položaj šolskih otrok brez varstva posebej značilen za delavce, ki delajo samo dopoldan in ki so se očitno sprijaznili s tem, da dnevno krajše samo-varstvo otrok ni nič posebnega, se utegne ob spremembi njihovega delovnega časa to spremeniti.

5. za skupino 585 otrok do 15. leta starosti, ki so otroci delavcev, ki delajo samo dopoldan in ki nimajo organiziranega varstva (746 jih to ima), nastane relativno večja (glede na pomik delovnega časa) vrzel v njihovem varstvu, ki bi jo moralo v več kot polovici primerov ustrezno nadomestiti družbeno organizirano varstvo, z odpiranjem novih kapacitet v vrtcih in oddelkih podalj-

šanega bivanja ter z objektivno in nujno daljšim obratovanjem teh kapacitet.

6. eden najtežavnejših problemov staršev šolarjev, je čas šolskih počitnic, ko družbeno organizirana skrb za šolanje docela usahne. Zato je struktura in prikazovanje organiziranega varstva šolskih otrok neprimerljiva z varstvom predšolskih otrok v vrtcih. Tu odigrava posebno vlogo podatek, da se starši 980 otrok, ki obiskujejo celodnevno šolo za 863 (88%) otrok, vsaj eden od njih turnusno menja najbolj verjetno na način, ki odgovarja bolj izmenični prisotnosti pri otroku kot temu, da bi bila zakonca odsotna od doma skupaj. S tendenco sistemov dela delavcev in njihovih zakoncev, ki imajo otroke, da so bolj ciklusno navzkrižni, kot istosmerni, kot kaže tabela, bi kazalo verjeti, da so sistemi dela starševsko odgovornih delavcev zelo občutljiva tema, pri kateri ni mogoče več reči, da so objektivno dana kategorija, ker če že gotovo niso poljubno izbrana, potem so subjektivno korigirana.

Sistemi dela obeh staršev neprekrbljenih otrok (izvzeti so tisti otroci, za katere varstvo ni potrebno) je:

delavec	zakonec samo dop.	drugače, turnus	
samo dop.	492	839	1331
drugače turnus	784	1015	1799
	1276	1854	3130

Dejansko je mogoče pričakovati, da bo varstvo otrok ob pomaknitvi delovnega časa, glede na pomen, ki ga ima pri starševsko odgovornih delavcih, postalo zelo problematično z vidika pritiskov na sedanje kapacitete pa tudi oblike družbeno organiziranega varstva.

3. Prehrana med delom:

Variantski primer 2618 delavcev, ki delajo samo dopoldan in pomaknejo svoj delovni čas v dnevno svetlobo, predvideva, da se bo najmanj za toliko časa pomaknil tudi čas malice proti opoldanski uri. Najmanj za toliko časa zlasti zato, ker bodo delavci pred prihodom na delo uspeli doma zajtrkovati. Odvisno od velikosti časovnega zamika lahko programiramo čas malice in tudi izbor malice (delikatose, topli obrok).

Delavci po dneh na dan, računano na sistem dela:

	dopoldan	popoldan	ponoči
samo dopoldan	2.618	-	-
samo popoldan	-	85	-
2/5+2	504	504	-
3/5+2	253	253	253
3/4+1	392	392	392
3/6+2	28	28	28
ostalo	44	44	-
	3.839	1.306	673

+392 iz sistema 4+1, ki jih je prostih, skupaj 6.210.

Iz razpredelnice prisotnosti delavcev po dneh na običajni delovni dan ugotovimo, da poleg samo dopoldanskih delavcev dela dopoldan še 1.221 delavcev. Pregled samo dopoldanskih delavcev po temeljnih organizacijah in delovnih skupnostih ter dalje po oddelkih in sektorjih kaže, da se ta sistem dela fizično oziroma lokacijsko ne omejuje, kar pomeni, da sprememba delovnega časa pomeni tudi spremembo v delitvi hrane prav v vseh kantinah: prvič glede časa delitve malice in drugič glede vrste malice.

Topli obrok sedaj uživa 2.300 delavcev dnevno v vseh treh izmenah skupaj, kar predstavlja v številu vseh prehranjevalnih načinov na delu 36%. Ta številka odgovarja tudi kapacitetam kuhinje družbene prehrane. Iz raziskave prehranbenih navad železarjev med delovnim časom dalje povzemamo, da je 72% delavcev Železarnice zainteresiranih za topli obrok, vendar ob pogojju, da bi se kvaliteta toplega obroka izboljšala. Pod kvaliteto si železarji predstavljajo: raznolikost hrane (sedaj enoličnost), okusnost (sedaj pravijo, ni okusna), svežo hrano (sedaj postana) in daljše kolobarjenje jedilnika sploh. V variantnem primeru pomaknitve delovnega časa 1.618 delavcev, ki delajo samo dopoldan, se bo odvisno od zgodnejšega do poznejšega pričetka delovnega dne, potreba po toplih obrokih, absolutno povečala; pričetek dela ob 8. uri pa že postavlja zahtevo po vlogi tople malice kot kosila. Ta dnevni obrok namreč glede na poznopoldanski prihod domov odpade. Premik delovnega časa zahteva v vseh kantinah časovno daljšo distribucijo hrane, odvisno od razlike med prvim in drugim pričetkom dela (obstoječih turnusnih delavcev in novih samo dopoldanske izmene) pa tudi novo pripravo toplih obrokov in nov transport. Po oceni deležev je za turnusne sisteme potrebno pripraviti približno 436 toplih malic, za kasnejšo samo dopoldansko izmeno pa od 1042 do 2461 toplih malic (odšteti so tisti, ki v Železarnici iz zdravstvenih razlogov toplih malic nikoli ne jejo).

4. Vpliv na življenjski standard delavca:

Prevzemanje bolj organiziranih oblik varstva otrok, ki, če bodo uspele zapolnjevati vrzeli v neorganiziranem varstvu, ima najbolj direkten vpliv na družinski proračun. Socialno ekonomski položaj naše družbe ni tak, da bi bilo mogoče pričakovati od zaposlovanje žena, ki njim in njihovim družinam pomeni realno ekonomsko materialno varnost. V družinah železarjev je zaposlenost žensk, ki imajo neprekrbljene otroke 90%, medtem ko je pri vseh družinah ta delež 2% nižji (88%). To tudi nekako pomeni, da obstoj neprekrbljenih otrok, mlajših od 15. leta, nikakor ne znižuje deleža zaposlenih žena.

Indirekten vpliv na življenjski standard delavcev predstavlja dejstvo, da bodo bremenitve čistega dohodka (sklada sredstev splošne in skupne porabe) ter njego-

vega bruto osebnega dohodka večje. Vpliv na to ima materialni značaj organiziranih prevozov na delo, prehrane na delu, vzgojnovarstvenih kapacitet, katerim bo potrebno razširiti vire financiranja.

5. Organizacijski vidik

Uvedba četrtega pričetka dela oziroma četrte izmene*, ki deloma seže v prvo in deloma v drugo, vendar v zmanjšanem obsegu, predstavlja na nivoju vodenja delovnih procesov novi vidik koordinacije. Organizacijske enote v Železarni imajo že sedaj nekatere po pet in tudi šest sistemov dela, ki pa so troizmenske ali z manj sistemi dela dvoizmenske, njihovi koordinatorji so v prvem primeru trije izmenski vodje. Ne glede na sisteme dela, v katerih delavci delajo, pripadejo odgovornosti izmenskega vodje. V teh primerih se vodstvena linija določa po izmeni in ne po različnih sistemih dela. Ob uvedbi četrte, vmesne izmene v tistih mešanih organizacijskih enotah, obratih, oddelkih, ki že imajo štiri oz. več sistemov dela in torej tri izmene, se pojavi vprašanje koordinacije med izmenama in vodenje dela kot tipično vodstveno vprašanje, ki ga bodo morali razreševati obstoječi trije izmenski vodje, oziroma na novo uvedeni 4. izmenski vodja.

II. Varianta:

Samo delovne skupnosti, vsi ki delajo samo dopoldan – 782 delavcev.

Samo dopoldansko delo v delovnih skupnostih predstavlja manj kot 80% od vseh, ki delajo v Železarni samo dopoldan.

1. Prevozi na delo:

V delovnih skupnostih je 129 uporabnikov organiziranih prevozov Železarne, razporejenih po vseh 10 relacijah.

Breznica	14
Podbrezje	15
Kropa	2
Zasip	14
Krnica	14
Breg	12
Begunje	8
Radovljica	41
Spodnje Gorje	12
Javorniški Rovt	3

Razen relacije iz Radovljice so vse druge maloštevilne, tako da je vprašljiva racionalnost organiziranih prevozov za te delavce. Vendarle bi bila smer prihodov iz Radovljice pravzaprav edina, za katero obstajajo pogosti redni avtobusi, kar pa prav za ostale relacije ni mogoče reči. Prednosti organiziranega prevoza ŽJ so, kot je že povedano v tem, da omogoča delavcem relativno hiter prihod na delo od tam, kjer sicer ni organiziranih pogostih rednih avtobusov.

* »Četrta izmena« je operativen izraz, ki smo ga uporabili samo za namene te raziskave, pri čemer nam je klasični vidik pričetka dela, torej: pričetek dela ob 6. – prva izmena, ob 14. – druga izmena, ob 22. – tretja izmena, kakršenkoli drug pričetek dela med 6. in 8. uro – četrta izmena.

28,26% delavcev delovnih skupnosti hodi na delo peš, ostali (71,74%) so vezani na eno od prometnih sredstev (od tega 16,24% na organiziran prevoz Železarne, 35,42 na redni avtobus, mestni avtobus in vlak in 7,03 na osebni avto).

2. Varstvo otrok v vrtcih in šolah

Delavci delovnih skupnosti imajo 267 nepreskrbljenih otrok, ki obiskujejo 32 različnih šol in vrtcev in eno ustanovo, ki je izven območja petih občin.

233 otrok obiskuje jeseniške vzgojnovarstvene ustanove ter oddelke podaljšane bivanja in celodnevne šole, 29 otrok obiskuje te ustanove v radovljiški občini in pet otrok v občini Kranj.

Znotraj stihijske razporejenosti otrok po šolah in vrtcih je še razporejenost teh otrok po različnih letih starosti, ki ne daje misliti, da bi bilo možno prilagojen vzgojnovarstveni program ob pomaknitvi delovnega časa njihovih staršev skoncentrirati v nekaj manjših oddelkih.

Delavci delovnih skupnosti imajo poleg tega 209 nepreskrbljenih otrok do 15. leta, za katere varstvo ni organizirano in ki so večinoma potencialni iskalci vzgojnovarstvenih uslug v šolah in vrtcih, v linearni zvezi s pomikom delovnega časa.

3. Prehrana na delu

Prehrana na delu za delavce delovnih skupnosti zahteva manjše organizacijske spremembe glede distribucije hrane in transporta, ker delavci delovnih skupnosti večinoma gravitirajo k eni sami kantini (v ŽIC).

Razlika je v tem, da bi morala kuhinja družbene prehrane pripraviti od zdajšnjih 1500 toplih obrokov, za dopoldansko izmeno 1.219 toplih obrokov za turnusne sisteme dela, ki na običajen delovni dan delajo dopoldan in od 281 do 782 toplih obrokov za 4. izmeno delavcev delovnih skupnosti nekaj ur kasneje.

4. Organizacijski vidik

a)

Kvalifikacijska in izobrazbena struktura delavcev delovnih skupnosti še zdaleč ni istovetna z delitvijo v temeljne organizacije in delovne skupnosti premagalo arhaično obliko delitve na ene in druge. Na podlagi podatkov lahko rečemo, da samo dopoldanski sistem dela ni statusni simbol nekdanjih uslužbencev oziroma njihov privilegij. Pomaknjeni delovni čas samo za delovne skupnosti in to delavcev, ki delajo v individualnem sistemu dela, je lahko vir nove in umetne socialne diferenciacije, ki prestopi mejo poglobljene delitve med delavci temeljnih organizacij in delovnih skupnosti.

b)

Ker gre za relativno manjše število ljudi, ki so pretežno organizirani v sektorje delovnih skupnosti in njihove oddelke, četudi so znotraj 16 sektorjev delovnih skup-

nosti 4 organizacijske enote s po petimi sistemi dela, je organizacija dela znotraj teh enot verjetno eden najmanjših problemov. Toda le tedaj, ko bi prestop kompletnih organizacijskih enot s samo dopoldanskim sistemom dela postal pravilo, ki ne dopušča izjemnih situacij, ki jih zahteva delovni proces v temeljnih organizacijah. Sicer pa v kolikor delovni proces v temeljnih organizacijah determinira obstoj prvega sistema dela oziroma prve izmene v delovnih skupnostih, vendar samo deloma, pomeni pomik delovnega časa znotraj ene organizacijske enote uvedbo 4. izmene dela, oziroma drobljenje njene organizacijske strukture.

c)

Individualni sistem dela samo dopoldan se fizično veže z individualnim sistemom samo popoldan, v katerem dela po podatkih raziskave 48 delavk v delovnih skupnostih. Njihov delovni čas zahteva odločitev o skrajševanju, dveurni obojni prisotnosti oziroma o fizični prerazporeditvi del in nalog.

5. Produktivnost dela

Povzetek že večkrat ugotovljene povezave organizacije dela in motivacije delavca s produktivnostjo dela kaže na možnost zviševanja produktivnosti dela s pomikom delovnega časa, kar pa nujno zahteva spremembe v organizaciji delitve dela. Značaj dela v delovnih skupnostih je v zelo majhni meri namenjen individualnim uslugam delavcev (oddelek za družbeni standard, oddelek za zdravstveno in socialno varstvo, oddelek za kadre in oddelek za osebne dohodke), kar pomeni, da argumenti za časovno neposredno zadovoljevanje individualnih potreb delavcev obeh izmen ne igrajo posebne vloge.

III. Varianta:

Vse čiste organizacijske enote (s samo dopoldanskim delom) v temeljnih organizacijah in delovnih skupnostih – 583 delavcev.

V tem variantnem primeru gre za 21 organizacijskih enot, ki delajo samo dopoldan in sicer:

	obrati, oddelki	št. delavcev
v TO Jeklarna	1	10 delavcev
v TO Livarna	3	71 delavcev
v TO Vratni podboji	2	16 delavcev
v TO Elektrode	1	8 delavcev
v TO Remontne del.	2	102 delavcev
v TO Vzdrževanje	2	21 delavcev
v TO Transport	1	89 delavcev
v KO-FI	3	185 delavcev
v DS KSI	2	15 delavcev
v DS ETN	4	66 delavcev
		583 delavcev

1. Prevozi na delo

Pogostost uporabe prometnih sredstev:

33,7% ali 197 ljudi hodi na delo peš,
31,2% ali 182 ljudi z mestnim avtobusom,
16,2% ali 95 ljudi z avtobusi organiziranega prevoza ŽJ,
11,6% ali 68 ljudi z rednimi avtobusi,
5,6% ali 33 ljudi z vlaki,
2,0% ali 12 ljudi z osebnim avtomobilom.

Štirje posamezniki svoj prihod na delo kombinirajo z dvema načinoma.

Delavci, ki se vozijo z avtobusi organiziranega prevoza ŽJ, so razporejeni po vseh 10 relacijah.

Breznica	11
Podbrezje	5
Kropa	2
Zasip	14
Krnica	6
Breg	8
Begunje	3
Radovljica	30
Spodnje Gorje	11
Javorniški Rovt	5

Vstopajo na 31 različnih vstopnih postajah.

Z vlakom, ki vozi iz smeri Nova Gorica se pelje 23 ljudi, s tistim iz Ljubljane pa 10 ljudi.

2. Prehrana na delu

predstavlja manjše število dodatnih toplih obrokov, do 374. Problem ne zadeva bistveno kapacitet kuhinje, pač pa distribucijo in transport. Glede na vključene temeljne organizacije gre za spremembo v predvidoma 6 kantinah.

3. Varstvo otrok

Skupina delavcev, ki dela v enosistemskih organizacijskih enotah ima 450 otrok, od tega 344 otrok do petnajstega leta starosti, za katere predvidevamo potrebo po varstvu.

Med 583 delavci je 460 poročenih (78,9%). Stopnja nezaposlenih zakoncev je 12,38. V družinah z zaposlenostjo obeh staršev je 313 otrok do 15. leta starosti.

	oba samo dopoldan	samo dopoldan – drugače – oz. turnus	Skupaj
vrtec	32	43	75
COŠ	17	61	78
PB	5	5	10
stari starši	36	39	75
privatno	6	9	15
izmen. varstvo	–	16	16
brez	17	25	42
	113	200	313

11 otrok, kar predstavlja komaj 3% vseh otrok te skupine delavcev, varuje eden od staršev, ki ni zaposlen. Tu imamo opravka z minimalno stopnjo funkcionalne nezaposlenosti zakoncev.

Organizirano varstvo predšolskih otrok je tudi tu bolj značilno za otroke delavcev, ki delajo skupaj s svojimi zakonci samo dopoldan. Starši 113 otrok so zaposleni samo dopoldan, medtem ko se starši 200 otrok popolnoma nasprotno (samo dopoldan – samo popoldan) ali deloma navzkrižno (samo dopoldan – dvoizmensko delo) ali večinoma navzkrižno (samo dopoldan – troizmensko delo) menjajo. Kombinacijo samo dopoldanskega dela z enim turnusom v družini glede varstva otrok pomeni možnost izmeničnega varstva; za predšolske otroke kot pretežno obliko varstva, za šolske otroke izmenično odsotnost staršev od doma.

43,23% predšolskih otrok te skupine delavcev je vključenih v vzgojnovarstvene programe v vrtcih, kar je v primerjavi z deležem, ki ga imajo otroci železarjev v organiziranem varstvu nasploh, nekoliko več.

Izmed neorganiziranih načinov varstva predšolskih otrok lahko pričakujemo, odvisno od velikosti spremembe delovnega časa, od 6 do 22 otrok, ki se bodo verjetno pojavili pred vrati vzgojnovarstvenih ustanov. Šolskim otrokom bo potrebno prilagoditi vzgojnovarstvene programe v 11 ustanovah na območju jeseniške in radovljiške občine.

V skupini šolanja je 40 otrok zdaj brez varstva. Potreba po vzgojnovarstvenih kapacitetah v šolah bo narasla za približno 30% otrok, ki se jim dnevno krajše samovarstvo podaljša, oziroma ki jim izmenično varstvo staršev odpade glede na dolžino pomaknjene delovnega časa.

4. Organizacijski vidik

Na nivoju delovne organizacije pomeni pomik delovnega časa uvedbo 4. izmene dela, z vidika organizacijske enote pa ta 4. izmena ne predstavlja novega režima dela. V tem je prednost prestopa kompletnih organizacijskih enot; v katerih vsi delavci delajo samo dopoldan.

IV. Varianta:

Samo organizacijske enote v delovnih skupnostih z enim sistemom dela – 266 delavcev

1. Prevozi na delo

Problemi organiziranih prevozov za 34 ljudi se lahko rešujejo samo individualno.

2. Prehrana med delom

Distribucija in transport hrane zadeva samo eno kantino. Kuhinja predvidoma pripravi največ 171 toplih obrokov več za dopoldansko izmeno, ampak za kasnejšo uro.

3. Varstvo otrok

Ta skupina delavcev ima, ugotovljeno po metodi interpolacije, 156 nepreskrbljenih otrok.

50 otrok je udeležencev organiziranega varstva v šolah in vrtcih v 3 občinah: Jesenice, Radovljica, Kranj.

V jeseniški občini je:

v 4 celodnevni šolah	22 otrok
v 1 oddelku podaljšane bivanja	1 otrok
v 7 VVZ	16 otrok

V radovljiški občini je:

v 1 celodnevni šoli	2 otroka,
v 1 oddelku PB	1 otrok,
v 3 VVZ	7 otrok.

V kranjski občini je:

v 1 vrtcu	1 otrok
-----------	---------

Neobhodno je individualno reševanje posameznih primerov organiziranega varstva. Prvič, kar zadeva razširjanje obstoječih kapacitet varstva in drugič, nove kapacitete varstva po šolah in vrtcih za 30% nepreskrbljenih otrok te skupine delavcev (46 otrok).

4. Organizacijski vidik

Prednosti so v spremembi delovnega časa kompletnih organizacijskih enot.

V. Varianta:

Vsi delavci v delovnih skupnostih, ki delajo dopoldan, in delavci v enosistemskih organizacijskih enotah v temeljnih organizacijah (1099)

1. Prevozi na delo

370 delavcev hodi na delo peš,
343 delavcev se vozi z mestnim avtobusom,
178 delavcev z avtobusi organiziranega prevoza Železarne,

128 delavcev z rednimi avtobusi,

62 delavcev z vlakom,

22 delavcev z osebnim avtomobilom.

Štirje posamezniki uporabljajo za svoj prihod na delo dvoje prometnih sredstev.

Delavci, ki se vozijo z avtobusi organiziranega prevoza ŽJ so razporejeni po vseh desetih relacijah.

Breznica	20
Podbrezje	16
Kropa	3
Zasip	20
Krnica	18
Breg	16
Begunje	9
Radovljica	52
Spodnje Gorje	18
Javorniški Rovt	6

Organiziran prevoz ŽJ in vlak, ki skupaj pripeljeta na delo 240 delavcev, v največji meri odločata o začetku delovnega časa te skupine delavcev, ki ne more biti pred 8. uro zjutraj. Nekoliko ugodnejši pričetek delovnega dne zahteva spremembo voznih redov železniškega prometa in nove avtobuse za organizirani prevoz ŽJ.

2. Prehrana na delu

Kuhinja družbene prehrane pripravi deljeno enkrat 1204 tople obroke za turnusne delavce na dopoldanski izmeni in od 396 do 1022 obrokov (odšteti so tisti delavci, ki iz zdravstvenih razlogov ne jejo) za celodnevno izmeno delavcev. Izhajajoč iz ovir, ki jih pred-

stavlja prevoz na delo, kar zadeva pričetek dela celodnevne izmene je številka 1022 dodatnih toplih obrokov najbolj verjetna.

3. Varstvo otrok

V tej skupini je 615 nepreskrbljenih otrok do 15. leta starosti.

162 predšolskih otrok je v 19 vrtcih na območju občin Jesenice, Radovljica, Tržič in Kranj.

Razporejenost otrok po vrtcih in občinah je obsežna, znotraj te razporejenosti je, upoštevajoč vzgojnovarstvene programe, razporejenost po starosti stihjska.

Poleg v organizirano varstvo v vrtcih vključenih otrok je pri tej skupini delavcev še 240 otrok, za katere določene oblike varstva, ki so pogojene z delovnim urnikom staršev, odpadejo. Gre za približno 60 otrok, ki čakajo na vzgojnovarstvene usluge v vrtcih.

267 otrok z neorganiziranimi načini varstva do 15. leta starosti varujejo:

– v 15 primerih zakonec, ki ni zaposlen,

– v 21 primerih privatno; neorganizirano,

– v 58 primerih stari starši,

– v 138 primerih zakonci, ki se izmenično menjajo,

– 35 otrok pa je brez varstva.

Pri tej skupini postane za 50% otrok način varstva manj zanesljiv, oz. celo nezanesljiv.

Zaključki

Različne variante, ki se gibljejo po številu delavcev in organizacijski razporeditvi, nakazujejo, da so stroški uvedbe 4. izmene za večje skupine ljudi manjši, za manjše skupine ljudi pa glede na posameznika hitro naraščajo. Ob predpostavki, seveda, da je kvaliteta zadovoljevanja enih in istih potreb enaka za vse skupine delavcev. Vendar je mogoče nakazati dvoje problemov:

– na eni strani organizirane družbene dejavnosti oziroma splošno, terciarni sektor ni na tej stopnji materialnega razvoja, da bi mogel brez bistvenih sprememb in dodatnih kapacitet prevzeti zadovoljevanje potreb delavcev, ki so jih sedaj reševali zasebno. Posebej na to kaže I. variantni primer, ki zadeva celo skupino samo dopoldanskih delavcev.

– na drugi strani pa možnost manjših skupin za prestop v novi delovni čas povzroča bojazen, da bomo kategorije kvalitete življenja zanemarili na račun previsokih

stroškov in jih še tiste, ki bi jih bilo mogoče organizirano reševati, prepustiti stihjskemu reševanju posameznikov kot njihovih zasebni problemov.

– vprašanje koordinacije na občinskem nivoju glede kapacitet varstva in prevozov.

Različne variante, ki so v analizi že podrobno opisane, prikazujemo tudi v odločitveni tabeli. Z njo želimo na sistematičen način prikazati vse bistvene značilnosti posameznih variant. Želimo, da tabela pomaga pri:

– rezimiranju celotnega gradiva in

– odločanju o premiku delovnega časa.

Pri tem naj opozorimo, da taka preglednica ne more podajati vseh podatkov, njihovih povezav in izpeljav. Zato je nujno, hkrati s svojo preglednostjo, tudi nepopolna. Torej si z njo lahko pomagamo le, če temeljito poznamo celotno analizo. Odločanje samo na podlagi preglednice, brez vpogleda v analizo, je lahko nevarno. V zvezi z dokončno odločitvijo predlagamo nadaljnjo evaluacijo podatkov in vprašanj s strani strokovnjakov za:

– prevoz,

– družbeno prehrano,

– otroško varstvo in

– organizacijo.

Opomba:

Kot je iz definicije problema raziskave razvidno, je predmet raziskave premik delovnega časa le določenih delov Železarne (bolj ali manj številnih, to je pač odvisno od dokončne odločitve), saj so kot potencialni nosilci sprememb evidentirani vsi tisti delavci, ki delajo samo dopoldan. Torej se raziskava ni ukvarjala z vprašanjem enotnega premika pričetka dela za vse delavce, kar je v Sloveniji pogost odgovor delovnih organizacij v zvezi z znanim premikom ure 27. marca. Mislimo, da to tudi ni bilo potrebno, saj je za takšno premaknitev potrebno rešiti le nekaj tehničnih problemov v zvezi s prevozi – natančni podatki o prevozi za vse delavce Železarne pa so prav tako razvidni iz pričujoče analize.

Op. redakcije:

Raziskava je izdelana v Železarni Jesenice, Kadroviski sektor, Odd. za ind. psihologijo, 1983

UDK: 331.81/497.12

Jesenice, delovni čas, materialne možnosti, položaj delavca

Liljana Vegnuti

Delovni čas (raziskava možnosti pomaknitve delovnega časa v železarni Jesenice)

Pomaknitev delovnega časa vpliva na štiri splošna področja, ki neposredno zadevajo: materialne možnosti delovne organizacije, organizacijsko tehnološko povezanost znotraj delovne organizacije in navzven, življenjski standard delavca in produktivnost dela. Soočili smo se na eni strani z dokaj kompleksnim odnosom materialnih možnosti in s temeljnim vprašanjem, ali je organizacija sedanjega delovnega časa res najboljša. Na osnovi raziskave je mogoče nakazati dvoje problemov. Na eni strani organizirane družbene dejavnosti oziroma, splošno, terciarni sektor ni na tej stopnji materialnega razvoja, da bi mogel brez bistvenih sprememb in dodatnih kapacitet prevzeti zadovoljevanje potreb delavcev, ki so jih sedaj reševali zasebno. Na drugi strani pa možnost manjših skupin za prestop v novi delovni čas povzroča bojazen, da bomo kategorije kvalitete življenja same merili na račun previsokih stroškov in jih še tiste, ki bi jih bilo mogoče organizirano reševati, prepustili stihjskemu reševanju posameznikov kot njihovih zasebnih problemov.

UDK: 331.81/497.12

working hours, resources, status of worker

Liljana Vegnuti:

Working Hours (Study of possibilities to shift the working hours in Ironworks Jesenice).

Shifting of working hours influences four general spheres which directly concern: work organization's resources, its internal and external organization of technology, worker's standard of living, and the productivity of work. We were confronted with the complexity of resources on one hand and with basic question, whether the present organisation of working hours was actually most appropriate. The study points at two problems. On one hand the organized social activities or generally the tertiary sector (public services) has not reached such a level of material development that would enable it to meet the needs of workers which have been until now resolved privately, without essential changes and additional capacities. On the other hand, the capability of minor groups to accept the new working hours causes some fear that the very categories of life's quality will be measured through elevated expenditures and, moreover, those which could have been solved in an organized way would be left over to individuals as their private problems.

Vassili Kandinsky Violet, 1923

Socialni in ekonomski vidiki

Solidarnost

v stanovanjskem gospodarstvu

Srna Mandič

UVOD

Osnovni namen naloge * je bil vzpostaviti pojmovno teoretski instrumentarij za analizo stanovanjskega področja v nekaterih njegovih socioloških implikacijah oz. natančneje v tistih dimenzijah, ki zadevajo uveljavljanje principa solidarnosti. Pri tem smo se soočili s problemom, da je stanovanjsko gospodarstvo kljub temu, da je velikega družbenega pomena tako glede deleža, ki ga predstavlja v celotnem družbenem proizvodu in v strukturi nacionalne ekonomije, kakor tudi glede zagotavljanja socialne varnosti in sploh materialne osnove bivanjskih pogojev oz. »kvalitete življenja« posameznikov in družbenih skupin in tudi **socialne distribucije** teh pogojev, samo teoretsko dokaj deficitarno koncipirano, zlasti v svojih socioloških dimenzijah.

Večina kritičnih prispevkov naše urbane sociologije se je v novejšem času usmerila h kritiki proizvodov sodobne arhitekture, še posebej novih sosesk, v smislu njihove deficitarnosti. Kot ugotavlja I. Rogič gre v pretežni meri za humanistično kritiko na fenomenološki ravni (atomiziranost, uniformiranost, izoliranost življenja v novih soseskah, odsotnost družabnih prostorov kot pogojev socialne integracije v soseskah, neustrezna zastopanost terciarnih dejavnosti kot posledica oninga itd.), veliko manj in vsekakor ne dovolj pa za analizo samega procesa proizvodnje, ki take proizvode tudi pogojuje. Po drugi strani pa analize samega procesa proizvodnje upoštevajo zlasti arhitekturne, geodetske, urbanistične in nekatere ekonomske vidike, veliko manj pa sociološke.

Na te probleme, ki zadevajo samo teorijo, smo uvodoma opozorili zato, ker so bistvenega pomena za konceptualizacijo in raziskovanje principa solidarnosti na tem področju, kar je postavljeno kot osnovni smoter oz. namen te raziskovalne naloge.

Če naj namreč konceptualiziramo in analiziramo celovite učinke stanovanjskega gospodarstva in njegovih posameznih elementov po kriterijih uveljavljanja principa solidarnosti, je potrebno tudi ustrezno konceptualizirati samo področje stanovanjskega gospodarstva v njegovi dinamiki in odvisnosti od procesa celotne družbene reprodukcije in to tako, da bo možno celovito sintetično sociološko raziskovanje tega sicer izredno kompleksnega in razčlenjenega področja.

Po drugi strani pa je tudi princip solidarnosti, tako teoretično konceptualno kot tudi empirično raziskovalno dokaj deficitaren. V tej raziskavi izhajamo iz konceptualne osnove, ki je bila postavljena v raziskovalnem projektu »Solidarnost«, ki je v letih 1979 in 1980 na Inštitutu za sociologijo. Ta koncept loči tri nivoje solidarnosti:

1. solidarnost primarnih in sekundarnih grup,
2. solidarnost na sistemski ravni: kot regulativ distribucije presežnega dela zaradi izenačevanja določenih delovnih in življenjskih pogojev vseh članov družbe,
3. solidarnost na razvojni ravni kot proces konsolidacije ljudi in skupinam v družbenem gibanju k dolgoročnim globalnimi družbenim ciljem.

V raziskavi upoštevamo vse tri nivoje, največji pa je poudarek na drugem, torej nivoju sistemske solidarnosti.

Namen raziskave je opredeliti in operacionalizirati princip solidarnosti na področju stanovanjskega gospodarstva v taki meri, da bo dostopen empiričnemu sociološkemu raziskovanju in reflektiranju ter s tem doprinesiti k celovitejšemu uvidu v to področje, zlasti pa k osvetljevanju njegovih socialnih dimenzij.

Ti razlogi so pogojili tudi izbrano metodološko zastavitel naloge. Zato se v prvem delu naloge usmerjamo v konceptualizacijo stanovanjskega področja kot procesa produkcije in reprodukcije prostorsko-socialnih struktur za stanovanje in podajamo pojmovno teoretski model za analizo tega procesa.

V drugem delu naloge na osnovi tega modela izvajamo

analize tega procesa ter izpostavimo nekaj bistvenih problemskih sklopov.

Šele po tem se v tretjem delu naloge omejimo na princip solidarnosti na tem področju. Izhajamo iz določenega koncepta solidarnosti v stanovanjski reprodukciji. Naloga se zaključuje z izpostavitvijo aktualne problematike solidarnosti v stanovanjski reprodukciji ter ustrezno operacionalizacijo za namene empiričnega raziskovanja teh problemov v predvidenem nadaljevanju naloge.

PROCES STANOVANJSKE REPRODUKCIJE – KONCEPTU- ALIZACIJA

Produkcija in reprodukcija prostorsko-socialnih struktur za stanovanje – model

Pri konceptualizaciji stanovanjskega področja kot procesa produkcije in reprodukcije prostorsko-socialnih struktur za stanovanje se opiramo na koncept Vladimirja Laya.¹

S prostorsko-socialnimi strukturami za stanovanje Lay opredeljuje enote, ki tvorijo fizično predpostavko zadovoljevanja stanovanjskih in sploh bivalnih potreb ljudi. Bistvenega pomena je postavka, da so te strukture hkrati že **socialno strukturirane entitete** (socialne entitete) v tem, ko predstavljajo oblike prostorske organizacije življenja ljudi. Te enote so: stanovanje, zgradba, soseska ali del ter v določenem smislu tudi širše enote kot so naselje, četrt, mesto itd.

Proces produkcije prostorsko-socialnih struktur Lay opredeljuje kot celoto vseh tistih družbenih dejavnosti, ki imajo v okviru občje delitve dela za cilj ustvarjati te strukture. Ta proces nadalje razvija v posamezne faze: aktivnosti splošnega usmerjanja urbanih procesov (urbana politika), odločanje o ciljih in sredstvih proizvodnje teh struktur v konkretnih družbeno-političnih skupnostih (proces odločanja v urbani sferi), planiranje in projektiranje ter aktivnosti izgradnje in vzdrževanja teh struktur.

Te dejavnosti izvaja konglomerat kolektivnih subjektov, ki so v določenem medsebojnem odnosu in v določenem tipu odnosa s sedanjim oz. bodočim uporabnikom teh struktur.

Ob predpostavki, da je **vladajoči način produkcije** prostorsko-socialnih struktur možno določiti glede na **tip dominantnega družbenega odnosa** (etatizem, kapital, samoupravljanje) oziroma glede na vladajoče oblike družbene organizacije te produkcije Lay ob primeru gradnje novih stanovanjskih sosesk nakazuje teoretično-hipotetični okvir analize tega odnosa.

Omenjeni koncept, prisoten resda šele v rudimentu, omogoča neko bistveno prednost: sintetično, celovito obravnavo stanovanjske reprodukcije. To pa je izredno pomembno, saj je ta sfera zelo kompleksna, notranje razčlenjena in heterogena ter fragmentarno obravnavana in gotovo sodi med tista področja družbenega življenja, ki kljub nenehno deklariranim družbenim naporom čedalje bolj uhaja učinkoviti družbeni kontroli in usmerjanju. Poleg tega, da je to že notorično sfera, kjer so relativno pogosti pojavi kot protipravno prilasčanje, korupcija, različne malverzacije, nepravilni privilegiji in je to sploh mesto kompromitiranja sicer moralno-politično neoporočnih, se njen relativno velik del regulira v t. i. sivi, nevidni ekonomiji, ki ni posredovana s trgom in je neulovljiva za tržne in druge družbene regulatorje. Tretji bistveni element »neulovljivosti«

dela stanovanjske reprodukcije je narava njenega diskurza. V njem dominirajo vprašanja gospodarjenja s stanovanjskim fondom ter temu ustrezne samoupravne organiziranosti, v novejšem času se pridružujejo tudi vprašanja organiziranega vpliva »pričakovalec stanovanj« na načrtovanje, izvedbo in predvsem financiranja novogradenj v okviru t. i. družbeno usmerjene stanovanjske gradnje, bistveno vprašanje distribucije stanovanj pa je izrinjeno oz. marginalizirano.

Predlagani koncept stanovanjske reprodukcije omogoča, da se posamezni elementi obravnave stanovanjske reprodukcije povežejo v celovit kontekst, v katerega se vključujejo tudi »izrinjene teme« stanovanjske reprodukcije.

Prav zaradi teh možnosti, ki jih koncept ponuja, smo se odločili koncept nadalje razvijati za potrebe sociološkega raziskovanja stanovanjske reprodukcije in njegovih socialnih implikacij.

Ker pojem prostorsko-socialne strukture za stanovanje v bistvu zaobsega zbir heterogenih elementov in je torej možno govoriti o (enovitem) procesu produkcije in reprodukcije teh struktur le na visokem nivoju abstrakcije, samo se odločili omejiti se le na najenostavnejšo strukturo – enoto stanovanje – ter še naprej razviti proces produkcije in reprodukcije te strukture in sicer v smislu temeljnih momentov produkcijskega procesa:

- produkcija v ožjem smislu,
  - distribucija kot razdeljevanje ustvarjenih produktov po družbenih zakonih in določitev posameznikovega deleža v teh proizvodih,
  - pótrošnja, v kateri produkti postanejo predmet uživanja, zadovoljevanja potreb. Gre torej za momente enovitega procesa produkcije in reprodukcije stanovanj, momente, ki se medsebojno pogojujejo.
- V tem procesu so prisotni določeni elementi, ki jih lahko izrazimo kot kategorije občega taksonomskega modela.² Te kategorije so:

- ljudje, grupe (kot akterji v tem procesu, kot uporabniki),
- institucije (kot akterji in uporabniki; različni tipi institucij glede na področje, funkcije, nivoje),
- aktivnosti (različni tipi, vsebine in nivoji aktivnosti),
- proizvodi (stanovanja kot končni proizvodi, pomembni pa so lahko tudi nekateri vmesni in stranski proizvodi),
- prostorski, materialni in finančni pogoji,
- regulatorji (cilji, vrednote in norme – zakoni in iz njih deducirana obvezna pravila, socialna pravila in običaji).

Momenta procesa stanovanjske reprodukcije

Proces stanovanjske reprodukcije kot celoto vseh tistih družbenih aktivnosti in dejavnosti, ki imajo v okviru občje delitve dela za cilj ustvarjati prostorsko-socialne strukture za stanovanje oz. če se omejimo le na najenostavnejšo med njimi – stanovanje – lahko naprej razvijemo v smislu temeljnih momentov produkcijskega procesa. Te momente bomo najprej obravnavali ločeno ter se pri tem usmerili predvsem k tistim vsebinam, na katere se navezuje centralna tema naloge – solidarnost v stanovanjski reprodukciji, kasneje pa bomo skušali pokazati na nekaterih za temo naloge najbolj relevantnih problemskih sklopih, kako se ti momenti medsebojno pogojujejo.

a) **Produkcija v ožjem smislu**

Sem sodijo proces planiranja, organizacije in izvedbe izgradnje ter druge aktivnosti v smislu urbanistične regulacije, kakor tudi vzdrževanja in preнове. V tem momentu produkcije je v ospredju dimenzija stanovanja kot **grajene strukture** in v bistvu sovпада s tem, kar običajno imenujemo stanovanjsko gradnjo in spremlja joče dejavnosti. Družbena oblika, v kateri ta proces poteka, je v tem momentu šele drugorodna in ta proces diferencira. Tako ne moremo govoriti o enovitem procesu produkcije, pač pa o treh tehnološko, investicijsko, organizacijsko in izvedbeno dokaj različnih tipih, ki so se pri nas uveljavili v povojnem razvoju. Gre za druž-

beno, zasebno ter združeno gradnjo, kot nekakšen vmesni tip. O izoblikovanih značilnostih obeh skrajnih tipov gradnje bomo govorili kasneje, tu naj omenimo le najobsežnejše razlike; če je za pretežni del proizvodov družbene gradnje značilna dokaj visoka naseljitvena gostota, visoka cena ter dokajšnja ranost in tipiziranost, so za proizvode zasebne gradnje značilni velika razdrobljenost in neracionalna izraba prostih površin, relativno ugodnejša cena zaradi možne fleksibilnejše dinamike gradnje in navezovanja na sivo ekonomijo. V zadnjem času uveljavljajoči se koncept družbeno usmerjene stanovanjske gradnje je po svojih intencah usmerjen prav k poenotenju obeh tipov gradnje kar zadeva urbanistično regulacijo.

b) Distribucija

Če je prvi moment – produkcija v ožjem smislu – izpostavil proces proizvodnje stanovanja kot grajene strukture, prihaja v tem momentu v ospredje proces nastajanja stanovanja kot socialno strukturirane entitete: gre za proces razdeljevanja ustvarjenih produktov po družbenih zakonih in določitev posameznikovega deleža v teh proizvodih.

Idealnotipsko je možno izolirati 5 različnih mehanizmov oz. načinov reguliranja distribucije stanovanj;

1. regulacija preko trga:

V okviru tega mehanizma regulacije nastopa stanovanje kot **potrošna dobrina, blago**, kot vsa ostala blaga, s tem, da ima v primerjavi z ostalimi blagi izredno visoko menjalno vrednost. Prav zato je ta oblika regulacije podgrajena z nizom davčnih in kreditnih pogojev. Določitev posameznikovega deleža v proizvodih – stanovanjih – je v okviru tega tipa regulacije odvisna od njegove ekonomske (ne)moči, ki subsumira poleg njegovega položaja v »distribuciji proizvodnih pogojev« in s tem dohodka še možnost koriščenja kreditnih ugodnosti ter – predvsem pri kupcih iz mlajše generacije – možnost kanaliziranja finančnih sredstev starejše generacije preko subsistema (razširjene) družine. Kar zadeva kreditne pogoje so se v novjšem času dokaj okrepila stališča, da gre v bistvu, kot to ugotavlja U. Andreevski⁷, za »odkrit in intenziven proces denacionalizacije družbenih sredstev v korist posameznikov«: od stanovanjskega kredita, ki ga je treba odplačati v 10 letih pri 30% letni inflaciji, se družbi realno vrne 23%, za 77% realne vrednosti kredita pa je družba razlaščenca.

2. družbena interesna regulacija:

Če je v okviru tržne regulacije bistvena menjalna vrednost stanovanja in gre torej za stanovanje kot ekonomsko kategorijo, pa je pri družbeni-interesni regulaciji bistvena neka druga dimenzija stanovanja: pogojno rečeno stanovanje kot socialna kategorija. Skozi to obliko regulacije naj bi se posamezniku zagotovilo »delež v proizvodih« v skladu s širšimi družbeno definiranimi cilji in vrednotami: zagotavljanje določene kvalitete življenja in socialne varnosti posameznikom in skupinam (sem sodi tudi zagotavljanje minimalnih eksistencialnih pogojev socialno ogroženih skupin oz. t. i. družbena pomoč oz. solidarnost) ter drugih ciljev, zlasti ustrezne kadrovske politike.

Ta oblika regulacije je v procesu transformacije iz državnoadministrativne v samoupravno-intresno. V čisti obliki gre za politiko razdeljevanja družbenih stanovanj, ki subsumira tudi določeno politiko stanarin kot regulatorja potrošnje družbenih stanovanj. Da se je ta politika stanarin v praksi sprevrgla v antiregulator glede na deklarirane cilje, je na tem mestu drugotnega pomena in se bomo k temu vprašanju vrnili kasneje.

3. regulacija na osnovi solidarnosti primarnih in sekundarnih skupin:

Ta oblika, kot že ime pove, nastaja na osnovi solidarnostnega obnašanja skupin in posameznikov pri distribuciji stanovanj. Sem sodi že omenjena institucionalizirana in formalizirana oblika t. i. družbene pomoči oz. solidarnosti, ki je namenjena določenim socialno ogroženim skupinam in v bistvu predstavlja obliko solidarnosti celotnega delavskega razreda do svojega socialno ogroženega dela. Poleg te pa so dokaj pomembne in prisotne tudi druge oblike solidarnostne pomoči pri distribuciji stanovanj, nekatere formalizirane, kot npr. nekateri pravilniki o dodeljevanju stanovanj v organizacijah združenega dela, ki favorizirajo določene profesionalne in statusne skupine, druge neformalizirane, npr. pomoč članov ožje in širše družine bodisi pri gradnji ali zbiranju sredstev za nakup stanovanj. O tej obliki vemo dokaj malo, gotovo pa ta oblika v veliki meri podgrajuje tržno obliko regulacije kar zadeva mlajšo generacijo: obliko bi lahko imenovali tudi intergeneracijsko solidarnost. V to obliko regulacije gotovo sodi tudi združna gradnja, ki temelji na interesni solidarnosti članov zadruga za doseganje skupnega cilja.

4. pravna regulacija:

Predmet te oblike regulacije je **pravica uporabestanovanja**-stanovanjska pravica in njen prenos. Po nekaterih podatkih je po tej poti distribuirana skoraj tretjina vseh stanovanj. Z vpeljavo te oblike regulacije seveda ne trdimo, da so ostali tipi regulacije ne- ali proti-pravni (obratno, so tako ali drugače pravno regulirani), pač pa to, da na podlagi pozitivnega pravnega reda v določenih situacijah pravna regulacija zadobi avtonomijo glede na ostale tipe regulacije. Da se »vrtni družbeno stanovanje« (aktualna pa kaže kot problem, je posledica prav te relativne avtonomije pravne regulacije napram družbeno-interesni.

5. tip: posameznik stanovanje oz. hišo proizvode »sam«, torej gre za zasebno gradnjo.

Realno tip tipu praviloma ne nastopajo v čisti obliki, pač pa se delno dopolnjujejo, interferirajo in pogojujejo drug drugega. Ne bomo se spuščali v vse logično možne variante njihovih medsebojnih vplivov, ampak se bomo omejili le na nekatere družbeno najrelevantnejše.

Prvi tip, tržna regulacija, prevladuje pri delu stanovanjskega fonda, ki je v zasebni lasti, vendar je tudi ta v veliki meri določen z elementi družbene interesne regulacije, s sistemsko kreditno politiko. Delovanje tržnih zakonitosti pri distribuciji stanovanj poteka v najčistejši obliki (z minimalno interferenco dejavne družbeno-interesne regulacije) na trgu podnajemniških stanovanj. Nekoliko tavitološko je, če ugotovimo, da drugi tip, t. j. družbena interesna regulacija prevladuje pri fondu t. i. družbenih stanovanj, saj prav pojem družbene lastnine (stanovanja) implicira razpolaganje s stanovanjem tako, da se dosejajo definirani družbeni cilji (npr. socialna vrednost). Vendar se tudi znotraj tega tipa oz. kot njegov pogoj znotraj obstoječega ekonomskega sistema javljajo določeni elementi tržne regulacije (družbena oseba kupi stanovanje na trgu; v določeni meri tudi ekonomska stanarina in participacija kot regulatorja potrošnje vnašata določene tržne elemente v sfero družbeno interesne regulacije stanovanjske distribucije). Obstaja tudi povezava s pravnim tipom regulacije, saj se realizira skozenj. Pomembna je tudi povezava s distribucijo na osnovi solidarnosti primarnih in sekundarnih grup, zlasti slednjih, saj se distribucija stanovanj na osnovi profesionalne in statusne solidarnosti v veliki meri realizira prav v fondu t. i. družbenih stanovanj. Peti tip, pri katerem si posameznik zagotovi stanovanje brez posredovanja, se lahko realizira bodisi le v končni fazi, ob predhodnem temeljitem interferiranju določene zanj bolj ali manj ugodne družbeno interesne regulacije v smislu kreditne in zemljiške politike, bodisi dejansko v čisti obliki, kot odstotnost možnosti uporabe drugih tipov regulacije, kar se kaže v najčistejši obliki pri t. i. črnih gradnjah.

c) Potrošnja

Ta moment izpostavlja **uporabno vrednost** že proizvedenega in distribuiranega stanovanja, ki tako postane predmet uživanja, rabe, uporabe. V ospredju je torej **kvaliteta** stanovanja. Kakršen koli poskus nadaljnega razvijanja in vsebinskega opredeljevanja te »kvalitete« (tudi preko kategorije potreb) nas privede do dejstva, da je ta kvaliteta realno podvržena **isti redukciji**, ki (tudi v prehodnem obdobju) človeka kot celovito bitje reducira na delovno silo: stanovanje kot prostor celovitega reproduciranja življenja človeka (seveda v historičnih okvirih) se reducira, sicer **socialno diferencirano**, v »historično skladišče delovne sile«, ki naj zagotovi njeno biološko-družbeno reprodukcijo. Ker pa ta reprodukcija delovne sile pomeni tudi trošenje drugih potrošnih dobrin, nastopi stanovanje tudi v vlogi strukturanta potrošnje, potrošni sistem.⁸ Stanovanje kot namestitve delovne sile in njenega reproduciranja implicira troje:

1. zagotavljanje razpoložljivosti delovne sile z njenim lociranjem v ustrezno bližino proizvodnih pogonov (urbanizacija) ter tam kjer je to potrebno z zagotavljanjem njene gibljivosti (npr. samski domovi gradbenih delavcev),
2. minimiziranje cene delovne sile oz. stroškov njene reprodukcije s tem, da so v stanovanju pripuščene le elementarne, v glavnem biološke človeške funkcije, katerih zadovoljevanje se skuša racionalizirati in omejiti na najnujnejše (stanovanje kot čisti funkcionalni sklop brez ostanka, torej kot stroj za stanovanje),
3. pripoznavanje le tistih socialnih referenčnih enot, ki so relevantne z vidika reproduciranja delovne sile; stanovanje kot prostorsko-socialna struktura predpostavlja in omogoča nuklearno družino (iz katere so starejši neproduktivni člani izločeni) in samce in se zoperstavlja drugim oblikam sociabilnosti.

Redukcije, kot smo jo nakazali, ne gre jemati kot nekega dovršenega stanja pač pa kot določeno tendenco, kateri se v procesu celotne družbene reprodukcije v družbi prehodnega obdobja tako ali drugače zoperstavlja druge. S tem v zvezi pa gotovo velja omeniti, da številne študije, za katere bi pogojno lahko trdili, da predstavljajo nekakšno hipertrofirano vejo naše urbane sociologije, vedno znova, žal pa pretežno le na fenomenološki-impresionistični ravni, diagnosticirajo prisotnost elementov ter redukcije v kvaliteti stanovanjske reprodukcije pri nas (npr. spalna naselja, uniformiranost in nefleksibilnost stanovanj, odsotnost prostorov družabnosti itd.) ter ugotavljajo odsotnost dejavne specifično socialistične tendence, kar se ne nazadnje izraža tudi v odsotnosti (dejavnega) socialističnega koncepta urbanizacije, rekonstrukcije vsakdanjega življenja itd.

Omenili smo že, da je redukcija kvalitete stanovanja socialno diferencirana, torej so jih različne strate skozi proces distribucije stanovanj različno podvržene. Problematiko kvalitete stanovanja in možno naprej razvijati in operacionalizirati v vprašanje stanovanjskega standarda oz. še bolj natančno v vprašanje distribucije stanovanjskega standarda.

Vsekakor pa je potrošnja v okviru procesa stanovanjske reprodukcije samo en moment, ki ga pogojujejo tudi ostali momenti, hkrati pa jo pogojujejo tudi elementi procesa celotne družbene reprodukcije kot nivo razvisti proizvodnih sredstev, načini zagotavljanja in usmerjanja družbene akumulacije ter način odločanja o tem, podedovan stanovanjski fond itd.

Kako moment produkcije vpliva na potrošnjo? Tega odnosa ne bomo razvijali, saj, prvič, obstaja malo virov, na katere bi se lahko oprli in drugič, to presega zastavljene tematske okvire naloge, našteji pa bomo samo nekaj najbolj evidentiranih dimenzij tega odnosa. Prevladujoča gradbena tehnologija v okviru t. i. družbene gradnje, za katero je značilna nizka stopnja industrializacije, pogojuje dokaj visoke gradbene stroške ter hkrati veliko uniformnost in nefleksibilnost stanovanj ter njihovo prostorsko kopičenje.

Monopolni oziroma oligopolni položaj gradbenih podjetij na trgu ob konstantno večjem povpraševanju od ponudbe neprestano perpetuirajo dominacijo vprašanja **kvalitete nad kvaliteto** stanovanj in temu ustrezno ustvarja relativno **nerazvite potrebe po stanovanju**. Zasebna gradnja le v minimalnem (elitnem) delu kvalitativno presega tipizirane proizvode gradbene industrije. V pretežnem delu jo motivirajo nižji ekonomski stroški, tehnološko pa v velikem delu predstavlja anahronizem in bistveno ne presega kvalitativnih karakteristik t. i. družbene gradnje, razen more biti lokacijsko ter glede na možnost uporabe zunanjih površin.

Nekatere dimenzije odnosa med procesom stanovanjske reprodukcije in celotne družbene reprodukcije

Proces produkcije in reprodukcije prostorsko-socialnih struktur za stanovanje s procesom celotne družbene reprodukcije ni le pogojen, družbena protislovja ne le odslakava, pač pa nanje v določenih okvirih tudi vzvratno vpliva. Drugače povedano, proces produkcije in reprodukcije prostorsko-socialnih struktur za stanovanje ni družbeno nevtralen. Tukaj nikakor ne stojimo na pozicijah ekološkega determinizma, pač pa skušamo pritegniti v obravnavo medsebojni odnos med procesom produkcije in reprodukcije prostorsko-socialnih struktur za stanovanje in procesom celotne družbene reprodukcije in nekaterih posameznih delov.

V najobsežnejšem smislu je ta odnos izražen že v znani tezi o »arhitekturi kot kondenzatorju družbenih odnosov.« Gre za trditev, da določene, v glavnem širše prostorsko socialne strukture s svojimi elementi odražajo in omogočajo oziroma stimulirajo razvoj nekaterih družbenih odnosov in nekaterih elementov družbe, onemogočajo pa ali ovirajo razvoj nekaterih drugih Castells⁶ to vprašanje obravnava kot vprašanje dialektičnega odnosa oblike (prostorska struktura) in vsebine (socialna struktura). V tem smislu tudi Tonka⁷ opredeljuje urbano problematiko kot »problematiko reprodukcijskega načina produkcijskega načina.«

V zvezi s tem se postavlja bistveno vprašanje o tem, kakšni in kateri družbeni odnosi in elementi se pri nas razvijajo skozi prevladujoče tipe prostorsko-socialnih struktur oz. skozi organizacijo prostora in kaj to pomeni z vidika uveljavitve, nekaterih temeljnih vrednot socialistične družbe na eni strani, z vidika gibanja družbe k normativno zastavljenim ciljem. To vprašanje se je že večkrat zastavilo ob ugotovitvah o odsotnosti socialističnega koncepta urbanizacije. Tako Mlinar ugotavlja:

»Vrednote našega družbenopolitičnega sistema kažejo na dolgoročno usmeritev, ki ji je treba izkati tudi ustrezno prostorsko organizacijo in fizično strukturo naselitve. Ta organizacija in struktura naj bi bile eno od sredstev, ki prispevajo k hitrejšemu uresničevanju vrednot socialistične družbe.«⁸

In naprej: »... S tem torej urbanistične rešitve ne bi dobile značaj »konservatorja« obtoječega, temveč naj bi vedno imele določeno stimulacijsko vlogo...«⁹

Malo pa je poskusov konkretizacije in vsebinskega opredeljevanja zahtev po socialističnem konceptu urbanizacije. Povzeli bomo nekatere ugotovitve dveh.

D. Seferagić¹⁰ kot postulat socialistične uporabe prostora, socialističnega koncepta urbanizacije postavlja tak koncept, ki bi imel značaj decentralizacije proizvodnih resursov, moči, urbanih pridobitev. Te vrednote skuša konkretizirati preko pojma »urbani kvalitet življenja«, ki naj bi izražal in omogočal realizacijo temeljnih socialističnih vrednot, kot bistvene dejavnike tega pa navaja: dvig urbanega standarda, socialna integracija na lokalnem nivoju, planiranje zadovoljevanja človeških potreb in vrednot, enakopravno zagotavljanje teh elementov vsem družbenim grupam.

Z. Mlinar¹¹ pa izpostavlja nekatere temeljne vrednote – zahteve, ki naj bi služile kot kriteriji usmerjanja prostorske organizacije, torej naj bi prostorska organizacija omogočala njihovo realizacijo. Med takimi zahtevami – vrednotami navaja:

- odpravljanje razlik med fizičnim in umskim delom (torej zahteva po postopnem »preseganju tistih načinov naselitve in prostorske organizacije življenja ljudi, ki konec koncev izražajo ali pogojujejo to delitev,
- preseganje nasprotij med mestom in podeželjem,
- odpravljanje razlik med razvitimi in nerazvitimi območji,
- integracija proizvodnje in upravljanja (»Medtem ko je idejno-politična vsebina te zahteve povsem jasno opredeljena, pa so prostorsko-urbanistične implikacije takšne usmeritve še povsem nejasne.«),
- reintegracija proizvodnje in potrošnje,
- preseganje sektorske organizacije družbenega življenja,
- individualna in kolektivna potrošnja (»pri čemer bi socialistični model prostorske organizacije dajal določeno prednost kolektivnemu standardu«).

Poleg te možne smeri razprave, ki smo jo nakazali ob tem, ko smo povzeli stališča nekaterih avtorjev, se ponuja še širok spekter drugih možnih načinov odpiranja te tematike. Poleg vpliva procesa stanovanjske reprodukcije na reproduciranje vertikalne družbene neenakosti, s čimer se bomo podrobneje ukvarjali v nadaljevanju, naj tu le omenimo še en pomemben sklop: vpliv procesa stanovanjske reprodukcije na nacionalno ekonomijo in njene subsisteme ter posamezne elemente. Da so zaradi neracionalno nizkih stanarin sredstva dela privilegiranih stanovanjcev družbenih stanovanj odtekala ne v ohranitev družbenega stanovanjskega fonda¹, ampak v druge oblike potrošnje, tudi luksuzne, ali kot zaseben kapital, oplojen z družbenimi sredstvi – ugodnimi krediti, kot naložba stekala v zasebna stanovanja in hiše, je konec koncev vprašanje prerazdeljevanja dohodka v korist privilegiranih, vprašanje možnosti nekaterih, da si ustvarjajo dohodek, ki ni v nikakršni zvezi z delom in konec koncev tudi vprašanje denacionalizacije družbenega kapitala. Glede tega procesa denacionalizacije družbenega kapitala, prehajanja denarnih in drugih materialnih sredstev iz družbene v zasebno last U. Andreevski ugotavlja:

»Ne vemo, kakšna je intenziteta (tega procesa – dodala S. M.), toda bilo bi zanimivo ugotoviti njegov obseg in ga primerjati z obsegom vrednosti izvedene nacionalizacije stanovanjskih objektov t. i. bivše buržoazije po drugi svetovni vojni.«²

Proces stanovanjske reprodukcije in reproduciranje vertikalne družbene neenakosti

Pri tem ne gre le za vprašanje obstoja in delovanja mehanizmov, ki bi znotraj procesa stanovanjske reprodukcije delovali v smeri zmanjševanja socialnih razlik oz. ki bi socialne razlike na tem področju spravljali v družbeno sprejemljiv obseg, pač pa tudi za to, kakšen je vpliv stanovanjske reprodukcije kot take na nastajanje družbene neenakosti v globalni družbi. Ne gre torej le za to, kako in koliko se družbene neenakosti v stanovanjski reprodukciji odražajo, ampak tudi za to, kako se skoznjo reproducirajo, oz. multiplicirajo.

Stanovanje je namreč zaradi svoje dvojne narave – kot socialne in ekonomske dobrine v specifičnem položaju v odnosu do vprašanja družbenih neenakosti in tudi v njegovem jedru.

Številne so ugotovitve o tem, da je omejevanje socialnih razlik v sferi stanovanja kritično ter celo več, da je stanovanje eno izmed žarišč socialnega razlikovanja. Nenazadnje je te probleme obravnavala tudi tretja seja konference ZKS o socialnem razlikovanju, kjer V. Hafner v strnjeni obliki ugotavlja:

»Očitno je, da se je nekoč zelo dosledna in progresivna socialna politika na tem področju postopno spremenila v svoje pravo nasprotje, torej v povečevanje socialnih razlik med ljudmi, ne pa v njihovo zmanjševanje. To se kaže zlasti v sedanji neracionalni politiki stanarin oz. roma njihovega družbenega subvencioniranja, v dodeljevanju novozgrajenih družbenih stanovanj, v politiki kreditiranja gradnje ali nakupa lastniških stanovanj, v zadnjem obdobju pa tudi prodaje družbenih stanovanj zasebnikom. Socialne razlike pa so prav na tem področju še posebno občutljive, saj gre pri stanovanju za obliko premoženja, ki daje dolgoročne koristi. Zaradi tega se razlike v začetnih ugodnostih pri pridobitvi stanovanja postopno povečujejo in ustvarjajo čedalje večjo socialno neenakost med ljudmi.«³

Vprašanje uspešnosti oz. neuspešnosti mehanizmov omejevanja socialnih neenakosti v procesu stanovanjske reprodukcije oz. njihovega ohranjanja v družbeno sprejemljivih okvirih zahteva analizo socialnih učinkov posameznih mehanizmov in ukrepov znotraj stanovanjske reprodukcije, a ne le tistih, ki so omejevanju razlik eksplicitno namenjeni (solidarnostna stanovanja, subvencioniranje stanarin itd.), ampak sploh celokupnih učinkov vseh mehanizmov in njihovih elementov na možnosti ostvarjanja pravice do stanovanja posameznikov in družbenih skupin. Potrebna je analiza socialno diferenciranih učinkov tako zemljiške in gradbene regulative kot kreditne politike in distribucije družbenih stanovanj v smislu socialno diferencirane dostopnosti »bonitet« skoznje.

Vse te socialno diferencirane možnosti koriščenja različnih mehanizmov reševanja stanovanjske problematike postanejo kritične in prestopijo okvir – deklarirano – družbeno sprejemljivih tedaj, ko ne nastajajo na podlagi uporabe načel delitve po delu, pač pa temeljijo na elementih, ki s temi načeli niso v zvezi ali so z njimi celo v nasprotju, tako »nelegitimno« ustvarjene razlike pa se skozi mehanizme stanovanjske reprodukcije na legitimni način multiplicirajo.

Če je, denimo, v okviru kreditne stanovanjske politike bank en izmed pomembnejših in ugodnejših mehanizmov pridobivanja kreditov prodaja ali vezava deviznih sredstev, to diferencira možnosti koriščenja iz tega izviraajočih bonitet ne (samo) glede na dohodek na podlagi delitve po delu, pač pa (tudi) glede na možnost pridobivanja tudi drugih oblik dohodka in predvsem možnosti pretvorbe tega dohodka v devizna sredstva.

Zato, ko govorimo o socialno-izravnalnih mehanizmih v okviru stanovanjske politike, nimamo v mislih uravnolovsko-egalitarnih ukrepov izenačevanja možnosti za stanovanje ne glede na delitev po delu, pač pa na izenačevanje možnosti pridobitve stanovanj pri mehanizmih, ki s tem načelom niso direktno podgrajeni.

Takih »kritičnih« področij učinkov nekaterih mehanizmov znotraj procesa stanovanjske reprodukcije je več. Omenili smo že, da stanovanjska kreditna politika zaradi razlike v višini obrestne mere in inflacije deluje, seveda za tiste, ki jo lahko koristijo, kot mehanizem prelivanja sredstev iz družbene v zasebno lastnino. Vendar pa celotno korist od tega ne gre pripisati samo lastnikom stanovanj, pač pa tudi akterjem stanovanjske

gradnje; z omenjenimi ugodnostmi kreditne politike lastniki stanovanj kompenzirajo izredno visoko stroške nakupa stanovanj. Tako cena stanovanj ostaja v primerjavi z ostalimi proizvodi in rastjo poprečnega dohodka nesorazmerno visoka, toda le še vzdržna.

Multipliciranja socialnih neenakosti na in preko področja stanovanjske reprodukcije je možno analizirati tudi v naslednjih dveh aspektih. Prvi izhaja iz stanovanja kot grajene strukture in zasleduje proces kumulacije različnih socialnih ugodnosti oz. neugodnosti na tej podlagi. Prostorsko gledano predstavlja skrajno obliko take kumulacije pojav segregacije, kjer se razlikam v individualnem stanovanjskem standardu pridružujejo tudi razlike v možnostih koriščenja t. i. družbenega standarda, kar je glede na njegovo bistveno usmerjenost k izenačevanju porabe na nekaterih strateško pomembnih področjih družbenega življenja še posebej kritično.

Drugi aspekt, ki smo ga delno že nakazali, izhaja iz stanovanja kot ekonomske kategorije. Ta aspekt vsebuje cel spekter različnih oblik socialne neenakosti, ki izhajajo oz. nastajajo na osnovi začetnih razlik pri nekaterih ekonomskih dimenzijah reševanja stanovanjske problematike.

K nadaljnji obravnavi in razdelavi teh obeh aspektov se bomo vrnili kasneje, v zaključnem delu naloge.

Proces stanovanjske reprodukcije in vprašanje sociabilnosti

V tem delu bomo izhajali iz druge bistvene določitve prostorsko-socialne strukture za stanovanje in sicer kot socialno strukturirane entitete oz. še bolj kot socialno strukturirajoče entitete.

Da je to zakonitost »oblast« v zgodovini s pridom uporabljala, se je ideološko legitimiralo z različnimi tehničnimi, higienskimi, estetskimi razlogi in s tem zakrivalo nek drug razlog: **socialno kontrolo**.

Široke avenije z »buržoaznimi fasadami«, če priključimo velikokrat omenjano Haussmannovo regulacijo Pariza v drugi polovici 19. stoletja, so poleg splošne izboljšave prometa omogočile tudi dostop vojske in policije v prej težko prehodne delavske naselbine ter tako zagotovile večjo kontrolo teh potencialnih žarišč upora.

Povzeli bomo tudi nekaj ugotovitev dobro dokumentirane študije R. Coinga⁴ o vplivu določenega tipa prostorske ureditve na socialno življenje skupnosti in skupnost same.

V študiji so analizirani učinki prenove neke tradicionalne delavske četrti v Parizu – l'ilot 4 – na njeno socialno vsebino, življenje in tipe sociabilnosti. Pred prenovo je bila četrt dokaj homogene socialne strukture. Prevladoval je dokaj nizek individualni stanovanjski standard, ki ga pa je dopolnjevalo število spontano nastalih oblik »kolektivne« potrošnje:

Številni caféji kot »salon du pauvre« – dnevne sobe revnih, intenzivna izraba prostora ulice za različne družabne namene in komunikacije, skupne sanitarije in pralnice. Razvile so se tudi oblike medsebojne pomoči (skupno varstvo otrok, možnost kupovanja na up pri lokalnih trgovcih itd.). Isti razredni položaj ob močnem komunikacijskem potencialu je predstavljal osnovo za razvoj dejavne in zavestne solidarnosti. Tako je četrt navzven predstavljala nekako pravo, visoko zavedno delavsko postojanko.

Prenova je stanje bistveno spremenila. Prej številni caféji kot komunikacijske točke in žarišča družabnosti so bili skoraj povsem reducirani; namesto malih trgovcev, prav tako vozlišč socialnih mrež, so nastali veliki trgovski centri; prejšnje starejše stanovanjske hiše s cenejšimi stanovanji so nadomestila sodobna poslopja z dragimi stanovanji. Številni prejšnji prebivalci četrti so se izselili, tisti pa, ki so ostali, so se znašli v izolaciji: žarišča družabnosti v četrti so v glavnem izginila, sodobno novo pridobljeno stanovanje pa jih je priklenilo vase, kajti ni jim ostalo dovolj denarja, da bi lahko sodelovali v družabnem in kulturnem življenju novega (meščanskega) tipa. Verjetno ni potrebno posebej izpostavljati razkrajanja razredne delavske zavesti in solidarnosti, ki jo je tak tip »povsem tehničnih, arhitekturnih« posegov sprožil.

Na to se navezuje ugotovitev R. Butler in P. Noisette⁵ o »kapitalistični kolonizaciji vsakdanjega življenja«, kjer vračanje obrokov kredita za stanovanje in njegovo opremo deluje tako, da ob vsaki stavki delavca postavi nasproti njegovemu razredu, krhajo oz. onemogočajo njegovo konsolidacijo. Avtorja izpostavljata tudi drugo plat različnih olajšav (kreditnih) za nabavo lastnega stanovanja, saj jih gre jemati tudi v funkciji implementacije drobnoburžoazne zavesti v delavski razred.

Na voljo nam je tudi zanimiva primerjava s spoznanji katoliške doktrine o vplivu lastništva stanovanja:

»Pravo« lastništvo »doma« izoblikuje zavest, ki vzpodbuja delavca na delo, varčnost, zmernost, neguje rodbinski čut in ga varuje prevratnih idej. Lastni dom je tudi dom stalnosti in ljubezni do reda.«⁶

Na to se nanašajo tudi ugotovitve V. Hafnerja o vlogi stanovanja pri zagotavljanju socialnega miru v smislu načela »kruha in iger«.

»V današnjih razmerah bi to (uveljavljanje starorimskega načela »kruha in iger«, dodala S. M.) pomenilo, da je treba delavca kar najbolj zasiti z gmotnimi dobrinami, s hišico v cvetju, z avtomobilom in s televizorjem, s ceneno zabavno plažo; obremeniti ga z dolgovi, zmešati ga in zastrašiti z množico nasprotujočih si obvestil in polresnic, skratka doseči, da bo delavec čez glavo zaposlen sam s seboj, zaprt v svoje stanovanje in družino ter sprt s sosedi in družbo, da bo tako čim bolj nezainteresiran za organiziran odpor proti gospodarskemu in političnemu monopolu vladajočega sloja.«⁷

Ni nam do nostalgичnega idealiziranja razpadajočih tradicionalnih tipov sociabilnosti v pogojih, ko se novi tipi kažejo v vsej svoji neustreznosti (izolacija, atomizacija),

pač pa skušamo opozoriti na določene implikacije procesa produkcije in reprodukcije prostorsko-socialnih struktur za stanovanje na proces družbene reprodukcije in še posebej v tistem smislu, ki ga izpostavlja M. Rihter:

»Nema toga globalnog sistema, koji bi mogao razviti istinsku identifikaciju na višem nivou ako razara njene predpostavke na konkretnom, životnom nivou.«⁸

V zvezi s tem se seveda odpirajo vprašanja o možnosti specifično socialistične uporabe prostora, ki bi preseгла kapitalistično (prostor v funkciji »vrednotenja kapitala«) na vseh nivojih, od strukture mest do nižjih enot kot so soseske, stanovanjske hiše, stanovanja itd. . .

(se nadaljuje)

Opombe:

Raziskovalna naloga je izdelana na Inštitutu za sociologijo v Ljubljani 1982¹. V. Lay: Prilog razumijevanju korijena postojeće prakse u proizvodnji prostorno-socialnih struktura za stanovanje; Iskustva 80, Zagreb 80. V. Lay: Proces proizvodnje novih stambenih naselja, Dometi 11/80.

² Opiramo se na taksonomski model, ki je bil razvit in uporabljen v projektu »Slovenci v procesih preoblikovanja svoje identitete«, nosilca R. Ščepanovića; ISU 1979; model smo nekoliko modificirali.

³ Uroš Andreevski: Ekonomska stanarina neophodnost – konverzija kredita imperativ; Socijalizam, 1982, št. 1.

⁴ I. Rogić: Sociološki odrednice stambene produkcije; Dometi 11/80.

⁵ Stanovanje kot potrošna enota je zlasti podprlo in omogočilo propulzivno rast določenega tipa produkcije bele tehnike in drugih električnih in elektronskih aparatov in druge gospodinjske opreme, zlasti določenih tipov pohištva.

⁶ M. Castells: Mit urbane kulture, Časopis za kritiko in znanost, št. 33–34, Ljubljana 1979.

⁷ prav tam

⁸ Z. Mlinar: Urbanistični kriteriji za urejanje stanovanjskih območij, sociološki pristopi; UI SRS, Ljubljana 1978, str. 10.

⁹ prav tam, str. 15.

¹⁰ D. Seferagić: Socijalna segregacija u rezidencijalnom prostoru, Magistrski rad, Zagreb, 1977.

¹¹ Z. Mlinar, op. cit., str. 18.

¹² V zvezi s tem A. Andreevski ugotavlja: »Višina sedanjih stanarin znaša 1% vrednosti stanovanjskih objektov. To je jugoslovansko povprečje, ponekod je nižja. Za normalno vzdrževanje stanovanj je potrebno dva in polkrat več. Obstoječe stanje ne le, da ne omogoča oplajanja tega mamutskega kapitala, vložnega v ta sektor, kot dela nacionalnega bogastva, temveč sam sebe razjeda in iz leta v leto kopni.« V. Andreevski, op. cit., str. 123.

¹³ U. Andreevski: op. cit., 131.

¹⁴ V. Hafner: Naloga Zveze komunistov pri obravnavanju socialnih razlik, referat na tretji seji konference ZK Slovenije na temo socialnega razlikovanja, novembra 1971; Komunist, Ljubljana 1972, str. 24.

¹⁵ Henri Coing: Renovation urbaine et changement social, Les editions ouvrières, Paris 1966.

¹⁶ Rémy Butler in Patrice Noisette: De la cité ouvrière au grand ensemble; Maspero, Paris 1977.

¹⁷ Povzemamo po T. Mastnak: Stanovanjsko vprašanje pri Marxu in Engelsu, Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo št. 19–20, Ljubljana 1977;

¹⁸ V. Hafner: Ne le čast – tudi oblast!; prvomajska priloga Dela, 30. april 1980

¹⁹ Melita Richter: Urbani praxis – koje vrijednosti? Pitanja 3/78

UDK: 723:333.32

Srna Mandič stanovanjska reprodukcija, princip solidarnosti **Socialni in ekonomski vidiki solidarnosti v stanovanjskem gospodarstvu**

Na osnovi razvitega sociološkega koncepta procesa stanovanjske reprodukcije ter njegove analize, posebej v odnosu do pojavov socialne neenakosti, je razvit pojmovno teoretični model solidarnosti v stanovanjski reprodukciji. Princip solidarnosti je analiziran ter operacionaliziran za potrebe empiričnega sociološkega raziskovanja.

UDK: 728:333.32

housing reproduction, solidarity principal

Srna Mandič

Solidarity's social and economic view-points in housing

After sociological conceptualization of the process of housing reproduction was developed and it's analysis, a theoretical conceptual model of solidarity principle in housing reproduction is elaborated. The solidarity principal is analysed and operationalized for the needs of further empirical exploration.

BOMO PREŽIVELI \$

Andrej Klemenc

Povprašan po svojem razmerju do narave, je gospod K. rekel: »Rad bi od časa do časa, stopajoč iz hiše, videl nekaj dreves. Posebno, ker zaradi njihov dnevnem in letnem času ustrezajoči zgled dosega tako posebno stopnjo realnosti. V mestih nas tudi zmede s časom, da gledamo le uporabne predmete, hiše in poti, ki bi neposeljene bile prazne, neporabno nesmiselne. Naš posebni družbeni red dopušča, da se tudi ljudje štejejo k takšnim uporabnim predmetom in zato imajo drevesa, vsaj zame, ker nisem mizar, nekaj pomirjujoče samostojnega, od mene neupoštevane, in upam celo, da imajo celo za mizarja nekaj na sebi, česar ni mogoče uvrednotiti.« »Zakaj se kdaj, če želite videti drevesa, enostavno ne peljete v daljavo?« so ga vprašali. Gospod Keuner je osuplo odgovoril: »Rekel sem, rad bi jih videl, stopajoč iz hiše.«

(Gospod K. je še rekel: »Za nas je nujno, da naravo varčno uporabljamo. Če se človek brez dela mudi v naravi, zaide v bolezensko stanje, popade ga nekaj kot vročice.«)

B. Brecht Zgodbe gospode Keunerja

Vitezi okrogle mize

Dne 17. 5. 1983, je bila na Fakulteti za sociologijo, politične vede ni novinarstvo v organizaciji sociološke katedre, okrogla miza z delovnim naslovom »Bomo preživel?« Povod za okroglo mizo je bila knjiga z istim naslovom, ki so jo napisali: dr. Ivan Gams, dr. Kazimir Torman, dr. Anton Trstenjak, dr. Jože Maček, dr. Bogdan Povh, dr. Miklavž Grabnar, Viktor Blažič, Bojan Stih, dr. Matjaž Kmecl, dr. Drago Klemenčič, dr. Franc Jerko, dr. Franc Bučar, dr. Tone Stres, dr. Alojzij Šuster in dr. Vekoslav Grmič. Knjiga, ki jo je izdala Mohorjeva družba v Celju, je poleg dela Mire Ružič: Biti ali ne biti, že drugi projekt na temo ekologije v zadnjem letu.

Veliko število avtorjev zagotavlja široko tematsko obravnavo na strokovnem nivoju, po drugi strani pa tudi širok »idejni pluralizem«, saj se v knjigi znajdejo avtorji od slovenskega »ministra« za kulturo do ljubljanskega nadškofa. To tudi pomeni, da v knjigi ni zaobsežena samo ožja ekološka problematika, pač pa je ta prikazana v sklopu »onesnaženosti družbenega okolja«.

Vendar ni moj namen pisati recenzije knjige, pač pa povzeti in obravnavati probleme, ki so v veliko bolj neposredni in koncentrirani obliki stopili v ospredje na okrogli mizi, kjer so bili poleg nekaterih avtorjev knjige prisotni tudi: dr. Andrej Kirn, dr. Peter Klinar, dr. Nada Sfiligoj, mag. Ivan Bernik, dr. Maca Jogan, dr. Zdenko Kotar, Boštjan Markič, dr. Leo Šešerko, Zdenka Bizjak, dr. Stane Kraševac in Tone Poljšak.

Videti je, da tudi pri nas t. i. ekološka problematika pridobiva na teži, kar si lahko razlagamo na več načinov – od paternalistično birokratskega strahu pred »modo z Zahoda«, fobije pred nekakšno ekoopozicijo, pa tja do spoznanja, da smo na prevesni točki razvoja, ko bo vsako nadaljnje ozko profitniško poseganje v naravo imelo nepopravljive posledice širšega obsega. Obenem pa je okrogla miza pokazala, na kakšni ravni in v kakšni obliki reflektirajo ekološko problematiko sile, ki imajo zelo različno pozicijo znotraj naše družbe.

Čisti in praktični um

Teško bi imenoval uvodni in glavni del okrogle mize razprava, kajti, to ni primeren izraz za sosednje naprej pripravljenih prispevkov, ki so se v nekem nezavednem

strahu pred možnimi ideološkimi nesporazumi in v bojazi za demokratični potek razprave izčrpavali v svojih lastnih okvirih in tako ostajali brez polemičnih izzivov. Seveda s tem nočem reči, da sem pričakoval nekakšen »idejni boj« med marksisti, katoliki in »ostalim svetom«, povedati hočem le to, da nobena misel »čistega uma« ni prebila lastnih predpostavk in da smo na tem nivoju v glavnem ostali v gluhem dialogu v sebi sklenjenih miselnih krogov. Na srečo je bilo med prisotnimi tudi nekaj praktičnih borcev za okolje in šele »praktični um« je prebil strah pred nesporazumom v abstraktnih pojmi in dokazal, da so interesi v konkretnih, neposrednih zahtevah identični kljub svetovnonazorskim naspotjem v »zadnjih« rečeh. Pluralizem samoupravnih interesov se tako pokaže ne kot neko množstvo interesov, pač pa kot en sam interes (zdravo okolje), ki pa vzpostavlja pluralizem poti, ki vodijo do zadovoljevanja tega interesa. Ker pa se vsak način, od birokratskega do eko-fašističnega, javno prikazuje samo v svoji položeni zunanji lupini (vsi se prikazujejo kot začitniki čistega in zdravega okolja), je seveda potrebno teoretsko »razgaljenje« vseh teh pluralističnih interesov, kajti le tako se lahko najde tisto pot, ki v svojem jedru nosi zametke za dokončno razrešitev ekoloških problemov, ne v smislu eliminacije problemov samih, pač pa v eliminaciji tistih družbenih antagonizmov, ki dajejo tudi ekološkim problemom razredni značaj.

Filozofski aspekti ekoloških problemov

Filozofski aspekti človekovega razmerja do narave so v sodobni filozofiji zapostavljeni. Predvsem bi se bilo treba osredotočiti na ekološki status človekovega dela in njegove tehnologije. Ali je človekovo delo v bistvu destruktivno do okolja? Človek zavzema v naravi posebno mesto, saj je edino živo bitje, ki nenehno povišuje produktivnost dela, posega v naravne procese in ima to možnost, da spreminja dejanskost, saj denimo, proizvaja kemične elemente, ki jih v prvotni naravi ni. Prav tako osnovne predpostavke življenja (voda, zrak) človek troši polidimenzionalno (se pravi tudi za transport in tehnološke procese). Tako v vsej svoji dejavnosti človek posnema naravne procese, se obnaša selektivno do narave, prekine krožnost naravne reprodukcije v korist svoje produkcije in tako ustvarja umetne sisteme, ki so bolj produktivni a manj stabilni od naravnih. Proces prisvajanja narave je tako protisloven proces, ki že sam v sebi naravo spreminja in v skrajnih konsekvencah tudi uničuje. Vprašanje je, ali je že v sami naravi človekovega dela ta destruktivna komponenta ali pa imajo vse negativne posledice tehnološkega razvoja tak ali drugačen družben značaj.

Tako postavljena dilema jasno izpostavi družbeno protislovnost tehnološkega razvoja. Vprašanje se pravzaprav glasi: »Kje so družbeni vzroki za ekološke probleme?«

Odgovori na zgoraj postavljeno vprašanje so predpostavka za reševanje dilem človek tehnologija-okolje, hkrati pa v sebi že razvijajo ključne predpostavke za razreševanje teh dilem, se pravi, v sebi nosijo neko družbeno težo.

Morala ali moralizem? Svet idealov in pojmov

Zanimivo, lahko bi rekli simptomatično, je, da so skoraj vsi sodelujoči ne glede na svetovnonazorske razlike, takoj in enoglasno našli vzroke za destruktivne posledice človekovega dela. Iz filozofije v širšem pomenu tako preidemo na eno izmed filozofskih disciplin – moralo. Pojemovna identičnost tega mesta pa nas ne sme zapeljati tudi v pomensko, kajti morala nastopa v silno različnih pomenskih zvezah, ki dostikrat pripeljejo do amorarnosti ali pa moralizma.

Tako zvemo, da tudi v socializmu ni nobenega avtomatizma, ki bi pripeljal do harmonije z naravo in vpustil ekološko ravnotežje, Rešitev je v novi etiki, v novih odnosih med ljudmi.

Avtor tega zapisa meni, da je s tem socializem povzdignjen v kraljestvo pojmov z jasnim ideološkim predznakom. In kakor hitro takole zapustimo tla dejanskega družbenega dogajanja in zajadramo v svet pojmov (kar je ustaljena praksa), se pač slej ko prej znajdemo v položaju, ko lahko samo globoko zavzdihnemo in z žalostjo v srcu retorično vprašamo: »Kako je mogoče, da se to in to dogaja tudi v socializmu?«

Če je Bernstein pojmoval socializem kot npravstveno gibanje brez spremembe lastninskih odnosov, se sedaj socializem transponira v npravstveno gibanje po spremembi lastninskih odnosov, revizionizmu je treba samo prestopiti pravno-fiktivni prag lastnine in že se očičen izvirnega greha znajde v boju za novo etiko in novo moralo-socialistično moralo. Torej je po spremembi lastninskih odnosov v zadnji instanci vprašanje socializma (in znotraj njega vprašanje ekologije) pravzaprav vprašanje morale in etike.

Izluščimo lahko še en specifičen pogled na moralo. Družbeno bogastvo je samo predpogoj za celovit razvoj človeka, temeljna postavka tega razvoja pa je ideja. Vera ima lahko hudo revolucionaren značaj, če se je človek oklene in če mu jo kdo približa. Od verskih predstav pa je odvisno, kako verniki reagirajo. Zato mora biti že v sami ideji vsajen etični in moralni princip za človekovo delovanje. Pomanjkanje moralnih principov je posledica splošnega pomanjkanja humanizma, pomanjkanja človekove transcendence z Bogom. Moralni in etični princip mora biti vsebovan že v ideji sami, v prvem gibalcu človekovega odnosa do sveta.

Če je bilo v obeh primerih vprašanje morale in etike postavljeno v zadnjo instanco z vso svojo moralno težo, pa pri vseh ostalih morala in etika delujeta v predzadnji instanci.

Zaveden sem, torej sem!

Družbeno okolje je onesnaženo, polno individualnega in kolektivnega egoizma, kjer manjka kakršenkoli moralni princip, prevladuje pa mentaliteta poljubnosti. Iz tega sledi, da vlada pomanjkanje zavesti, čeprav zavest ni tako zaostala. Obstaja neki sloj, ki se zaveda problemov! Treba je najprej pomesti pred svojim pragom in zaostri odgovornost! Osnovni problem današnje družbe je porabniška mentaliteta. V njej je sla po

pridobivanju, ki nad človekovimi potrebami poraja umetne potrebe:

Vzroki za »splošen razvrat«, za pomanjkanje etičnih principov, so torej v družbi sami. Navidez se zdi, kot da bi bili etika in morala samo predzadnji instanci, ki ju določa družba. Prvi hip tako mislimo, da smo zdaj bližje temu, da iz kraljestva pojmov stopimo v kraljestvo odnosov, da vzroke protislovij iščemo v družbi sami, v vsej protislovnosti njenega dejanskega dogajanja. Toda, to se ne zgodi, pač pa imamo opraviti z neko abstraktno in v sebi neprotislovno družbo (ki je pokvarjena, brez moralnih principov in kjer si ljudje kar poljubno izmišljajo destruktivne ideologije), in ker nam tako zmanjka temelj, iz katerega bi izrasli etika in morala, nam preostane konec koncev samo to, da si ta temelj umislimo. Da pa bi bila družba moralna in etična, si moramo umisliti prav moralne in etične principe, odstraniti pa moramo nemoralne in neetične. V tej tautologiji se izkaže, da morala in etika nista, kot se na videz prikazujeta, v predzadnji instanci, pač pa v zadnji instanci, družbi sami, kjer se utelesita v zavednem sloju! Gre seveda za to, da se etabilirata etika in morala tega sloja nasproti neetiki in nemorali drugih slojev, da se na tak način v imenu ene ideologije odstrani »poljubnost ideologij«. V takšni luči pa se pokaže ta moralizem kot skrajno nemoralen.

Pregrehe porabništva

Čeprav je ideologija porabništva v času, ko si naša vlada z vsemi ukrepi prizadeva zmanjšati porabo, na tapeti raznih kritik, pa so na okrogli mizi vendarle opozorili, da porabništva ne gre enostransko obsojati, kajti, kljub vsem negativnim posledicam ima pred vsemi restriktivnimi in represivnimi ideologijami (ki bi rade delile po potrebah – seveda tako, da bi te potrebe same določale) eno prednost – omogoča namreč svobodo izbire. Ne samo svobode izbire takšnih ali drugačnih življenjskih potrebščin, pač pa v določeni meri tudi svobodo mišljenja in delovanja. K temu naj še dodam, da H. M. Enzensberger v svoji Kritiki politične ekologije opozarja, da ne moremo od posameznika, ki lahko le preko »umetnih« potreb zadovolji »naravne« potrebe, zahtevati, da ločuje med prvimi in drugimi.

Vzgojite nas!

Nekateri so imeli to srečo, da so odraščali na podeželju. Njim je čut povezanosti z naravo, ki izhaja iz določene produkcijskega načina, tako rekoč prirojen. Drugi pa so imeli to srečo, da so jim strogi očetje ta čut privzgojili s palico. Včasih je bilo 90% vseh prebivalcev kmetov, torej je tudi 90% prebivalstva imelo »prirojen čut« o povezanosti z naravo. Ker je danes le še 10% kmetov, produkcijski proces privzgoji odnos do narave samo še 10% prebivalstva. Za ostale je torej druga metoda – palica! Toda, ker danes ta ni ravno v modi, poskrbijo za privzgojanje čuta ideološki aparati države, med katerimi ima po Althusserju v današnjem času dominantno vlogo šola. Če nas starši navajajo na kulturni način opravljati naravne potrebe, in pri tem skušajo čimbolj zatreti tiste, ki vodijo v »razvrat«, je nadaljnja usoda naše vzgoje odvisna predvsem od šole. In ta nas vzgaja v socialističnem duhu tudi kar se tiče odnosa do narave in okolja. Mladi pionirčki ne hodijo po travi, papirčke mečejo v koš in pišejo spise na temo: »Naša dolžnost – čisto okolje!« To je vse! Vprašanje ekologije je sprevertirano v estetsko-higienski dril. Mladi pionirčki nikoli ne slišijo, da mogoče tik poleg njihove šole stoji tovarna, ki producira konvertibilne devize in strupene odplake, ki zastrupljajo vodo. Mladi pionirčki v mestih tudi nikoli ne zvedo, da na poti v šolo vdihnejo toliko strupov, da je konec koncev popolnoma vseeno, ali kadijo ali ne. Iz pionirčkov zrastejo odrasli občani. Ti se zavedajo, da je njihova prva dolžnost do domovine, da so zdravi. Zato v ta namen gojijo jogging. Tečejo po mestu. Tako vdihnejo še večje količine strupov. Toda jogging je moderen. Še zlasti je všeč industriji športne opreme. Ta prodaja zaradi želje, da bi bili zdravi, občutno več.

Kot OO ZSMS smo nekoč na gimnaziji prejeli pobudo »od zgoraj«, naj očistimo bregova Kamniške Bistrice. In res smo se »ta zavedni« zbrali skupaj z nekaj profesorji neko soboto dopoldne in čistili bregova. Pri tem pa smo se držali za nosove, kajti motna in penasta reka je smrdela po kemičnih odplakah. Toda mi smo kljub temu opravili našo komsomolsko dolžnost in poskrbeli, da je reka tekla v estetskem okolju, očiščenem papirjev in polivinilastih vrečk. Problem je bil seveda v tem, ker vsi niso bili tako »zavedni« in so zato višje instance nekaj časa premišljevale, s kakšnimi ukrepi bi spravili k zavesti tudi tiste, ki se akcije niso udeležili. Zato razumem sleherni moralistični apel, naj se že vendar enkrat privzgoji pravilen odnos do narave, kot poziv dušebrižniškim vzgojiteljem, naj »zaostrijo odgovornost« in ojačijo represivno funkcijo ideoloških aparatov. V tem smislu razumem tudi vprašanje ekologije samo kot vprašanje neke pastoralne estetike.

Ekološki – sovražniki sistema?

Kot sem že uvodoma omenil, je bilo na okrogli mizi na srečo tudi nekaj praktičnih borcev za reševanje ekoloških problemov in prav njim gre zasluga, da je okrogla miza zaživela v veliko bolj sproščenem ozračju. Ni še dolgo tega, kar so na ne ravno zaprtih sestankih, pojavila mnenja zelo odgovornih ljudi, ki so svarili, da se v društvih za zaščito okolja skriva nevarnost za družbo! Podpisnike listin proti HE TREBUŠA so klicali na odgovornost, opravka pa so imeli tudi z varnostnimi organi. Posamezniki, ki se angažirajo za samoupravni sistem in samoupravno reševanje problemov, se znajdejo v paradoksalnih situacijah. **Pred ljudmi nastopajo kot zagovorniki samoupravnega sistema, za kar pa ne veljajo nekaterim upravnim organom!** Človek se vpraša, kaj npr. lahko naredijo kmetje ob reki Reki, katerega smradu poleti ni mogoče prenašati, ko pa NIMAJO NOBENEGA VPLIVA. Ni res, da med ljudmi ni zavesti! LJUDJE SO OSVEŠČENI, A NEMOČNI! Ker ljudje, ki jih profitniško birokratski interesi najbolj prizadenejo nimajo nobenega vpliva potem se zdi, kot, da problemi DEJANSKO SPOLOH NE OBTAJAJO! Na abstraktnih nivojih je potem seveda lahko za vse kriviti pomankanje zavesti. Na Sv. Duhu pri Škofji Loki že leta opozarja na vse večje število astmatičnih obolenj pri otrocih, ki jih povzroča bližina tovarne steklenih vlaken. Pa kaj, Termika uspešno posluje celo na konvertibilnem tržišču in za višje interese je treba tudi malo potrpeti. Atomska energija je najdražja, vseskozi pa so nam jo prikazovali kot najcenejšo!

Sistem – sovražnik ekologije?

Gradnja nuklearnih elektrarn je simptomatično mesto, na katerem lahko razdelamo vsa protislovja družbenega razvoja. Na eni strani se pojavi zahteva po »napredku« in na drugi strani po zdravem okolju. Če tako postavljena dilema jasno kaže, da se bomo morali kljub vsemu odločiti za »napredek«. Problem je seveda namerno tako prikazan, kot da ni v obstoječi situaciji nobene druge alternative. Če je na videz dilema demokratično zastavljena v smislu ali-ali, pa je to samo umazana ideološka finta. Jasno je, da se bodo ljudje odločili za »napredek«, saj »napredek« brezpogojno pomeni boljši jutri, nadaljnji razvoj samoupravnih odnosov, še en korak bilže k edenskemu vrtu komunizma itd. Gradnja nuklearnih elektrarn na enem mestu koncentriira ogromna finančna sredstva, s tem pa dá birokraciji izredno priložnost, da manipulira s temi sredstvi in pod raznimi izgovori onemogoča kontrolo nad njimi. Javnosti se gradnja prikazuje z različnimi podtoni, ki enkrat strasijo z ogrožajočim pomankanjem energije (»Naše potrebe stalno rastejo, smo pa energetske revni in nam grozi pomanjkanje energije«), drugič spet igrajo na karto nacionalne evforije (»Naša prva domača jedrska elektrarna.« – Čeprav v njej ni niti domačega vijaka, tretjič pa je v ospredju ideologija progresivizma (»Končno smo tudi mi stopili v jedrski klub«). Dvovov v upravičenost investicije ni, pisma strokovnjakov, ki opozarjajo na te ali one pomankljivosti ali predlagajo alternative, pa končajo v najboljšem primeru v rubriki Pisma bralcev.

JE KRŠKO zdaj obratuje, toda v glavnem nikoli s polno močjo. Večkrat jo tudi ustavijo. Vse, kar javnost zve o tem, so pusta uradna obvestila o »rednih kontrolnih in vzdrževalnih delih.« »Skrb vzbuja pogosto nizko stanje vode v Savi, ker bo nuklearka za hlajenje rabila 25m³ vode v sekundi, to pa je 4x več, kot porabijo vode vsa slovenska gospodinjstva. Razmišljali so tudi o gradnji novega zbiralnega jezera za JE KRŠKO na planinskem polju ali Cerknškem jezeru...¹⁾

Letos je bil javnosti predstavljen načrt, po katerem naj bi zavezili presihajoče Cerknško jezero. Tako bi lahko zgradili hidroelektrarno Bistra I in II, akumulacija bi ponujala možen odvoz vode za Kras in Ljubljano, nova cesta Unec Planina se bo skrajšala za 0,8 km, in Cerknško jezero bi tako postalo baje tudi turistično bolj privlačno. Toda nekateri znanstveniki sumijo, da je glavni namen akumulacije Cerknškega jezera v sušnem obdobju povečati pretok Save in s tem rešiti težave JE KRŠKO, obenem pa zagotoviti tudi dovolj vode za predvideno JE DOLSKO. Po njihovem mnenju je predstavljeni načrt pesek v oči, kajti Cerknško jezero bi se spremenilo v navadno mlako, katere gladina bi nihala za več kot 10 metrov, potopili bi se številni naravni spomeniki, povrhu vsega pa ni gotovo, ali je predvidena akumulacija sploh možna v takem obsegu, kot je načrtovana. Kogar to bolj podrobno zanima naj si prebere v Sobotni prilogi Dela, z dne 9. 4. 1983, v rubriki Prejeli smo, pod naslovom: Nespamet ali tehnokratska miselnost?

Moč in nemoč strokovnjakov

Na okrogli mizi je bilo tudi nekaj polemik v zvezi z vlogo strokovnjakov. Mnenja so bila deljena – eni so menili, da je ta vpliv dovolj velik, da pa se ga strokovnjaki bojijo preveč zastaviti, drugi pa so dokazovali, da imajo strokovnjaki premalo vpliva.

»Za načrtovano nuklearko v Dolskem pri Ljubljani je Ljubljanski urbanistični zavod pri Raziskovalni skupnosti Slovenije denarno podprl raziskovalno nalogo o tej lokaciji. Ekspertiza Inštituta Jožef Štefan je raziskala tri možne mikrolokacije in jih glede na bližino slovenske metropole zavrnila. Zato je Skupščina mesta Ljubljane to lokacijo 1976 izbrisala iz Generalnega načrta, toda novoizvoljena skupščina jo je 1980 spet sprejela. Bilo bi mikavno videti, kateri od treh tehnologij je namenjena (jedrskem reaktorju, naglemu reaktorju ali tovarni za predelavo izrabljenih jedrskih goriv po hitrem postopku – opomba A. K.). In ali ni s tem dokazano, kako naši občani niso zadosti obveščeni o bistvu in nevarnosti tega energetskega vira?«²⁾

Vpliv strokovnjakov je seveda največji takrat, kadar je zaradi lepšega videza in možnosti prelaganja odgovornosti, mogoče birokratsko samovoljo tudi strokovno utemeljiti. Kadar se tega kljub vsemu ne da, si birokracija zaradi tega kaj dosti ne beli glave, saj je, kot nam lepo prikaže primer Dolskega, argument moči še vedno močnejši od moči argumenta. O vplivu strokovnjakov nasploh torej ne moremo govoriti, jasno pa je, da je najmočnejši takrat, kadar služi za apologijo progresivnim profitnim interesom. Pomen znanstvenega razkrinkavanja teh interesov pa je ogromen, saj se lahko le ob moči znanstvenih argumentov dokaže, da je teža negativnih parcialnih učinkov večja od »splošnega napredka«, pod katerim se prodaja sumljivo blago vseh vrst.

Za zaključek dve iz Nemčije uvoženi ideologiji: »BOLJE JE BITI AKTIVEN KOT RADIOAKTIVEN!« (geslo zelenih) »RESNICA JE CELOTA (Hegel)

Opombe:

1. Mira Ružič: Biti ali ne biti, Prešernova družba 1982, str. 65
2. isto, str. 67
3. isto, str. 65

UDK: 628.5 : 301.152.4
ekologija, ideologija, znanost
Andrej Klemenc
Bomo Preživel?

Okrogle mize v koncentrirani obliki izpostavijo dve plati:

1. Kakšna je vednost o obravnavanem problemu in kako se ta reflektira v družbeni zavesti
2. Kako ideologija omejuje vednost in le to sintetizira v vladajočo družbeno zavest.

V primeru ekološke problematike se jasno pokaže, da ne obstaja nobena vez med abstraktno zavestjo in praktično osveščenostjo. Ekološki problemi obstajajo tudi pri nas, ljudje si prizadevajo za njihovo praktično reševanje in se pri tem vrtijo v začaranih krogih, toda vladajoča ideologija preprečuje sintezo te osveščenosti. Vednost in praktična osveščenost se ne moreta sintetizirati mimo tega kalupa in tako je abstraktna zavest tista, ki bi rada pridigala tako vednosti kot tudi praktični osveščenosti moralistične levite.

So ljudje res nezavedni? Obstaja res samo nek sloj zavednih? Zakaj je sklicevanje na moralo vedno na robu moralizma? Kakšna je vloga in vpliv znanstvenikov v reševanju ekološke problematike, ki se kljub svoji »marginalnosti« pokaže kot strateška, saj neposredno zadeva produkcijo v najbolj neposrednem pomenu besede? Bomo zaradi te marginalnosti utonili v dreku, ne da bi zavohali, da nekaj smrdi?

UDK: 628.5: 301.152.4
ecology, ideology, science
Andrej Klemenc:

Shall We Survive?

The round tables expose in concentrated form two problems:

1. What is the knowledge on the problem treated and how does it reflect in social consciousness,
  2. How does the ideology confine the knowledge and synthesizes it into the dominating social consciousness.
- In the case of ecologic problems it clearly turns out that no connection exists between the abstract consciousness and practical awareness. Ecological problems do exist also in our country and the people endeavor for their practical solution while whirling in vicious circles, yet the ruling ideology obstructs the synthesis of this awareness. The knowledge and practical awareness cannot synthesize themselves against this mold and thus the abstract consciousness is the one which would like to preach a moralistic sermon to the knowledge as well as to the practical awareness.

Are the people really not self-conscious? Does there really exist only a certain stratum of the self-confident? Why is it, that referring to the moral is always at the verge of moralism? Which is the role played by the scientists and their influence in solving ecologic problems that in spite of its own »marginality« proves itself strategic, for it directly concerns the production in most direct sense of the word? Shall we, due to this »marginality« sink into excrements without smelling them beforehand?

QUINEOVA IN CARNAPOVA ONTOLOGIJA

Valter

Motaln

UDK: 111.1

Quine in Carnap ne moreta v svoji ontologiji in gnoseologiji shajati brez občega ali brez določenih abstraktnih entitet. Te entitete so potrebne za izgradnjo znanstvenih sistemov (lahko bi rekli tudi modelov, če model pojmuje kot neko izvenjezikovno bitnost, v kateri se realizira določena teorija). Te entitete pa se v teoriji množic in tudi v semantiki kažejo kot vrednosti variabel. V teoriji množic to pomeni, da morajo biti tudi variable desno od predikata »C« kvantificirane. Z drugimi besedami, teorija množic potrebuje več različnih tipov entitet, da se lahko postavi na noge. (Če se pri tem spomnimo disputov okrog občih bitnosti v srednjeveški filozofiji, ki so tekli v okvirih nominalizma, konceptualizma in realizma, nam bo bolj jasna zahteva po opredelitvi, kaj naj pravzaprav predstavlja vrednostna variabel. Pri tem bi lahko rekli, da sta Quine in Carnap bliže realizmu, kajti oba priznata bivanje abstraktnih entitet, na katere se nanašajo variable. V isto vrsto bi lahko postavili tudi Fregea, Russella in Whiteheada. (Nekateri obtožujejo Quinea nominalizma, češ da noče kvantificirati predikatov, vendar ta očitek ni točen saj kvantificira nad bitnostmi, ki vsebujejo določene elemente v teoriji množic). Po njihovem duhu ne ustvarja abstraktnih entitet potrebnih za povezavo znotraj teorije, kot je to v intuicionizmu – moderni varianti konceptualizma, temveč že naleti nanje, saj niso njegov produkt (podobno je trdil Platon za bivanje idej).

Zahteva po različnih nivojih občosti v teoriji množic pa se odraža tudi v drugih znanostih. Glavna razlika med njimi in teorijo množic je v tem, da se pri njih poleg različnih nivojev občosti – kar izraža predikat »biti element« – zahtevajo še drugi predikati (tukaj se misli pod predikatoma in izraz, ki označuje retacije med entitetami, ki so vrednosti variabel in so to le skozi te relacije in po njih), n. pr. »spominjanje podobnosti« ali »v času...« ali »na mestu...« ali različne druge bitnosti (»posits« kot pravi Quine), ki so potrebne za postavitve znanstvenih teorij. Če je teorija množic tista, ki proučuje odnos med občim in posameznim v obliki predikata »biti element«, potem je od njene zastavitve odvisna tudi zastavitve in povezava ostalih znanstvenih ali filozofskih sistemov. Od tod izhaja tudi zanimanje za Quineovo logiko in teorijo množic. Če se bolje spozna Quineovo gradnjo teorije množic in logike, potem se bo lahko razumelo tudi njegove poglede na znanost in filozofijo kot celoto. Isto velja tudi za Carnapovo semantiko, katere osnova je teorija množic.

Teorija množic tudi Carnapu nekako »posodi« abstraktne entitete, da lahko s pomočjo njih zgradi določen sistem pojmov, ki zajemajo posamezna področja znanosti ali filozofije. Bitnosti iz teorije množic so potrebne za povezavo med pojmi, ki so dobljeni iz neposrednega izkustva ali pa iz navadnega jezika. Tako se je pokazala resnica, da ni nobenega izkustva, ki bi bilo zgolj posamično, kot neki poseben, izoliran doživljanje, ki nima v sebi nobenega momenta splošnosti. Glavni predikat, ki povezuje izkustvo posameznika je pravzaprav relacija med tremi objekti: spoznavnim subjektom in doživljanjem x ter doživljanjem y. To je relacija »zapomniti si kot biti podoben« (»Ähnlichkeitsrelation«). Tako prav Carnap: »x in y sta elementarna doživljanja, ki se ju skozi primerjavo spominske predstave x z y spozna za podobna po delih; to pomeni, da se približno ujemata v delu doživljanja.«

Quine pri razlagi izkustva in njegove povezave v pojmovni sistemu ostaja v bistvu na istih pozicijah kot Carnap. Tudi pri njem imamo opravka najprej s čutnimi, konkretnimi objekti, ki imajo določene lastnosti, ki jih lahko izkustveno preverimo. Toda, ko gradimo znanstveni aparat so nam za povezavo izkustvenih dat potrebne entitete iz teorije množic. Entitete so pač v toliko, ker med njimi vlada odnos posamezno – obče (ali predikat »biti element«) in eksistencialni kvantifikator. Zaradi tega se Quine brani tudi očitkov, češ da je nominalist (kar noče kvantificirati predikatov), saj vendar priznava eksistenco občih objektov kot vrednosti

variabel. Kako bi izgledala povezava med entitetami iz konkretnega sveta oziroma pojmi dobljenimi iz opazovanja z logičnimi entitetami, se Quine ne spušča preveč natančno. Ne poskuša graditi nekega popolnega sistema, ki bi razlagal del kake znanosti ali filozofije v tem smislu kot to dela Carnap (na primer v knjigi *Der Logische Aufbau der Welt* ali *Logical Foundations of Probability*). Vzrok temu bi lahko našli v tem, ker ne priznava razdelitev sodb na analitične in sintetične. Zaradi tega pa ne more dovolj dosledno izgraditi pojmovnega aparata, s katerim bi lahko razložil izkustvo. Quine je pravzaprav manj dosleden od Carnapa pri razlagi izkustva, saj ne more najti prave povezave med pragmatiko in znanostjo (med svetom, kot ga pojmuje behavioristična psihologija, in trditvami zelo splošnega značaja, ki jih postavlja znanost). Problem povezave rešuje s principom »najmanjše spremembe«. (Maximum of Minimum Mutilation). Če si predstavljamo znanost kot polje, ki je definirano z določenimi robnimi pogoji (če se ti pogoji spremenijo, postane polje nekaj drugega; n. pr.: v algebri, če dodamo principom, ki vladajo nad določeno množico reči, še nov princip, bomo lahko dokazali neke lastnosti, ki vladajo nad rečmi te množice, ki jih sicer ne bi mogli) potem velja za to polje princip najmanjše spremembe. To polje je pravzaprav sestavljeno iz množice stavkov. Nekateri stavki so bolj na robu, periferiji tega polja, drugi pa bolj v notranjosti in v središču. Za stavke, ki leže v notranjosti in bliže središču, velja, da jih zelo neradi spremenimo, če nam to vsiljuje izkustvo. To so stavki logike in ontologije, na periferiji pa so stavki, ki govore o posameznih čutnih izkustvih. Nanašajo se na opazovanja določenih subjektov. Če imamo stavke, ki so si po vsebini nasprotujoči, govore o različnih izkustvih, bomo skušali naš sistem tako spremeniti, da bodo stavki, ki so v središču in bolj v notranjosti kar najmanj spremenjeni. Pač pa bomo skušali spremeniti stavke, ki leže bliže periferije, da jih bomo lažje vzkladili med sabo. Tako bomo prenehali govoriti o eksistenci kentavrov, da bomo spravili v sklad stavke, ki govore o živih bitjih. Pri tem nam ne bo prišlo na misel, da bi spreminjali ontologijo; n. pr.: da kentavri na neki način so kot objekti našega uma – kot je to storil Meinong.

Quine je mnenja, da ni mogoče izkustveno preveriti samo enega stavka (prav tako kot ne posameznega izraza), temveč samo stavke neke znanosti ali znanosti sploh, v celoti. Tukaj se močno približa Heglu, češ da je resnica zgolj v celoti. Kot smo že rekli, primerja Quine znanost s poljem, ki se samo na robovih dotika izkustva. Stavki, ki so bolj na robovih so bolj podvrženi spremembam, ki jih narekuje izkustvo. Vendar se lahko spremenijo tudi stavki, ki leže bolj v notranjosti sistema. Merilo za to spremembo pa je enostavnost in da se stavki v notranjosti kar najmanj spremenijo.

Pri tem moram reči, da ima Quine v gromem prav, ko trdi, da je le znanost v celoti lahko preverljiva v izkustvu. Vendar pa bi lahko dodali, da imajo tudi posamezni stavki svoj pomen in da se jih da v izkustvu vsaj delno tudi posamično preveriti. To zagovarja Russell, ko kritizira Heglovo misel, češ da je resnica le v celoti. Seveda pa pri tem ne moremo biti preveč zahtevni pri analizi izrazov, ki sestavljajo stavek. To je pač stavek, ki govori o določenem čutnem objektu in da temu objektu pripada ta ali ona lastnost ali da vlada med določenimi čutnimi objekti ta ali ona relacija. Skratka tudi logični atomizem ima svoj prav, če ga pravilno razumemo. (Carnap je pri tem skušal iti dalje, ko je zasnoval tako imenovani jezik opazovanja in povezav tega jezika s teoretičnim – o čemer je bilo že prej govora). Skratka, resnica bo verjetno v tem, da ima vsak stavek tudi sam zase pomen in da se ga da do določene mere konfrontirati z izkustvom (neposredno ali posredno s pomočjo določenih redukcij, ki jih je bolj ali manj uspešno izdelal Carnap in drugi neopozitivisti). Obenem pa pri tem ne smemo nikoli pozabiti, da je stavek stalno le stavek v določenem sistemu in da se njegov

pomen določa tudi z drugimi stavki. Če bi torej hoteli reči kot Quine, da imajo stavki pomen samo kot celota nekega znanstvenega sistema ali sploh sistema znanosti v celoti, bi zašli v redukcionizem. Za stavke velja isto kot za obče kategorije. Sicer pa obče kategorije nastopajo ravno skozi stavke, s katerimi imata posla Carnap in Quine. Če Carnap govori o kvaliteti Q na določenem območju v času t, vidimo, da so ob tej določitvi prisotne kategorije kvalitete, (da izraz »kvaliteta – Q« lahko razumemo, ne pa da ga samo ločimo od drugih, moramo vedeti, kaj je to, kvaliteta), prostora in časa (včasih tudi prostor – čas). Tako vidimo, da smo zopet pristali pri občih kategorijah, mimo katerih je skušal iti pozitivizem. Velja pa za Quinea in Carnapa, da sta posvečala premalo pozornosti občim kategorijam, ki so že implicitno prisotne v njihovih razlagah pomena izrazov.

Quine pač meni, da mora znanost enostavno predpostavljati nekatere pojme in da stvari, na katere se ti nanašajo, tudi bivajo. »Fizične objekte pojmovno vpletimo v situacijo kot prikladne posredovalce – ne pa z definicijo, ki bi izhajala iz izkustva, temveč enostavno kot nezvedljive postavke (posits). Te postavke se epistemološko dajo primerjati s Homerjevimi bogovi.« (2) Quine torej enostavno predpostavlja, da je treba vpletati v ontologijo oziroma v znanost eksistenco nekaterih objektov, da se lahko s pomočjo njih razloži izkustvo in ostali pojmovni aparat.

Izbira teh objektov je odvisna od znanosti in kulture. Tako je Quine končal skoraj tam, od koder bi moral začeti razlago. Namreč, zakaj govorimo o nekaterih rečeh, da so, in da za nje veljajo taki ali drugačni zakoni. Kako to da imamo tako ontologijo ne pa drugačne.

Carnap je na svoj način bolj odgovoril na to vprašanje, kljub temu, da je nekatere osnovne ontološke postavke enostavno sprejel iz fizike in psihologije. Tako ima n. pr. čisto fizikalni pojem individua kot nekaj, kar je določeno zgolj s prostornimi in časovnimi koordinatami in da se to da intersubjektivno preveriti. Vse drugo razen tega, da je individuum nekaj enostavnega, od česar se je vse abstrahiralo razen prostornih in časovnih določitev, pa je pri tem pojmu izpustil. Pri tem ni upoštevana nobena ugotovitev, do katere je prišla bolj dialektična ontologija. Carnap je hotel pokazati povezavo med čutnimi dati ali individui, ki jim pripadajo določene kvalitete v prej opisanem smislu, in med teoretičnim jezikom oziroma pojmovnim aparatom znanosti. To je storil predvsem v delu *Der Logische Aufbau der Welt*, *Testability and Meaning*, pa tudi v njegovih semantičnih raziskovanjih kot sta *Introduction to Semantics* in *Meaning and Necessity*. Vendar pa ostane veliko vprašanje, ali je bil Carnap pri tem uspešen. Izgleda, da so njegovi semantični sistemi pretesni, da bi lahko v okviru njih razložil povezavo med čutnimi dati in pojmovnim aparatom (na to stvar je opozarjal predvsem Popper v svojem delu *Logik der Forschung*). Verjetno je to zaradi tega, ker ni upošteval razvoja filozofije pred njim, posebej še dialektike (pa tudi sicer je to zelo težka naloga, saj vidimo, da tudi tisti, ki govore, da upoštevajo filozofska dognanja iz vse filozofije, ne pridejo kaj prida dlje kot Carnap).

Carnapu in Quineu bi lahko očitali, da sta izbrala logiko, Carnap jo je izbral s tem, ko je hotel s pomočjo semantike razložiti in odpraviti vse filozofske probleme. (Semantika bi brez logike ne bi bila mogoča, saj so vsi osnovni termini in distinkcije, ki se ji v njej uporablja, vzeti iz logike – n. pr. »predikat«, »individuum«, »variabla«.) Podobno kot Carnap dela tudi Quine, ko razlaga razne filozofske probleme, n. pr. skuša odpraviti individualne izraze iz jezika s pomočjo deskripcij, da se ne bi začlo v ontološke težave, tudi gledanje na predikat kot na stvar, ki ne more eksistirati oziroma biti pod udarcem eksistencialnega kvantifikatorja, izhaja iz logike oziroma gramatike (Quine se tudi rad poslužuje gramatičnih distinkcij pri razlagi ontologije). Vendar v njuno opravičilo lahko tudi povemo, da

je pač večkrat tako, da se določena odkritja v posebnih znanostih aplicirajo na reševanje filozofskih problemov. Ti problemi se s to aplikacijo pravzaprav niso kdovekaj razrešili, vendar so se mogoče vsaj bolj postavili in razjasnili (n. pr., če Humovski problem aplikacije posameznega termina v izkustvo preinterpretiramo kot aplikacijo stavka v izkustvo, kot je to storil logični atomizem in neopozitivizem pod Fregejevim vplivom analize stavka kot osnovne enote pomena). Quine v svojih delih analizira pojme iz teorije množic v zvezi s pojmom števila. Pri tem pokaže na to, da moramo pri analizi pojma števila imeti opravka edino z logiko prve stopnje in z odnosom z občim in posameznim. Odnos med občim in posameznim se kaže v predikatu »biti element.« Pri tem je treba pohvaliti jasnost in eleganco njegovega načina izražanja. Drugi del svoje pozornosti nameni Quine pragmatiki, to je raziskovanju terminov s stališča behaviorizma. Pri tem so najbolj zanimive njegove ugotovitve o samostojnosti jezikov in o nemožnosti absolutno adekvatnega prevoda iz enega jezika v drugega.

Quine tudi zelo dobro razlaga nastanek občih terminov glede na razvoj pri otroku. Quine ima torej dve dokaj ostro ločeni torišči dejavnosti, teorijo množic z logiko na eni strani, na drugi pa pragmatiko. (Nasprotno, kot bi lahko pričakovali, ker je tako zelo proti Carnapovi razdelitvi stavkov v analitične in sintetične, kar ima za posledico tudi razdelitev znanosti na lingvistične in empirične). Vendar ima njegova teorija množic tudi vpliv pri njegovi razlagi nastanka občih terminov (obči termin »je resničen za to in to«). Vpliv ima tudi na njegovo prepričanje, da brez občih terminov oziroma entitet ne gre. Tako ne moremo izdelati teorije množic, ki ne bi imela za vrednosti svojih variabel entitet, med katerimi vlada predikat »biti element«, ki se ne da odpraviti. Prav tako tudi ne moremo izdelati smiselne teorije o svetu, ne da bi uporabljali obče termine.

Kot smo že povedali se Quine ne strinja s Carnapovo ločitvijo znanstvenih sodb na analitične in sintetične. Od tod pa izvira tudi Quineov odpor proti Carnapovemu pojmovanju nujnosti kot L-resničnosti. Quine je proti uvajanju pojma nujnosti in z njim povezanih pojmov v logiko. Logika, ki upošteva operator za nujnost ali možnost, namreč, mora kvantificirati samo nad

entitetami, ki so pravzaprav atributi ali lastnosti. Taka logika pa ne more biti več ekstenzionalna. (Lastnosti, ki se nanašata na iste objekte nista zaradi tega že identični, kot to velja za množice v ekstenzionalni logiki. Quine meni, da je pojem atributa ali lastnosti zaradi pravkar omenjenega zakona neprimeren za logiko, ker je nejasen. Nejasen je v tem smislu, ker bi za identiteto dveh lastnosti bili potrebni močnejši pogoji, ki bi zahtevali intenzionalen kontekst. Ta kontekst pa ne bi mogel vsebovati vseh dognanj iz kvantifikacijske logike in teorije množic.

Mislím, da ima tukaj Quine prav, saj podobni pojmi in njihova obravnava na ta način kot to dela Carnap in podobni, ne spada v logiko. Če se hoče raziskati pojem nujnosti je bolje, če se ga razišče v kontekstu z drugimi ontološkimi kategorijami, ne pa zgolj v okviru semantičnega sistema. Ob tem pojmu se mora pokazati tudi odnos subjekta do objekta s tem pa nastopi raziskava tega pojma še v drugih vlogah (na primer v družbenih). Isto velja tudi za tako imenovane dispozicionalne termine. Tudi zanje velja, da jih ne smemo obravnavati zgolj kot operatorje v stavku (kar dela Carnap pod Fregejevim vplivom, za njim pa še cela plejada pozitivističnih piscev). V bistvu ravna Carnap s temi izrazi podobno kot algebra s svojimi. Zanima ga le produkt operacij s temi izrazi, ki je enolično določen. Bolje bi bilo, če bi te izreze analiziral na podoben način kot je to v navadi v marksistični ali kaki drugi filozofiji. Če pa se že ravna z njimi na podoben način kot z algebrskimi simboli, pa še mora vsaj opustiti misel na to, da je to edino zveljavni znanstveni pristop.

Opombe:

- 1 R. Carnap: Der Logische Aufbau der Welt, str. 150 Hamburg, 1961
- 2 W. V. Quine: From the logical point of view, str. 99 Cambridge, Massachusetts, 1962

UDK: 111,1

Quine, Carnap, teorija množic, znanstveni ali filozofski sistem

Valter Motaln

Quinova in Carnapova ontologija

Quine in Carnap ne moreta v svoji ontologiji in gnoseologiji shajati brez občega ali brez določenih abstraktnih

entitet, potrebnih za izgradnjo znanstvenih sistemov. Te entitete se v teoriji množic in tudi v semantiki kažejo kot vrednosti variabel. Zahteva po različnih nivojih občnosti v teoriji množic se odraža tudi v drugih znanostih. Glavne razlike med njimi in teorijo množic so v tem, da se pri njih poleg različnih nivojev občnosti zahtevajo še drugi predikati, ki so potrebni za postavitev znanstvenih teorij. Če je teorija množic tista, ki proučuje odnos med občim in posameznim v obliki predikata »biti element«, potem je od njene zastavitve odvisna tudi zastavitev in povezava ostalih znanstvenih ali filozofskih sistemov. Od tod izhaja tudi zanimanje za Quinovo logiko in teorijo množic. Če se bolje spozna Quinova gradnja teorije množic in logika, potem se bo lahko razumelo tudi njegove poglede na znanost in filozofijo kot celoto. Isto velja tudi za Carnapovo semantiko, katere osnova je teorija množic.

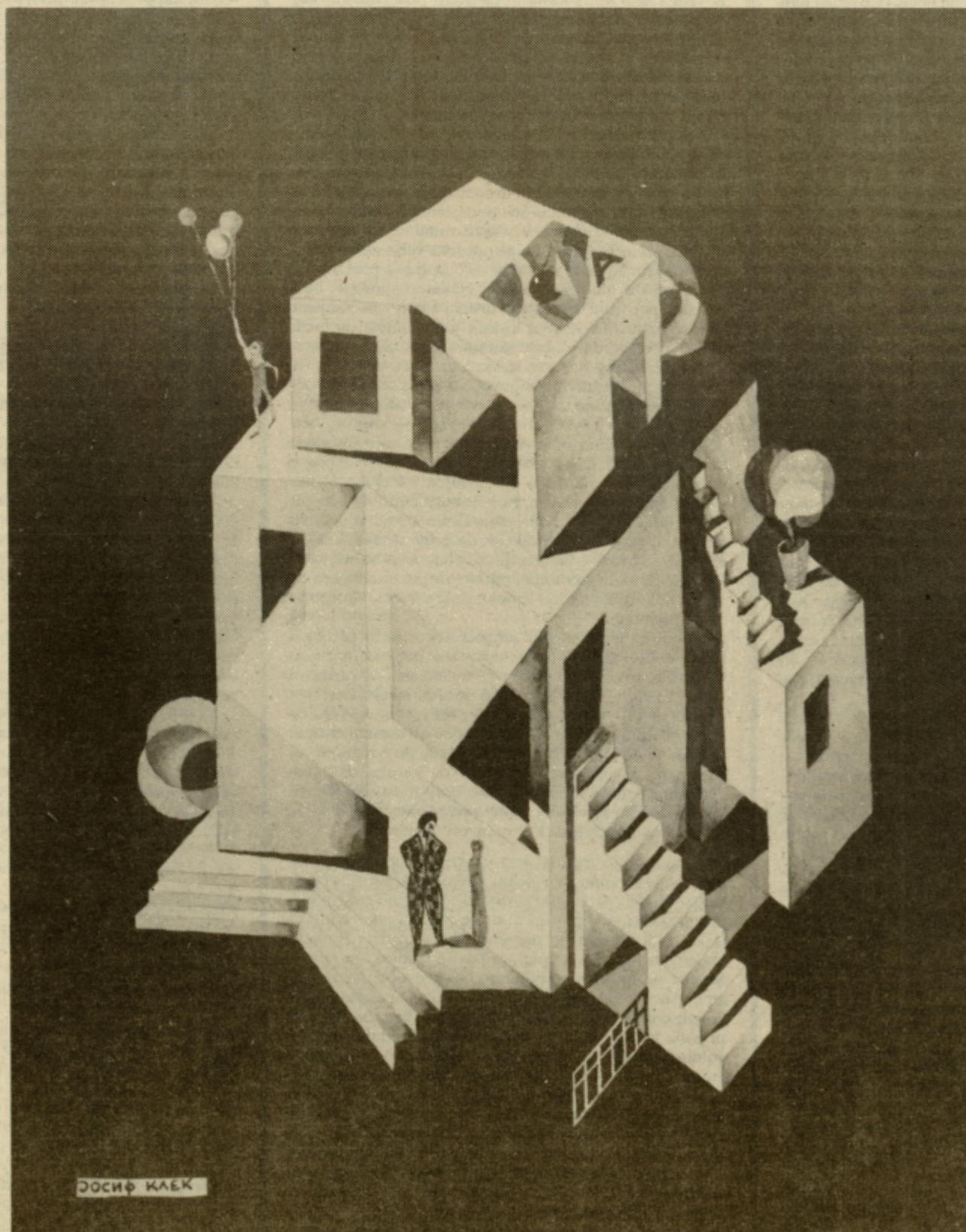
UDK: 111,1

Quine, Carnap, set theory, scientific or philosophic system

Valter Motaln

Ontology of Quine and Carnap.

In their ontology and gnoseology Quine and Carnap cannot get along without the common nor without certain abstract entities, needed for construction of scientific systems. In the set theory as well as in semantics these entities turn out as the values of variables. The demand for different levels of the common in the set theory is reflected also in other sciences. The main difference between them and the set theory is that besides the different levels of the common other predicates are required, which are needed to construct scientific theories. If the set theory is the one which investigates the relationship between the common and the particular in the form of a predicate »to be an element« then also the construction and integration of other scientific or philosophic systems depend on its set-up. Hence the interest for Quine's logics and set theory. Once Quine's construction of set theory and logics will be more recognized, his views on science and philosophy as a whole will also be comprehended. The same holds true for Carnap's semantics which is based on the set theory.

Jo Klek Vila Zenit, 1924

LEKTORACANU IN PROLETARIJATU ALTHUSSERJU

Pierre Fougeyrollas

Uvod

Kje je danes svetloba in kje je ni, kje je še vedno mrak? S to prisposodbo se lahko vprašamo o prihodnosti neke civilizacije, ki so jo obenem ali pa zaporedoma imenovali moderno, industrijsko, kapitalistično, racionalistično in zahodno.

Da, mislimo, da ta civilizacija nima več prihodnosti in da je stopila v zadnje obdobje svojega zatona, kajti zanjo značilni kapitalistični družbeni odnosi začinjajo ovirati razvoj človekovega kreativnega potenciala. Dejstvo, da je delovanje svetovnega gospodarstva potisnilo večji del človeštva v bedo in odvisnost, nezadostno izkoriščanje naravnih in človeških potencialov ter tehničnih in znanstvenih možnosti za zadovoljevanje življenjskih potreb, pospešeno rušenje starih ekoloških ravnotežij, neobvladovanje prokreativnega procesa in na kraju trajnost oboroženih spopadov, ki lahko privedejo do planetarnega uničenja – vse to nam kaže, da je čas kapitalističnega produkcijskega načina mimo in da stojimo pred naslednjo alternativo: poginiti pod ruševinami meščanske civilizacije ali pa se pridružiti revolucionarnemu porajanju nove.

Ob tej perspektivi se kaže vrniti k prisposodbi med svetlobo in mrakom, ki jo je današnja civilizacija tako s pridom uporabila v času svoje mladosti, to je v 18. stoletju. Kajti nič ni bolj nazorno za razumevanje tega, kar se danes dogaja v nas in okoli nas, kot je soočenje med začetkom in koncem sveta.

Vsekakor pa niso bili revolucionarni intelektualci 18. stoletja tisti, ki so izumili ideološko nasprotje med svetlobo in mrakom, temveč so jo podedovali od židovsko-krščanske verske tradicije in od grško-latinske filozofske in pravne tradicije, a so mu dali povsem nov pomen in domet.

Raje kot bi se sklicevali na tako imenovano svetlobo vere, so oznanjali dejanje svetlobe izhajajoče iz napredka tehničnega znanja in znanstvenih spoznanj... In raje kot da bi na temo obsodili nekrščanska, celo neevropska ljudstva, so v vseh oblikah religije videli vir intelektualne obskurnosti, stališče odpora proti razsvetljenstvu. Skratka, s to ideologijo poveljevanja razsvetljenstva in obtoževanja obskurantizma, so evropske buržoazije kot obskurantistično označevale vse, kar je pripadalo staremu fevdalnemu svetu, in proglašale za razsvetljeno oziroma razsvetljujoče vse, kar je prispevalo k uničenju starega in k ustoličenju novega, to je meščanskega sveta.

Jasno je, da dandanašnji ne kaže dobesedno jemati tolikšnega intelektualnega razcveta, ki je na iznakažen in narobe obrnjen način odražal pod seboj potekajoč zgodovinski proces. Vendar pa se nam zdi koristno zastaviti si vprašanje, ali je današnja buržoazija ostala zvesta svojim lastnim osnovnim načelom ter ali njene intelektualci, ki jih sama najbolj priznava, še zmeraj skušajo zagovarjati širjenje razsvetljenstva in zatreti obskurantizem.

Seveda je znano, da so med obema svetovnjima vojnoma fašistične diktature ponovno dvignile, če temu lahko tako rečemo, zastavo obskurantizma, in proglasile, načeloma v imenu rasizma, novo vladavino temin, ki je končala pod svojimi ruševinami 1945. leta. Toda ali v tem trenutku še kje obstaja, če izvzamemo ostanke fašizma v Španiji, Čilu, Južni Afriki, Argentini, Braziliji in morda še kje, tak obskurantizem, ki bi ga bili treba zatreti?

Kar se nas tiče, menimo, da tak obskurantizem res obstaja, toda za razliko od monarho-klerikalizma za časa Metternicha in za razliko od fašizma za časa Hitlerja in Mussolinija, se največkrat pojavlja zakrinkano, skrito in spremenjeno do take mere, da ga ni mogoče takoj prepoznati. Naša naloga v pričujočem delu pa je prav v tem, da odkrijemo nekaj njegovih subtilnih manifestacij ali tistih, ki veljajo za takšne.

Zaslediti je mogoče na primer neštivilne izjave o tem, da so odslej množična sredstva obveščanja tista sila, ki prenaša človekova znanja in stvaritve najširšemu krogu občinstva. Toda obenem zapažamo, da film, radio in televizija, ki so povsod v rokah vladajočih družbenih sil, nikjer sistematično ne uporabljajo svoje moči, da bi odpravili rasne predsodke, ki vsekakor predstavljajo najmočnejšo in najbolj grobo obliko sodobnega obskurantizma. Kaj ni videti, kot da interes teh vladajočih družbenih sil ne le ni v težnji k odpravi rasizma, temveč v njegovem vzdrževanju in izrabljanju? In, ali so poleg tega sodobni rasizem, ki še zdaleč ni le ostanek pretekle miselnosti, ne kaže kot specifični proizvod svetovnega izkoriščanja celin, ki so bile pod vladavino imperializma ter kot zatiranje neke določene narodnosti ali manjšine, ki ga izvajajo obstoječe države?

Razen v rasizmu pa tako imenovani grob in rafiniran obskurantizem najde dovolj snovi za svoje delovanje v sorodnih predsodkih, ki pehajo človeške družbe v navidez večno izkoriščanje, podrejenost in zatiranje, ki postavljajo žensko v po naravi podrejen položaj moškemu in ki opravičujejo, zaradi tako imenovane prirodne napadalnosti, obstoj vojnih spopadov med posamezniki in družbami.

Ali nam slavna in kar se da resna dela naravoslovcev, ekonomistov, sociologov, etnologov, psihologov, geografov in zgodovinarjev nudijo sredstva, s katerimi bi bilo moč zmanjšati rasno in spolno diskriminacijo, zapičevanje množic in vojno usodnost? Zal moramo reči, da temu še zdaleč ni tako.

Lahko je razumeti, da je buržoazija današnjega časa, ki jo ogrožata njena lastna kriza in vzpon proletarske revolucije, že davno zapustila humanizem 18. stoletja in zdrsnila v ideološko zavarovan obskurantizem. Prav tako ni težko razumeti, da despotska in zajedalska birokracija v vzhodnih državah na svoj način podpira obskurantizem, obenem pa proglašajo svojo zvestobo ideologiji, katere pojem si je sposodila od marksizma. Kar pa je najtežje priznati, je, da večina intelektualcev, ki tukaj uživajo neko določeno svobodo izražanja, dela v prid obskurantizma, noče se pridružiti razrednemu boju v naših družbah in tako prispeva k izdelavi tih lastnih vladajočih ideologij. V tem pogledu se današnja zahodna inteligenca v splošnem izkaže dosti manj opozicijska kot je bila inteligenca v 1775 ali celo v 1875. letu. Resnica je ta, da je neodvisnost mišljenja, toliko opevana »svoboda duha«, povsem iluzorna, če že ne fantazmična. Znanstveniki, literati, umetniki itd. so prav tako kot množice, pod pritiskom vladajoče ideologije in njihov »manevrski prostor« je samo v izbiri med različnimi sredstvi izražanja te ideologije, ki jih ovira zunaj in znotraj njih samih. Le organska udeležba v delavskem gibanju omogoča peščici med njimi zrahljati obroč ideološke zaslužjenosti.

Prav tako je treba priznati, da zaton in drsenje buržoazije v obskurantizem nujno potegne za seboj tudi največji del buržoazne in maloburžoazne inteligence. Svojo pozornost moramo posvetiti tudi oblikam, v katerih ta inteligenca širi obskurantizem konca naše civilizacije.

Da bi to razumeli, moramo začeti z v intelektualnih sredinah splošno sprejeto mislijo, da danes ne veljajo več sinteze in sistematizacije 18. in 19. stoletja in da bi moral pomen nianse in kompleksa zmagati nad pomem generalizacije. Ta misel je osnova, da se začneta zavračati revolucionarna ideologija 18. stoletja in zlasti marksizem kot intelektualni proizvod 19. stoletja. Treba bo torej misliti o drugih stvareh in se zadovoljiti z detajlnim, parcialnim in sektorijskim, najčešče ne da bi to poskušali vključiti v znanstveno generalizacijo. Tako bo obskurantizem te propadajoče buržoazije ubranjen pred revolucionarnimi sintezami in uvedene v zavest sodobnih intelektualcev njegove inhibitorne in nazadnjaške tendence.

Še natančneje, tako bo buržoazija prisilila inteligenco k zavračanju znanstvenih osnov, ki ji jih pod imenom zgodovinskega materializma že več kot sto let nudi

marksizem. Razvijala bo samo zase neko ekonomijo, sociologijo, etnologijo, zgodovino, zemljepis, demografijo itd. in obenem skoraj čarovniško razglasila potrebo po interdisciplinarnosti ter dopuščala, da ideologija parazitira na znanstvenih raziskavah. Obskurantizem je tukaj v nepravilni konceptiji znanosti, zreducirani na njene teoretične aspekte in v nemoči, da bi spremenili, izven osi zgodovinskega materializma, v tako imenovane humanistične vede tiste ideološke discipline, ki naj bi na svoj način izražale ne-družbeno in zgodovinsko resničnost, marveč le bolj in bolj protiznanstvene interese vladajočega razreda.

II.

Vzpostavitev svetovnega trga in priključitev vseh obstoječih ekonomij k temu trgu dajeta mednarodno dimenzijo ne le vsem vidnim ekonomskim procesom, temveč tudi vsem družbenim procesom in vsem oblikam kulturnega izražanja teh procesov. Tudi inteligenca druge polovice 20. stoletja se sooča s problemom pluralizma kultur v njihovem odnosu do enovitosti človeštva. Tu se pojavi področje raziskav, kjer se srečujejo znanstvene in obskurantistične tendence.

Pod pojmom kultura je seveda treba razumeti načine življenja, to je načine čutenja, dejanja in mišljenja, ki prevladujejo v neki določeni družbeni skupnosti. Če izhajamo od tod, je nemogoče izvesti študijo verstev, filozofskih idej, znanstvenih odkritij in umetniških in literarnih del, to se pravi kulture v ozkem in elitističnem pomenu besede, ne da bi obenem upoštevali delovne, stanovanjske in prehranske navade, navade pri oblačenju, rekreativne aktivnosti, seksualne navade itd., skratka vse vidike vsakdanjega življenja značilne za neko dano družbo.

Toda tako razumljeno kulturo je mogoče obravnavati na dva načina: ali da predpostavljamo, da kultura predstavlja svoje lastno področje, raziskava katerega zahteva le neke vrste razumevanje notranjosti, ali pa vzamemo, da je kultura le nekakšen izraz družbenega življenja, katerega resnična osnova je drugače, to je v družbenih produkcijskih odnosih, ki pogojujejo nastanek skupin in razredov, značilnih za takšno družbo, ki smo jo izbrali kot predmet raziskave.

Tej alternativni se ne more izogniti noben raziskovalec, ki deluje na tem področju. Poleg tega prisili vse strokovnjake, da izberejo med kulturalistično konceptijo, po kateri kulturni elementi vsebujejo neko večjo ali manjšo avtonomijo glede na proizvodne procese in procese spopadov med skupinami in razredi, in med konceptijo zgodovinskega materializma po kateri kulturni pojavi izražajo skrite procese materialne proizvodnje skozi prizmo, ki kaže napačno sliko konflikta med skupinami in razredi.

Tak poznavalec zgodovine najstarejših religij nas na primer lahko nauči, da so miti, ki so prevladovali pri nekaterih ljudstvih, imeli zvezo z nebeškimi in sončnimi temami in so zatorej imeli značaj Urana, da pa so miti pri drugih ljudstvih zrasli iz zemeljskih tem do take mere, da jih je mogoče označiti za ktonske. Toda prav na tej točki se pred raziskovalcem pojavi prej omenjena alternativa.

Ali naj priznamo, da so ljudstva dovolj definirana s tem, da rečemo, da imajo ena tako imenovano uransko, druga pa tako imenovano ktonsko mentaliteto in da je tako mogoče razložiti različno obnašanje teh ljudstev v toku zgodovine? Ali pa se je treba vprašati, če uranski miti v bistvu niso v zvezi z nomadskimi živinorejskimi ljudstvi, ktonski pa so lastni ljudstvom, ki so se ukvarjala bolj s poljedelskimi dejavnostmi?

Glede na to, kako bo raziskovalec bolj ali manj zavestno izbral, se odpre pot k obskurantizmu ali pa k znanstveni študiji. Prva pot je tista, ki izhaja iz prepričanja, da nekemu ljudstvu pripada kulturna dediščina,

specifična mentaliteta enigmatičnih začetkov, ki mogoče, niti jih ne smemo kakorkoli preseči, postane pluralizem kultur osrednja tema neke »nistične« ideologije, ki uči, da je vsaka družbena revolucija zločin, moram ohranjeni ali ponovno najdeni kulturni avtentičnosti. Druga pot pa se začneja z znanstveno hipotezo, da verovanja, etnične vrednosti, institucije in druge bivanja še zdaleč niso enigmatične, ampak so proizvod produkcijskega načina vsake posamezne družbe, to je njenega načina proizvodnje materialnih dobrin in materialnih proizvodnih instrumentov, ta način ustvarja določene družbene odnose med posamezniki, kako je mogoče pluraliteto kultur omisliti kot divergenčan izraz mnogoterih produkcijskih načinov, sedanjo enotnost svetovnega trga pa je mogoče spoznati kot osnovevolutivarnega procesa, ki stremljivo ustvarjenju bogatosti človeštva z novim, univerzalnim produkcijskim načinom.

Povsem razumljivo je, da v okviru propadajočega kapitalističnega proizvodnega načina izrabljajo ljudstva, ki jim vlada imperijalizem in etnične manjšine, ki jih zatirajo posamične države, svojo kulturno dediščino v boju proti izkoriščanju, zatiranju in poniževanju. Toda to, za kar resnično gre pri vseh teh ljudstvih in manjšinah, in kar je še bolj osnovno, pri vseh proizvajalcih sveta, ni le pasivno in utopično varovanje neke mirujoče kulturne dediščine, temveč osvobodilno uničenje svetovnega imperialističnega sistema in kapitalističnega načina proizvodnje.

Odločili smo se napraviti radikalno kritično študijo dela Clauda Lévi-Straussa, ker je dejansko osredotočeno na pluralističnost kultur in enovitosti človeštva in, ker se nam zdi, da v sebi skriva obskurantizem, ki je toliko nęvarnejši kolikor bolj je zakrit, morda celo v očeh samega avtorja.

Ob koncu druge svetovne vojne je etnografiji, etnologiji, kulturni antropologiji, tem takozvanim znanstvenim pristopom k neevropskim, nezahodnim, neindustrijskim družbam pošla zaradi prirajene, in lahko bi dodali, epistemološke kompromitacije s kolonializmom. Od tedaj dejansko gibanja azijskih in afriških ljudstev uničujejo kolonialne imperije evropskih sil. Kako naj bi torej še nadalje priznavali, da so zahodne družbe predmet socioloških študij, druge pa nekih drugih, tako imenovanih etnoloških in antropoloških?

Upati je bilo torej, da je etnološka in antropološka ideologija, ki je služila za ščit kolonialističnemu delovaju, že preživela, ko se je pojavil Lévi-Strauss. Ta je dejansko prijazno razložil, da je neobhodno, da se vsa ljudstva sveta medsebojno ne razumejo in tako spet pomagal do sape etnografiji, etnologiji in kulturni antropologiji, ki so odtelej pod vseobsegajočim skrbništvom UNESCA.

Na videz je Lévi-Strauss ganljiv. Ko ga beremo, odkrivamo, da indijanske ameriške družbe in oceanjska, afriška in azijska ljudstva, ki so med materialno najbolj ubožnimi in izoliranimi, prikrijava kulturna bogastva, za katera so zahodnjaki, zaradi svoje mehanske civilizacije, prikrajšani. Njegova antropologija se torej ne ujema več s starim kolonialističnim gledanjem tako imenovanega civiliziranega človeka o divjaku; nasprotno, povečuje primere avtentičnosti, ki jih vsemu svetu nudijo tako imenovane primitivne družbe. Kako si torej upajo pripisovati obskurantizem takemu mojstru?

Toda videz vara. Ko 18. stoletje razpravlja o temi »dobrega divjaka«, je šlo za to, da so razkrili zatiranje, ki je divjalo znotraj evropskih monarho-fevdalnih družb ter da bi odprli pot tistemu, kar je postalo meščanska revolucija. Ko se Lévi-Strauss, goreč pristaš Rousseauja, ponovno loti te teme, stori to zato, da bi povzdignil preteklost, za katero meni, da je bila boljša od sedanjosti, da nas posvari pred novim razvojem produkcijskih sil, da odkloni sam tok zgodovine, tisti tok, ki vodi k proletarski revoluciji.

Lévi-Straussova metoda podaljšuje, brez vsakršne prekinitve, etnološko tradicijo. Sestoji iz preučevanja sistemov sorodnosti ali mitov, ne da bi skušala ugotoviti, kakšni so za tem skriti produkcijski procesi, ki jih ti sistemi sorodnosti in miti izražajo, niti s čim jih izražajo. Kar je še slabše, Lévi-Straussova metoda od odnosa sorodnosti in mitov obrzdi le formalne zveze označene kot strukture, ki naj bi v imenu znanosti prihranile raziskovalcem z referencami na procese, ki smo jih pravkar omenili.

Končno se nam strukturalna antropologija zdi bolj obskurantistična od stare kolonialistične etnologije tudi zato, ker so bile niti slednje predebele, da jih ne bi bilo moč takoj opaziti.

Nedvomno je dogmatizem Lévi-Straussa in njegove šole že zbudil sovražne reakcije med tistimi, ki raziskujejo na področju tako imenovane antropologije. Vendar pa te reakcije v glavnem ne postavljajo dvoma o ideji, da je danes antropologija zamišljena kot znanstveni projekt v okviru obstoječega produkcijskega načina.

Naš namen je bil, da pripomoremo k porušenju takšne ideje in vsega, kar za njo stoji, in sicer iz naslednjih razlogov: ideologija vsesplošnega povečevanja sedanje kulturne raznolikosti skriva največ v sebi kontra-revolucionarno željo, da bi obdržali svetovni status quo, ki je neobhodno potreben imperijalizmu; drugič, predstavlja težnja, da bi preučevali odnose sorodnosti, mite in lingvistične pojave brez sistematičnega upoštevanja skritih produkcijskih procesov, oviro znanstvenemu preučevanju družb; tretjič, strukturalno reduciranje preučevanih pojavov na tako imenovane modele naredi za nerazumljive imanentne kontradikcije družbam kot tudi revolucionarno dogajanje, ki iz njih rezultira.

III.

V zadnjih letih 19. stoletja je Freud z odkritjem psihoanalize ne le uvedel nov način zdravljenja določenih duševnih bolezni, ampak je tudi dal znanstvene temelje preučevanju oblikovanja in razvoja osebnosti, ki odslej velja za psiho-seksualni proces. Upravičeno je torej govoriti o »freudovskem polju« pod pogojem, da takoj ugotovimo, da se na tem polju srečujejo znanstvene in obskurantistične težnje.

Neizmeren pomen Freudovega dela je v njegovem odkritju psihogenetske funkcije spolnosti. Pred njim je veljalo, da je bistvo te spolnosti v zvezi s prokreativnim procesom. Po eni strani je posameznik občutil užitek, ki spremlja izvršitev spolnega akta, po drugi strani pa so si religije prizadevale obdržati spolno aktivnost v okviru institucionalizirane prokreacije. Toda nikomur ni prišlo na misel, da sta iskanje in doseganje spolnega zadovoljstva v tesni zvezi z duševnim življenjem in spočetjem jaza.

Tako je spolnost v veliki meri ostala v obskurnosti in obskurantizmu. Z ugotovitvijo, da človeški individuum že v otroštvu vstopi v seksualno igro in s tem, da je pokazal, da skozi posamezne faze te igre ta individuum postane socializirani jaz, ki se imenuje njegova osebnost, je Freud prelomil s tem večtisočletnim obskurantizmom.

Gotovo, to je le zarez. Iz družbeno-zgodovinskih razlogov je Freud zadel tudi ob druga poglobljena vprašanja, kot je to vprašanje ženske spolnosti. Prav tako je res, da freudovska problematika danes vodi študij geneze in razvoja osebnosti. To pomeni, da je treba odkritja psiho-fiziologije, behavioristične, Gestalt, fenomenološke in genetske psihologije ter socialne psihologije, priznati za to kar so, to je parcialna ali sektorska odkritja, ki dobijo svojo znanstveno vrednost šele z integracijo v neko globalno problematiko – to je v problematiko freudovske psihoanalize.

Torej je definicija freudovske problematike tista, ki omogoča, da ločimo pri preučevanju psiho-seksualnega razvoja človeškega individua znanstvene in obskurantistične tendence.

Znotraj psihoanalize je zgodovina že potegnila ločnico med Freudovo smerjo in izpeljavami, ki jih predstavljajo Adlerjeva in Jungova smer in tako imenovani ameriški kulturalizem.

Značilno je, da je do zaporednih razhajanj med Adlerjem, Jungom in ameriškiimi kulturalisti na eni in Freudom na drugi strani prihajalo zaradi interpretacije seksualnega procesa. Medtem ko Freud dejansko vztraja pri svoji koncepciji seksualne vsebine nezavednega in da je ta vsebina najvažnejša pri razvoju osebnosti, se Adler in kulturalisti izgubljajo v psihosocioloških spekulacijah, ki niso dovolj povezane s terapevtsko prakso, Jung pa se vrača v nekakšno metafizično kolektivnega nezavednega in arhetipov duševnega življenja. Te izpeljave še zdaleč ne predstavljajo napredka glede na freudovsko problematiko, temveč potrjujejo, da le-ta, kljub svojim omejitvam, še vedno ostaja izhodišče sodobnih znanstvenih raziskav geneze in formiranja osebnosti.

Ostaja torej, da freudovska problematika, naj je v svojih osnovah še tako potrebna, sama po sebi ne zadošča. Kar se Freuda tiče, je v psihoanalizi videl sredstvo, s katerim bi se dalo lotiti vprašanj seksualnosti in mentalne patologije, v pričakovanju nadaljnega napredka biokemije. In razumel je, čeravno še ne čisto jasno, da ni mogoče, da ne bi simbolov psiho-seksualnega razvoja človeškega individua vključili v družbeni okvir, ki ga ni mogoče reducirati na njegove podobe in razvoj.

Zato torej razjasnitev freudovske problematike zadene na končno vprašanje artikulacije te problematike in njene integracije v objektivno poznavanje družbeno-zgodovinskega razvoja človeštva, na historični materializem. Na to vprašanje, ki ga je okoli leta 1923 postavil tako imenovani freudo-maršizem, še vedno ni odgovora, vendar pa po našem mnenju omogoča, bolj kot vsako drugo, da ločimo, kar gre po poti znanosti in kar po poti obskurantizma današnjih psihoanalitskih raziskavah.

Čeprav v tem trenutku večina psihoanalitikov ni sposobna razumeti pomena svojega razmerja ali odsotnosti zavestnega razmerja do historičnega materializma, smo prepričani, da bo pritisk družbenega razvoja na njihovo terapevtsko in teoretično raziskovalno delo v prihodnje vse močnejši. Tako se nam je zdelo neizogibno pokazati na najbolj značilen obskurantističen alibi v zvezi z nadaljnjim znanstvenim razvojem freudovske dediščine, to je lacanovstvo.

Pod tem pojmom razumemo sistem, ki ga je ustvaril Jacques Lacan in ki je pretendiral, da bo dal freudovski psihoanalizi edino zvesto interpretacijo. Namreč ideja po kateri je nezavedno govornica in po kateri je realnost človeškega bitja reducirana na razgrinjanje besede, determinira interpretacijo Freuda, zelo hitro preide na popravljanje in se organizira v skupek predlogov, ki so po našem mnenju tuji psihoanalizi.

Točneje, Lacan je zgradil, poslužujoč se freudovske terminologije, neko ideologijo, ki je sorodna Lévi-Straussovi, na katerega pa se tudi sicer naravnost sklicuje. Ta ideologija se pojavlja med terapevti, ki so pod vtisom sodobnega hiranja psihoanalitičnega gibanja, in bilo je neobhodno, da nekateri med njimi podlegajo njeni formalni povezanosti in se tako izognejo soočanju s problemi, ki smo jih prej omenili.

Nihče ni bolje kot Lacan prignal do skrajnosti ideološke redukcije človeških pojavov na govornico, razumljeno ne kot izrazni proces, ampak kot izvorno in obenem pov-

sem enigmatično realnost. Tako je dal obskurantizmu skrajno obliko zgodovinsko pogojeno z razpadanjem in trohnenjem kapitalističnega načina proizvodnje.

Pravzaprav so lacanovci maloštevilni in filolacanovci ostajajo zaprti v nekatere, v glavnem pariške, intelektualne kroge. Ne bi se nam torej bilo treba čez mero vznemirjati zaradi te kulturne baročnosti brez prave prihodnosti. Gre za to, da je po ideološkem ekstremizmu, ki je lasten lacanovstvu, mogoče vzeti najbolj natančno mero sodobnemu obskurantizmu – in to je bil naš namen.

Da bi razumeli Lacana in tudi Lévi-Straussa, je treba istočasno upoštevati zadnja dogajanja v lingvistiki in zadnje spremembe v meščanski ideologiji.

Znano je, da se je lingvistika od Saussura dalje razvijala k statusu formalne vede, sorodne logiki in matematiki. Kar zadeva fonologijo, se je iztekla v študij vseh mogočih kombinacij med fonemi; poleg tega je prej formalna znanost vseh možnih jezikov kot pa znanost obstoječih jezikov. Lingvistiki je torej uspelo ustvariti, zaradi tolikšne formalizacije, na način, ki je v rabi pri matematiki, zelo učinkovite načine učenja tujih jezikov, zlasti v avdio-vizuelnimi sredstvi.

Kaže, da nam ta novi razvoj lingvistike potrjuje, da je s postopkom formalizacije kriterij enotnosti teorije in prakse na osnovi prakse tisti, ki omogoča, da razlikujemo med znanstvenim in tistim, kar to ni. Poleg tega je sodobna lingvistika samozadostna in nikakor ne potrebuje obrobni in zunanjih spekulacij za razjasnitev svojega lastnega napredka.

Če ne upoštevamo začetne povezave s potekom stvari v lingvistiki, je treba ugotoviti, da je meščanska ideologija v 20. stoletju neprestano capljala, se ponavljala in postajala vedno bolj sterilna, a ves čas upala, da se bo zgodilo nekaj, kar ji bo na neki čudežni način omogočilo, da bo ponovno razdelila svoje karte. In prav to nekaj naj bi nam bilo dano, kot trdijo Lévi Strauss, Lacan in še nekateri, v sedanjem razvoju formalizirane lingvistike. Poleg tega so se lotili tudi tipično ideološke ekstrapolacije, po kateri naj bi bila vsaka, kolektivna in individualna, človeška resničnost po svojem bistvu lingvistična.

Videli smo, da Lévi-Straussova ideologija teži k temu, da nas odvrne od resničnega problema odnosov med ljudstvi sodobnega sveta in da bi nas privedla k spekulaciji o neki misteriozni kombinatorični moči človeškega duha, ki naj bi bila edini vir kulturnih raznolikosti. Lacanova ideologija pa se loteva razmerja med zavestjo in nezavednim v duševnem življenju. Obenem izolira to razmerje od animalnega življenja organizma in od kolektivnega življenja družbe, da iz njega napravi manifestacijo navsezadnje neizrekljive besede.

Če je res, kot mislimo, da je Freud odprl pot znanosti pri študiju psiho-seksualnega razvoja posameznika, je treba Lacanovo ideologijo, ki je začela parazitirati na freudizmu, radikalno kritično preučiti. In ta pregled bo omogočil odkriti, da se je tem področju soočanje med znanstvenimi zahtevami in obskurantističnimi težnjami moralo pokazati v svoji maksimalni obliki, ki jo poznamo.

IV.

V sredini 19. stoletja je Marx, ko je izrazil izbruh revolucionarnega delavskega gibanja na prizorišču zgodovine, položil temelje historičnemu materializmu, to je znanstveni metodi študija družbenih procesov. Osnova tej metodi je ideja, po kateri se človeška bitja, s tem da ustvarjajo svoje materialne dobrine in materialna produkcijska sredstva, tudi sama ustvarjajo kot determinirana družbena bitja. Kar pa pomeni, da so se družbe z nastankom produkcije nekega presežka začele deliti na nasprotujoče si razrede in da boj med temi razredi v celoti obvladuje zgodovinsko prihodnost teh družb. Na tako določenem področju raziskav, in celo znotraj tega področja samega, se spopadajo znanstvene in obskurantistične tendence.

Ker so zavrnile problematiko zgodovinskega materializma kot epistemološki pogoj *sine qua non* znanstvenega preučevanja družbe, se véde, kot so ekonomija, sociologija, zgodovina, geografija človeka, demografija, socialna psihologija ali politologija danes še vedno bolj ali manj brezuspešno poskušajo vzpostaviti kot znanosti in se artikulirati na način, ki velja za naravoslovje. Po teh poteh si je nek obskurantizem, bodisi konzervativen ali reformističen, utiral svojo lastno pot med strokovnjaki, ki niso sprejemali marksizma.

Poleg tega pa ti strokovnjaki že kakih dvajset let vse bolj pogosto trdijo, da niso odklonili zgodovinskega materializma, temveč da so ga kot neke vrste prispevek med ostalimi vključili v svoje vede.

Ta eklekticizem, o katerem pričajo številni novejši sestavki in priročniki, zlasti v sociologiji, zgodovini in ekonomiji, ne rešuje nobenega od postavljenih problemov, kajti med zgodovinskim materializmom in njemu tujimi ali sovražnimi doktrinami ni mogoča nikakršna znanstvena sinteza. Ta modni eklekticizem ni zatorej nič drugega kot zadnja metamorfoza starega meščanskega obskurantizma, ki je sedaj prisiljen, da se na videz povezuje z marksizmom, ker ga ne more še naprej ignorirati.

Drži pa, da za sedanji položaj preučevanja družbenih procesov ni dovolj značilna, na eni strani, prisotnost obskurantizma antimarksističnega zavračanja in eklektičnega obskurantizma, ki polovičarsko vključuje marksizem v meščansko misel, in na drugi strani zgodovinskega materializma, ki se zmagovito razširja. Globlje označujejo to situacijo debate znotraj tega, kar se ime-

nuje marksizem, in očitno razhajanje v divergentne interpretacije.

Ne bo presenetljivo, če priznamo, da se marksizem kot izraz revolucionarnega delavskega gibanja ne razvija znotraj kake steklene zaščitne kletke, temveč znotraj meščanskih družb ali družb, ki jim dominirajo birokratske države. Zato je marksistična dediščina preživljala in še vedno preživlja vse preobrate sodobne zgodovine, za katero je značilen nedokončan svetovni spor med silami proletarske revolucije in kontrarevolucionarnimi ostanki kapitalističnega razreda in njihovimi različnimi zavezniki. Iz tega sledi, da je treba znotraj tistega, kar danes imenujemo marksizem, iskati tako marksizem kot izraz proletarskega revolucionarnega gibanja kot različne oblike antimarksizma, ki izražajo meščanske vplive v samem srcu delavskega gibanja, in zaradi nje uporabljajo terminologijo učiteljev dialektičnega in historičnega materializma.

Tu je še kriterij diskriminacije, to je kriterij enotnosti teorije in prakse na osnovi prakse. Prav tako ne zadošča, da kakšen komentator pokaže neko določeno mero izvornosti v zvezi z marksizmom, da bi ga v skrajni sili mogli označiti za marksista. Edina metoda pri tem je metoda historičnega materializma, ki razodeva zvezo tem ali onim komentarjem marksizma in z odgovarjajočim tokom v delavskem gibanju. Tako bomo videli, če je ta komentar dejansko marksističen, to je revolucionaren, ali pa je s tem, ko uporablja izraze sposobne pri zgodovinskem materializmu ali znanstvenem socializmu, prej izraz kontra-revolucije.

Mislimo, da smo na tak način ugotovili, da je to, kar je Lacan Freudu, Althusser Marxu; kar pomeni, da ni althusserjanstvo v preobleki zveste interpretacije marksizma in celo vrnitve k Marxu nič drugega kot kontra-revolucionarna ideologija pačenja marksizma v prid tistemu, kar je treba imenovati stalinistična birokracija. Član KPF Althusser je preživel, kot še mnogo drugih, burno leto 1956. To leto se je pravzaprav začelo s Hruščevovo oznanitvijo množičnih Stalinovih zločinov v zadnjih dvajsetih letih njegovega despotskega vladanja, in se končalo z uničenjem delavskih svetov na Madžarskem, ki jih je zatrla vojska SSSR. Na tej osnovi smemo reči, da je nemogoče, da problem sovjetske države ne bi bil tudi osrednji, najpomembnejši, odločilni problem človeka, kot je Althusser. In navzlic temu je ta uporabil vso svojo intelektualno iznajdljivost, da se je izognil temu, da bi se soočil s tem problemom, in kar je huje, da je prihranil drugim, da bi se soočili z njim.

Althusserjanstvo je sistem odvrtačenja, ki s tem, da se pojavlja kot obramba marksistične teorije, ravno preprečuje kritično, to je revolucionarno in znanstveno uporabo te teorije pri obravnavi resničnih problemov današnjega delavskega gibanja. Tako kot Lacan zataji človeško prakso in reducira človeške pojave na govornico, tako Althusser reducira marksizem na tekste, ki bi jih bilo treba, po njegovem, pravilno »brati«.

Značilno je za sodoben obskurantizem – namesto, da bi nas navajal k temu, da praktično in teoretično vzamemo v roke marksizem, bi nas althusserjanci želeli prepričati, da je Marxovo delo ostalo v svojem bistvu tako nepoznato, da bi ga bilo treba pred tem akademsko razložiti. Althusser poskuša poslati marksizem v imaginarni muzej meščanske ideološke historiografije; tako meščanski intelektualci prepoznajo v althusserjantvu nek končno »primeren« in dovolj sofisticen marksizem, tako da ni treba nikomur trepetati pred njim. Zato je pravzaprav čudno, da se niti Althusser niti althusserjanci niso še začeli varovati ali vsaj čuditi. Res je, da sta birokraciji KPF in KP Sovjetske zveze videli v Althusserjevem diverzinizmu te prednosti in sta ga tako podpirali, da je naša ideologija spoznavala omamni občutek, kako končno vstopa v pravo politično igro. Vse je v tem, da veš, za kakšno igro gre in da se vprašaš, če je mogoče tako lahko pomešati interese mednarodnega proletariata in interese stalinistične birokracije.

V resnici pa je, kot bomo videli, althusserjanska diverzija porodila neke vrste konceptualni balet, ki je deformiral osnovne kategorije dialektičnega in historičnega materializma. Ker 1965. leta ni videl razrednega boja kot procesa, ki določuje in vodi potek zgodovine, je Althusser to svojo zaslepljenost, ki je sam antimarksizem pozneje, priznal v samokritiki objavljeni 1972. leta.

Tako je stalinistični aparat zmagal na dveh frontah: brez sramu je uporabil althusserjansko diverzijo, da je preprečil, da bi ga intelektualni krogi postavili pod vprašaj je tega diverzija pripeljal do samokritike, ki je navidez izničila njegove najbolj vidne antimarksistične teze. Ta igra se torej nadaljuje še nekaj časa.

Althusserjanstvo končno ni nič drugega kot nova inačica ideološke spekulacije tako imenovane avtonomije superstrukture, zlasti ideološke superstrukture. V sedanjih pogojih krize stalinizma ponovno povzema nekatere naključne in zmotne Gramscijeve konceptije in nekatere varljive Lukascove teoretizacije, ne da bi se mogel ponašati niti z vojaškimi zaslugami italijanskega komunista niti z relativno ideološko izvornostjo madžarskega filozofa.

Radikalna kritika Althusserjevega spekulativnega sistema je danes torej neobhodna, če se hoče marksizem ponovno uveljaviti v svoji zgodovinski resničnosti in znanstveni resnici. Slednji pripadata razrednemu boju kot procesu, v katerem in s katerim se ustvarja zgodovina.

Kar pa zadeva razredni boj, razvoj proizvodnih sil ne prinaša s seboj avtonomije, niti je ne prinaša gibanje institucij in ideologij. Samo z zanikanjem razrednega boja, to je z vrnitvijo v meščansko ideologijo, privede do kritike domnevne redukcije ideološkega in institucionalnega na ekonomsko. Vendar pa tu ne gre za probleme marksizma; tu gre bolj za sholastična vpraša-

nja, ki si jih postavlja meščanska misel ko poskuša zapopasti zgodovinski materializem s pomočjo svojih lastnih kriterijev.

Althusserjanski obskurantizem je le ideološki prevod, v psevdomarksističnih terminih, razkola med stalinistično birokracijo in revolucionarnim delavskim gibanjem in njenega zgodovinskega obračanja proti njemu.

V.

Spopad znanstvenih in obskurantističnih teženj v kulturi je daleč od tega, da bi vodil objektivno gibanje zgodovine, ampak jo le na svoj način izraža. Prav tako nismo toliko naivni, da bi verjeli, da bi bila kritika obskurantizma, ki velja za Lévi-Straussa, Lacana in Althusserja, sama po sebi zmožna obskurantizem ustaviti.

Menimo, da bo obskurantizem kot značilnost dekadentne meščanske ideologije končno premagan šele z nadaljnjim razvojem razrednega boja in z nepovratno zmago proletarske revolucije. Preostane torej, da bodo dokler do te zmage ne pride, dokler ni dobljena, obskurantistične težnje pomagale preprečevati, da bi posamezniki spoznali resnico marksizma, da bi se mu pridružili in ga uporabljali. Zato boj za ustanovitev revolucionarne avantgarde implicira radikalno kritiko vladajoče meščanske ideologije in njenih obskurantističnih proizvodov, zlasti če se širijo znotraj ali na robu tega gibanja.

Drugače povedano, ne verjamemo, da obstaja nek ideološko sorazmerno avtonomen boj v primerjavi s političnim in ekonomskim bojem. Pravzaprav se zgodovina odvija glede na en sam boj, to je razredni boj in ta edini boj vsebuje navidezne ekonomske vidike (upiranje proletariata kapitalističnemu izkoriščanju), navidezne politične vidike (boj proletariata za porušenje buržoazne in ustvaritev svoje lastne države) in še navidezne kulturne vidike, ki se pojavljajo na nivoju izražanja prej omenjenih vidikov (razvoj marksizma).

V resnici je edini resnični boj boj proletariata proti kapitalističnemu razredu, katerega cilj je uničiti obstoječi način proizvodnje in ga nadomestiti s socialistično-komunističnim načinom. Glede na stopnjo obsega in stopnjo intenzivnosti razrednega boja govorimo o ekonomski ali politični stopnji, četudi je politično potencialno prisotno v ekonomskem, in po Leninu je politika koncentrirana ekonomija.

Kar pa se idej tiče, niso te tiste, ki vodijo ali ki spreminjajo svet. Bolje, ideje so elementi neke ideologije, ki je ideologija vladajočega razreda in ki omogoča, da se ta obdrži na svojem mestu ali pa izražajo zgodovinsko gibanje revolucionarnega razreda in v tem primeru se njihova resničnost prepleta z organizacijo, ki jo ta razred daje svojemu lastnemu gibanju. To pomeni, da je povsem fantazmično verjeti, da katera koli ideologija ima ali pa bi mogla imeti neko resničnost, ki bi bila ločena od institucije, organizacije, katerih interese zavestno ali nezavestno izraža.

Na tej točki je nasprotje med vsemi verskimi in filozofskimi konceptijami na eni in marksizmom na drugi strani absolutno.

Za religije in filozofije je odločilno vprašanje bilo in ostaja vprašanje širjenja idej med človeškimi bitji: propagiranje vere ali ekspanzija »luči«. Kajti pri njih gre za spreminjanje načina mišljenja in spreminjanje duha z upanjem, da če že ne pride do tega, bo prišlo vsaj do spreminjanja in transformacije stvari. Toda krščanstvo, ki je v tem pogledu lahko za primer, razglša, da bodo prizadevanja za širjenje vere in spreobračanje duš vedno premalo učinkovita zaradi tako imenovanega invarianta lastnega človeškemu bitju, to je izvornega greha. Tako religija in za njo filozofija učita, da vse tisto, kar je za človeka odločilno, spada v okvir spiritualnega in da duh tega človeka, borniranega in korumpiranega, slednjemu ne bo zadostoval, da bi opravil svojo nalogo, to je, da bi zagotovil svojo odrešitev.

Marksizem se s tem, da zavrača in kritizira ideološko konceptijo, po kateri bi teorija prehodila in vodila prakso, osvobaja in nas osvobaja starih aporij religije in filozofije. Pri marksizmu ne gre za to, da bi širil svoje ideje s ciljem, da spremeni svet. Gre za to, da odkrije, da se v bistvu svet spreminja skozi zmago v razrednem boju, in da se ta zagotovi, za boj, da se revolucionarni razred organizira in s tem povzroči, da njegovi interesi, ki so interesi revolucionarnega razreda, prevladajo nad interesi vladajočega razreda, ki jih izražajo obstoječa ideologija in institucije.

Nič ni manj marksističnega, bolj antimarksističnega, kot formula, ki je v modi že nekaj let in po kateri bi bilo treba »osvestiti« množice in posameznike, ki jih sestavljajo. Ta formula namreč ostaja v osnovi religiozna, filozofska in značilno krščanska v tem, da predvideva, da bi se človek lahko osvobodil s pomočjo širjenja idej in spremembe načina mišljenja. Za marksizem nasprotno revolucija ni rezultat vzgoje množic, ki jo je posrečeno izvedla neka spiritualna aristokracija, ampak je rezultat do skrajnosti zaostrenih protislovij med razvojem oziroma težnjo k razvoju produktivnih sil in med proizvodnimi družbenimi odnosi, ki v določenem zgodovinskem trenutku začno zavirati ta razvoj. Natančneje, do revolucije bo prišlo na osnovi tega protislovja in zaradi spopada med razredom, ki hoče razširiti produkcijske sile, in med drugim, ki hoče, nasprotno, ohraniti obstoječe družbene odnose.

Ta revolucionarni spopad spočetka ni odvisen od niko-garšnje volje. Toda dokončna zmaga revolucije in prehod k novemu proizvodnemu načinu sta odvisna od stopnje organiziranosti, ki jo je dosegel revolucionarni razred in od avantgarde, ki se rodi iz tega razreda in ki stopi na čelo revolucionarnega gibanja. Tako zamišljena

avantgarda postane dejansko zavestni izraz nezavednega oziroma ne dovolj zavestnega gibanja, ki ga vodijo in živijo množice. In tako razumemo, da ta zavest ni nič drugega kot organizacija avantgarde, s tem, da ta organizacija teži k temu, da bi sistematično prevladali splošni interesi revolucionarnega razreda nad posebnimi interesi vladajočega razreda, ki jih vladajoča ideologija prenaša prav v srce izkoriščanih množic.

V tej perspektivi marksizem ne more obstajati kot propaganda idej, ki so namenjene »osvestitvi« množic. Te dejansko sploh ne potrebujejo takšne intelektualne miloščine. Nasprotno, kar potrebujejo za zmago svojih interesov in za uničenje vsega, kar nasprotuje njihovu zgodovinskemu napredku, je, da se kolikor mogoče močno in sistematično organizirajo.

Revolucionarna avantgarda torej nikakor ni intelektualna elita, ki trosi svoje pravične ideje med proletarskimi množicami; temveč je nasprotno zgodovinski proizvod teh množic v procesu njihovega organiziranja, to je organ, ki so si ga postavile same množice, da bi nadaljevale svojo zgodovinsko pot. Končno je treba obrniti na glavo zapoved o osveščanju in poudariti, da je avantgarda tista, ki se mora osvestiti, da bi lahko nepopustljivo in zvesto izražala osnovno gibanje množic, izven katerih postane nemočna ali se spremeni v kontra-revolucionarni birokratski aparat.

Naša kritika obskurantizma, ki je inherenten delom Lévi-Straussa, Lacana in Althusserja, se vpisuje v celoto odnosov med današnjimi antagonističnimi razredi in množicami, ki so v gibanju in avantgarde, ki skuša to gibanje izraziti, da bi zagotovila njegovo dokončno zmago. S sklicevanjem na tako imenovano permanentno kombinatorno moč človeškega duha in na tako imenovano geslo falične produktivnosti besed in z njimi stvari ter na tekste, ki implicirajo tako imenovano simptomalno branje, profilirajo naši trije avtorji sodobni obskurantizem.

Ta obskurantizem tiči v izraznih oblikah, ki jih je meščanska ideologija prisiljena prevzeti v jedru neke zgodovinske atmosfere, ki je zanjo atmosfera konca sveta, to je konca njenega sveta. S svojo kritiko ne nameravamo tej dekadentni in pogrebni ideologiji postaviti nasproti kake druge osvobajajoče in revolucionarne ideologije.

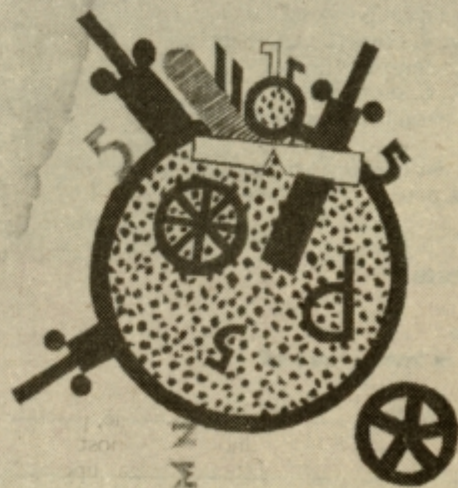
Dejansko ni in ne more biti ideologija kot taka, tista, ki bi bila revolucionarna in osvobajajoča, ker je vsaka ideologija obsojena na to, da iznakaženo in obrnjeno izraža osnovne družbene odnose, ki se ji izmikajo. Vsaka ideologija je torej po svoji naravi obskurantistična; in ko se, kot je to primer danes, približa konec nekega zgodovinskega načina proizvodnje, postane ta mračna sila obskurantistični izraz kontrarevolucije.

Ideologiji na splošno in obskurantizmu sodobne meščanske ideologije posebej postavljamo nasproti objektivno množičnost razrednega boja ki nas preveva, in napor revolucionarne avantgarde, da ga izrazi. Zatorej naša kritika, pa naj bo še tako radikalna, sama po sebi ni dovolj in jo je treba razumeti kot teoretični aspekt neke globalne aktivnosti, obenem praktične in teoretične, kolektivne in individualne, to je bojevite.

(Contre Lévi-Strauss, Lacan et Althusser Trois essais sur l'obscurantisme contemporain Savelli, Paris 1976).

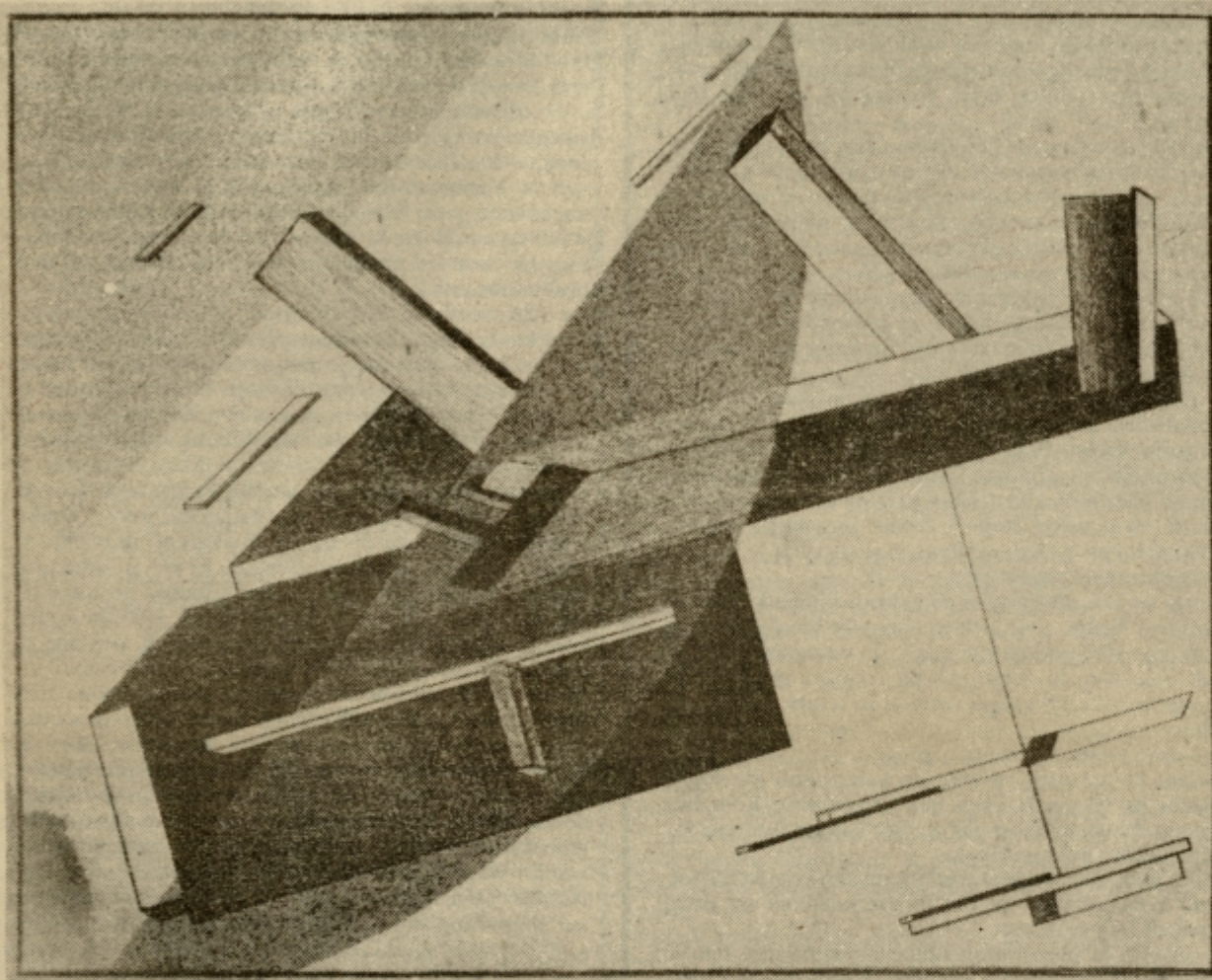
Prevedla Vika Premrl

Lazslo Moholy-Nagy skica za »Veliko kolo čutenja«, 1920/21

Kazalo

- Naše gibanje je boj za socializem
 2 (študentsko gibanje po svetu)
 5 Ekonomski temelji birokracije
 7 Vrednost in socializem
 11 »Lokalna« zgodovina NOB in revolucija
 12 Neue Rheinische Zeitung
 13 Intervju z Nicosem Poulantzassom
 16 Spreminjanje delovnega časa
 17 Možnost pomaknitve delovnega časa
 Socialni in ekonomski vidiki solidarnosti
 22 v stanovanjskem gospodarstvu
 25 Bomo preživeli?
 27 Quinova in Carnapova ontologija
 29 Proti Levi-Straussu, Lacanu in Althusserju
 32 Zenit v Časopisu

El Lissitzky Proun 2B, 1920/21

Obvestilo

Bralce obveščamo, da članka Igorja Bavčarja in Sreča Kirna v 55., 56. številki Časopisa za kritiko znanosti polemizirata z dokumenti ene od podkomisij obeh zveznih družbenih svetov, ki jo je vodil Žarko Papić in, ki organizacijsko ne spada pod t. i. Kraigherjevo komisijo.

Igor Bavčar
 Srečo Kirn

Popravki k »Osnutku zakona o prisilnem posojilu«

Časopis za kritiko znanosti, številka 57/1983 str. 19, 3. stolpec, 9. odstavek, 8. vrsta namesto »po dohodku, kakor po«, pravilno »po dohodku, več, kakor po«
 str. 20, 1. stolpec, 6. odstavek ter 3. stavek, 7. odstavek: namesto »Osnovna razdelitev posojila« pravilno »Osnova razdelitve posojila«
 2. stolpec, 4. odstavek, 2. vrsta: odveč je »nerazdružljiva«
 2. stolpec, 6. odstavek, 13. vrsta: namesto »komisija« pravilno »komisiji«
 16. vrsta: navaden tisk namesto krepkega od »prispevnega...« do »... mora potem« v 8. odstavku.

Naročilnica

Naročam

Časopis za kritiko znanosti

Ime in priimek _____

Naslov _____

Podpis _____

Datum _____

Izdajata

Univerzitetni konferenci Zveze socialistične mladine Slovenije Maribor in Ljubljana

Revijo sofinancirata Kulturna skupnost Slovenije in Raziskovalna skupnost Slovenije

Izdajateljski svet

dr. Andrej Kirn, Tomaž Krašovec, Zdravko Kravanja, Franci Pivec (predsednik), Rudi Podgornik, Marjan Pungartnik, Ivo Soče

Uredništvo

Milan Balažič, Igor Bavčar, Peter Gruden, Srečo Kirn, Andrej Klemenc, Bogomir Kovač, Bojan Korsika, Lev Kreft, Erna Krašovec, Mitja Maruško, Ranko Novak (grafični urednik), Rudi Podgornik, Diana Sivec, Leo Šešerko (odgovorni in glavni urednik), Nada Špolar-Kirn, Peter Wieser, Siniša Zarić, Pavle Zgaga, Janko Zlodre (tehnični urednik)

Lektor

Miha Bregant

Naslov uredništva

Trg osvoboditve 1/II, YU-61000 Ljubljana, uradne ure (torek in četrtek od 11. do 13.) tel. 061/214-372

Naročnina

Cena številke 30,00 din / celoletna naročnina 200,00 din, za tujino dvojno

Številka žiro računa: 50101-678-47303, UK ZSMS, Predsedstvo, Trg osvoboditve 1/II / za Časopis /

Tisk

ČGP Delo

Po sklepu Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo št. 421-1/74 z dne 14. 3. 1974 je revija oproščena temeljnega davka od prometa proizvodov Nenaročenih rokopisov ne vračamo

Zenit v Časopisu

Brane Kovič

Usoda razstave »Zenit in avantgarda dvajsetih let«, ki sta jo za beograjski Narodni muzej pripravili Irina Subotić (likovni del) in Vida Golubović (literarni del), je vsekakor simptomatična za čas, v katerem »vsi odločajo o vsem«, za trenutek, v katerem je tako v modi lepjenje vsakršnih etiket, med katerimi je etiketa nacionalizma ena najbolj izstopajočih. Predstavitve zapuščine Ljubomira Micića, ustanovitelja in urednika mednarodnega časopisa Zenit (1921-1926), v kateri so zajeta izjemno kvalitetna dela vrste pionirjev evropske zgodovinske avantgarde, od Kandinskega do Arhipenka, od Chagalla do El Lissitzkega, vključno z redkimi pogumnimi inovatorji iz vrst jugoslovanskih likovnih ustvarjalcev od Mihajla S. Petrova do avgusta Černigoja, je žal namesto na strokovno argumentiran kritični diskurz naletela na serijo »polemičnih« natančevanj, ki so jih sprožili nekateri novinarji, po vsem sodeč podaljšana roka beograjske čaršije. Ti lažni »homini universales« so kot glavni argument proti razstavi privlekli na dan Micićev srbski nacionalizem in njegovo indiferentnost do povojne jugoslovanske družbene resničnosti (dve dejstvi, ki pa niti kronološko niti kako drugače ne sovpadata z vsebinsko in idejno naravnostjo Zenita in zenitizma) in s tem pečatom ožigosali – ali že kar ekskomunicirali – tako razstavo samo kot njene avtorje oziroma prireditelje. Posledice te na silo producirane »protinacionalistične« gonje so znane: postavitve razstave v Zagrebu je bila pod vprašajem praktično do dneva otvoritve, Sarajevo kot tretji jugoslovanski republiški center, ki naj bi jo sprejel, pa se je – očitno v strahu pred možnostjo tovrstne politične diskvalifikacije – organizaciji prikaza razstavnega gradiva odpovedalo.

Ni naš namen na tem mestu razpravljati o Micićevih osebnih prepričanjih in njegovih nazorskih preobratih, čeprav bi bilo morda smiselno osvetliti vzroke zanje in razčleniti pritiske, ki jim je bil v sredini, v kateri je deloval, izpostavljen, niti ne opravičevati njegove kasnejše konservativnosti z intimnimi razočaranji; nikakor pa ne moremo zatisniti oči pred dejstvom, da je bil Zenit po svoji idejno politični naravnosti revolucionaren časopis, cenjen in znan v evropskem prostoru (vključno z mlado sovjetsko državo), in da so likovne stvaritve iz Micićeve zapuščine pravo odkritje za številne poznavalce in zgodovinarje moderne umetnosti (kar med drugim potrjuje izredno zanimanje, ki so ga za to gradivo pokazali nekateri najuglednejši svetovni muzeji). Politična nepismenost novinarjev, ki si hočejo svoj domnevni prestiž in monopol nad možnostmi objavljanja zagotoviti s senzacionalističnimi napadi ad personam – ker pač ne premorejo ne znanja ne strokovnega inštrumentarija, da bi se problema lotili ad rem – se je tako še enkrat pokazala v vsej svoji bedi, tako kot se je v njej razkrinkalo tudi politikantsko žongliranje urednikov, ki njihova besedila objavljajo, in ne nazadnje neznačajnost dela tako imenovane kulturne javnosti, ki je svoje strokovne kompetence (menda v boju za ljubi kruhek) pripravljena prodati za prgišče dnevnopolitičnih parol.

Razstava sama, branje Zenita in pisanja, ki je polnilo stolpce nekaterih jugoslovanskih dnevnikov in tednikov od februarja do aprila, me je znova prepričalo, da so ideje zenitizma »projekcija nove umetniške volje, zavesti in etike« (Miodrag B. Protić), da je zenitizem gibanje, ki je povsem enakopravno prodrlo na prizorišče evropske avantgarde s svojo avtohtonostjo in internacionalističnim duhom, pa naj bo varuhom tradicije in mitologij to pogodu ali ne.

Naslovna stran Zenita št. 11, 1922

